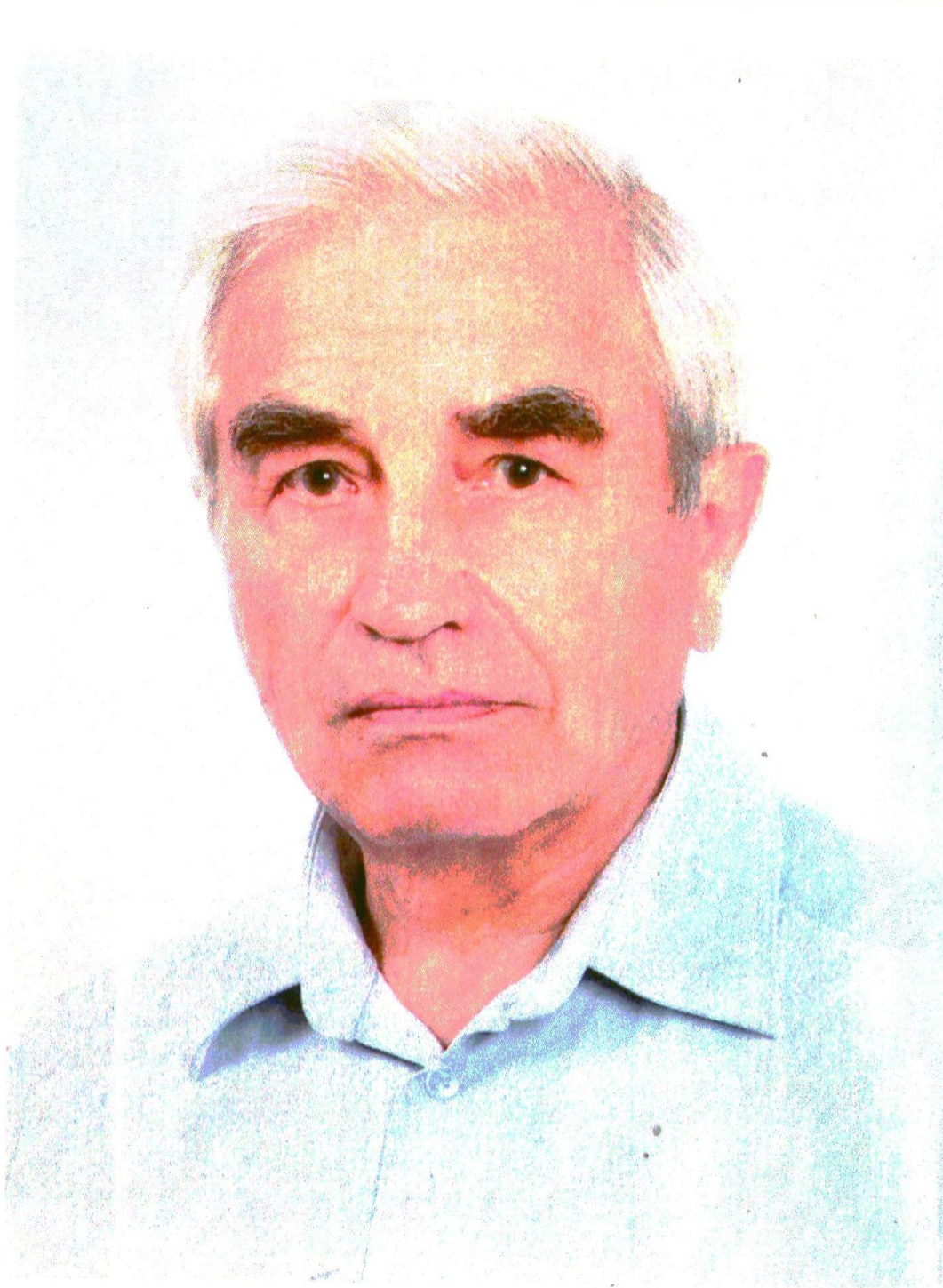

Броніслав ПАНАСЮК

**ВИБРАНІ
ТВОРИ**

Том другий

Joseph

Броніслав ПАНАСЮК

ВИБРАНІ ТВОРИ

Том другий

Київ

АГРАРНА НАУКА

2007

УДК 338.43(081)(477)

ББК 65.32(4 Укр)

П12

П12 *Броніслав Панасюк*

Вибрані твори. - Т. 2. - К.: Аграрна наука. - 2006. - 252 с

ISBN 978-966-540-218-3

У другому томі вибраних творів автор вміщує статті, опубліковані в різних періодичних виданнях з кінця 60-х років ХХ ст. до наших днів.

Вчений-академік УААН, який добре знає проблеми українського села, аналізує причини багатьох його кризових явищ, викладає свої погляди на шляхи виведення з кризи АПК України, створення для нього справжнього ринкового середовища.

Розрахована на фахівців з питань економіки сільського господарства та масового сільського читача.

ББК 65.32 (4 Укр)

ISBN 978-966-540-218-3

© Броніслав Панасюк, 2007

ЗА РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ КОЖНОЇ ФЕРМИ¹

Багато колгоспів і радгоспів республіки останніми роками знизили собівартість продукції, зросли їхні прибутки. Однак не всі галузі сільського господарства високодохідні. Зокрема чимало молочнотоварних ферм досі завдають збитків. Отже, одним із основних завдань тваринників є підвищення рентабельності виробництва молока.

Головним в підвищенні рентабельності ферми є зниження собівартості її продукції. Структура затрат на центнер молока: затрати на оплату праці – 44,3%; затрати на корми – 27,5%; амортизація основних засобів – 4,8%; поточний ремонт і загальновиробничі та інші затрати – 23,4%.

Другий шлях до підвищення рентабельності виробництва молока – збільшення виручки від його реалізації.

Основна стаття затрат на виробництво молока – оплата праці колгоспників. З розрахунку на центнер молока за останні п'ять років оплата праці збільшилася на 2 карбованці 60 копійок. Сталося це тому, що оплата людино-дня працівника молочнотоварної ферми зросла з 1 карбованці 73 копійок до 3 карбованців 21 копійки, тобто на 86 процентів. В той же час продуктивність праці підвищилась тільки на 32 проценти. В середньому на центнер молока в 1966 році затрачено 2.32 людино-дня.

У передових господарствах ця цифра в кілька разів менша. Наприклад, у колгоспі “Україна” Городоцького району Хмельницької області – всього 0,88 людино-дня. Навіть при оплаті людино-дня працівника ферми по 5 карбованців 27 копійок колгосп витрачає на центнер молока тільки 6 карбованців 30 копійок, на 35 процентів менше, ніж в середньому по республіці. Продуктивність праці в цьому господарстві завдяки механізації виробничих процесів підвищилась. Тут застосовують автонапування, корми роздають

---

¹ Хлібороб України. – 1968. – № 6. – С. 26-27.

механізовано, очищають приміщення скребковим транспортером, через це й навантаження на доярку значно вище, ніж у середньому по республіці.

Другим важливим фактором зниження затрат на виробництво молока є підвищення якості і здешевлення кормів. В середньому по колгоспах республіки на корову витрачається близько 33 центнерів кормових одиниць, а в колгоспі “Перше травня” Снятинського району Івано-Франківської області – 47 центнерів.

Інтенсивна годівля забезпечила господарству високий удій – 3401 кілограм від корови. На центнер молока тут витрачено 1,4 центнера кормових одиниць проти 1,6 по республіці.

Отже, повноцінний раціон є одним з головних резервів зменшення затрат кормів на одиницю продукції.

Не менш важливим фактором є зниження собівартості кормів. У середньому по республіці центнер кормових одиниць обходиться господарствам 2 карбованці 72 копійок.

У передових колгоспах – в півтора-два рази менше. Артїлі імені Горького та “Україна” Луцького району Волинської області на центнер молока витрачають майже однакову кількість кормових одиниць, але в “Україні” собівартість центнера кормових одиниць – 5 карбованців 17 копійок, а в артїлі імені Горького – 1 карбованець 65 копійок. Собівартість центнера молока в “Україні” – 18 карбованців 88 копійок, а в колгоспі імені Горького – 9 карбованців 6 копійок.

Багато колгоспів можуть знизити собівартість молока за рахунок скорочення амортизаційних витрат на одиницю продукції. У колгоспі “Більшовик” Царичанського району Дніпропетровської області недостатньо використовуються наявні тваринницькі приміщення, корівники не повністю завантажуються. Так, на початок 1967 року у колгоспі було чотири корівники на 630 скотомісць, а корів – 491. Через це на центнер молока припадало 1 карбованець 72 копійки амортизаційних витрат проти 77 копійок в середньому по колгоспах республіки.

У багатьох господарствах досі будівництво окремих приміщень, придбання різних механізмів та обладнання для ферм провадиться без урахування потреб, через що вони використовуються не повністю або не за призначенням.

Незважаючи на те, що в собівартості молока затрати на поточний ремонт незначні – 2,4 проценти, в ряді господарств вони більші.

У колгоспі “Більшовик” на Дніпропетровщині в структурі собівартості молока поточний ремонт становить 6 процентів. Нерідко кошти, відпущені на ремонт, витрачаються нераціонально. У багатьох господарствах немає планів проведення ремонтів, через що не можна контролювати їх періодичність.

У собівартості молока велика частка накладних витрат. Основним резервом їх зменшення є скорочення адміністративно-управлінського персоналу. Подекуди витрати на його утримання становлять 18 і більше процентів артільного фонду оплати праці. У колгоспі “Україна” Городоцького району Хмельницької області ці затрати не перевищують 7-8 процентів.

Для того, щоб ліквідувати збитковість виробництва молока, колгоспам необхідно знизити його собівартість щонайменше на 12 процентів при досягнутих реалізаційних цінах. За розрахунками економістів рівень рентабельності не повинен бути нижче 33 процентів. Щоб досягнути цього, необхідно знизити собівартість центнера молока до 9-10 карбованців.

За останні роки значно зросли закупівельні ціни на молоко і вершки. Однак слід пам'ятати, що реалізаційна ціна може бути вища або нижча від закупівельної. І це повністю залежить від самого господарства. У 1966 році колгоспи Житомирської області виручили за кожний проданий центнер молока в середньому 15 карбованців 13 копійок, а Чернігівської – лише 12 карбованців 70 копійок. Отже, господарства Чернігівщині на цьому втратили тисячі карбованців. Хоч закупочну ціну встановлено державою 15 карбованців 50 копійок, колгосп “Колос” Бобровицького району Чернігівської області виручив за кожен проданий центнер молока 10 карбованців 40 копійок.

Основними факторами, що впливають на підвищення реалізаційної ціни центнера молока, є підвищення його жирності, поліпшення якості і високоякісна переробка в господарствах.

Розглянемо коротко ці умови. Молокозаводи виплачують колгоспам за центнер молока базисної жирності 15 карбованців 50 копійок.

Враховуючи різні умови виробництва, в 1965 році встановлено диференційовану базисну жирність для різних областей республіки – для Полтавської і Чернігівської – 3,7 процента, Кримської, Львівської і Закарпатської – 3,5 процента і для решти областей – 3,6 процента.

Передові господарства добилися значно вищої жирності молока. В 1967 році у 15 процентів корів в колгоспах Черкаської області жирність була 4 і більше процентів, а в решті – 3,79 процента.

У колгоспі “Більшовик” Золотоніського району Черкаської області при удої 3007 кілограмів жирність молока становила 3,97 процента. Через це середня реалізаційна ціна центнера молока тут 17 карбованців 9 копійок. На фермі колгоспу імені Калініна Новомосковського району Дніпропетровської області, завдяки поліпшенню породного складу стада, досягли не тільки високої продуктивності худоби, але й значного підвищення жирності молока. Це видно з таких даних:

1963 рік – 3,61 процента,	1964 – 3,64,	1965 – 3,78,	1966 – 3,79,	1967 – 3,80.
---------------------------	--------------	--------------	--------------	--------------

Відповідно зростала і ціна на центнер молока: 1963 рік – 15,53 карбованця, 1964 – 15,67, 1965 – 16,28, 1966 – 16,31 і 1967 – 16,35 карбованця.

Здача молока з кислотністю вище норми зменшує виручку колгоспу і, навпаки, при пониженій кислотності молока колгоспам виплачується надбавка до встановленої ціни.

У районах, розташованих навколо великих міст, промислових центрів і курортів, при кислотності молока 19, а в інших районах – нижче 18 виплачується надбавка до ціни в розмірі 50 копійок за центнер, а при кислотності вище норми ціна знижується на 50 копійок.

У 1967 році колгоспам було додатково виплачено за високу якість молока близько 15 мільйонів карбованців і в той же час за високу кислотність утримано близько 5 мільйонів карбованців.

У зв'язку з тим, що починаючи з 1958 року молочна промисловість значну частину сепараторних пунктів передала і продала колгоспам і радгоспам, частину незбираного молока переробляють у господарствах, відправляючи на молокозаводи вершки.

Найвигідніше колгоспам реалізувати незбиране молоко. Господарства, які переважну частину незбираного молока переробляють безпосередньо у себе, мають низьку реалізаційну ціну, а ті, що реалізують незбиране молоко, – вищу. Наприклад, колгоспи Городянського району Чернігівської області реалізували 31 процент молочної продукції незбираним молоком, а Горохівського району Волинської області – 80 процентів. Незважаючи на те, що товарність і якість молока в цих районах майже однакова, колгоспи Горохівського району за центнер молока одержали в середньому 14 карбованців 73 копійки, а Городянського – 12 карбованців 65 копійок.

Переробка незбираного молока безпосередньо в господарствах, завдає значних втрат. Залишаючи у відвійках 0,75 процента жирів проти норми 0,05 процента, колгосп імені Шевченка Артемівського району Донецької області лише за перше півріччя втратив 18,3 тисячі кілограмів молока базисної жирності, що становить 17,7 процента переробленого молока, тобто недобрано 2,8 тисячі карбованців.

РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА МОЛОКА И ПУТИ ЕЁ ПОВЫШЕНИЯ²

Конкретные задачи и основные направления развития сельскохозяйственного производства нашей страны на современном этапе определены решениями XXIII съезда партии, мартовского (1965 г.), майского (1966 г.), октябрьского (1968 г.) и июльского (1970 г.) Пленумов ЦК КПСС, которые предусматривают значительное увеличение производства сельскохозяйственной продукции, обеспечение устойчивых темпов развития земледелия и животноводства при высокой их экономической эффективности.

Учитывая, что в экономике колхозов молочное скотоводство занимает одно из ведущих мест, изыскание и использование резервов повышения его рентабельности имеет особо важное значение. Хотя за последние годы производство молока значительно возросло, уровень его рентабельности все еще низок. Более того, в последние годы наблюдается рост себестоимости молока.

Несмотря на принятие в последние годы меры для экономического стимулирования развития сельскохозяйственного производства через систему закупочных цен, эта проблема не потеряла своей актуальности и сейчас. На июльском (1970 г.) Пленуме ЦК КПСС Л.И. Брежнев отмечал “Сдерживающее влияние на развитие животноводства до последнего времени оказывал низкий уровень рентабельности производства молока, мяса и других продуктов”.³

Учёными нашей страны разработан ряд рекомендаций, направленных на повышение эффективности молочного скотоводства, и всё же многие вопросы требуют дальнейшего исследования. Например, действующая система цен на молоко и продукты его переработки, как и их сбыт, далеки от совершенства. Недостаточно полно решены вопросы сокращения затрат живого труда и

---

² Автореферат диссертации кандидата экономических наук. – К., 1970.

³ Брежнев Л.И. Очередные задачи партии в области сельского хозяйства. – М.: Политиздат, 1970. – С. 17.

средств производства, а так же качества продукции, которые в значительной степени влияют на уровень рентабельности производства. Далёко не все вопросы решены по проблеме организации расширенного воспроизводства в животноводстве, в том числе молочного скотоводства.

Настоящая работа посвящена изучению вопросов касающихся формирования издержек производства и цен в молочном скотоводстве в разрезе природно-экономических зон, степени возмещения производственных затрат при реализации продукции, взаимосвязи цен с условиями реализации продукции, а так же снижения затрат, как главного условия роста рентабельности производства. Объектом исследования избраны колхозы Украинской ССР.

Теоретической и методологической основой исследования явились труды классиков марксизма-ленинизма, Программа КПСС, решения партии и правительства по сельскому хозяйству, а так же работы учёных-экономистов.

В работе использованы текущие и архивные материалы ЦСУ СССР и ЦСУ УССР, Министерства сельского хозяйства УССР, справочники, статистические сборники, специальная литература, работы научно-исследовательских институтов, периодическая печать. Обработка годовых и квартальных отчётов колхозов проведена с привлечением данных первичного учёта.

С целью более глубокого изучения поставленных вопросов проводились расчёты по 47 колхозам Сквирского и Тетиевского районов Киевской области, 48 колхозам Любомльского и Ратновского районов Волынской области, 21 колхозу Каменко-Бугского района Львовской области, 40 колхозам Сватовского и Старобельского районов Ворошиловградской области, которые относятся к лесостепной, полесской и степной зонам, а так же по ряду колхозов других районов республики.

Для обработки материалов и их анализа были использованы статистические методы: группировок, индексов, относительных и средних величин, графических построений, приёмы корреляционного анализа.

Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы.

В первой главе “Размещение и уровень производства молока в различных зонах Украинской ССР” – дана характеристика состояния молочного скотоводства Украины в дореволюционное время, а так же структурных сдвигов в его развитии за годы Советской власти. Здесь же рассмотрены природно-экономические условия зон, уровень производства в них молока, его зависимость от обеспеченности кормами.

За годы Советской власти развитие молочного скотоводства достигло значительных масштабов. По сравнению с дореволюционным 1913 г. производство молока в Украине увеличилось в 1968 г. на 385%. Лишь за период с 1964 г. по 1968 г. его производство в колхозах республики возросло на 41,8%.⁴

В дореволюционный период молочное скотоводство более интенсивно развивалось в Полесье. В этот период здесь начал формироваться район торгового молочного скотоводства. Вместе с тем в других зонах, особенно Степи, плотность скота и его продуктивность были низкими.

В то же время развитие промышленности и рост крупных городов на юге страны требовали увеличения производства молока вблизи от мест его потребления. Это послужило толчком к изменениям в размещении производства молока на территории Украины, к продвижению его на юг.

За годы Советской власти значительно расширились площади зерновых фуражных культур и сахарной свеклы, что обеспечило, при наличии современной техники, повышение уровня интенсивности молочного скотоводства в степной и особенно лесостепной зонах.

Несмотря на зональные различия в условиях производства, интенсификация социалистического сельского хозяйства предполагает повсеместное развитие молочного скотоводства с учётом требований специализации и концентрации сельскохозяйственного производства, приближения производства скоропортящихся продуктов к местам их потребления.

Важным условием роста производства молока является увеличение производства кормов и повышение их качества. В последние годы проведена

---

⁴ Сільське господарство УРСР: Статистичний збірник. – К.: Статистика, 1969. – С. 12, 360.

значительная работа по укреплению кормовой базы, улучшению структуры кормовых рационов, что обеспечило значительный рост производства молока.

За период 1959-1969 гг. производство молока в расчёте на 100 га сельскохозяйственных угодий в целом по колхозам республики увеличилось на 45,4%, в том числе в Степи – 27,9%, Лесостепи – 58,4% и Полесье – 57,7%, среднегодовой удой молока за этот период увеличился в среднем на 17,6%.

В степной зоне, где расположены крупные промышленные и культурные центры, в общей товарной продукции животноводства возрастает удельный вес продукции молочного скота. В 1969 г. он составлял в целом по колхозам республики 29,6%, а по зонам: Степь – 32,9%, Лесостепь – 28,3% и Полесье – 27,1%.

В связи с углублением специализации и концентрации производства в сельском хозяйстве, происходит дальнейшее совершенствование размещение производства молока. В первую очередь оно выражается в образовании вокруг крупных промышленных и административных центров зон производства цельного молока, для обеспечения им населения, а в отдельных районах – зон маслоделия.

В решениях июльского (1970 г.) Пленума ЦК КПСС предусмотрено строительство в предстоящей пятилетке вблизи городов крупных промышленных комплексов по производству продуктов животноводства, в том числе и молока. Наряду с этим первостепенное значение уделяется укреплению кормовой базы, за счёт повышения урожайности кормовых культур, продуктивности естественных угодий, создания высокопродуктивных культурных пастбищ, а так же увеличения производства комбикормов. Условия производства кормов по отдельным природно-экономическим зонам имеют некоторые особенности.

На территории Украины выделяют три крупных природно-экономических зоны: Полесье, Лесостепь и Степь, а также предгорные и горные районы Карпат и Крыма. При выполнении настоящего исследования Карпаты включены в зону Полесья, Крым – в зону Степи.

В Полесье пашня составляет 46,3% общей земельной площади, а естественные кормовые угодья – 18,1% всех сельскохозяйственных угодий зоны. Важным условием увеличения производства кормов здесь является создание культурных многолетних пастбищ.

В Лесостепи удельный вес пашни в общей земельной площади зоны составляет 66,3%, сенокосов и пастбищ 8,8% всех сельскохозяйственных угодий. Основным источником кормов здесь является полевое кормопроизводство.

В Степи решающее значение имеет полевое кормопроизводство, которое даёт 92-94% всех кормов.

Обеспеченность продуктивного скота кормами в различных зонах неодинакова. Данные годовых отчётов за 1965-1968гг. свидетельствуют о том, что в расчёте на среднегодовую корову приходилось в Степи 31,1 ц, в Лесостепи – 35,8 и Полесье – 29,4 ц кормовых единиц. Удельный вес сочных кормов в рационе кормов равен примерно 60% во всех зонах, а концентрированных в Степи около 28%, Лесостепи – 25% и Полесье 23%, грубых – соответственно 9,0,11,0 и 13,0%. Обеспеченность скота кормами в значительной степени определяет уровень его продуктивности. Среднегодовой удой молока на корову за 1965-1968 гг. составил по республике 2059 кг, в том числе в Степи – 2076, Лесостепи – 2125 и Полесье – 1901 килограмм.

С целью определения зависимости удоев молока от количества скармливаемых различных кормов исчислены производственные функции по отдельным зонам. Полученный коэффициент множественной корреляции (R), характеризующий тесноту связи, в зоне Степи равен 0,589, Лесостепи – 0,735, Полесье – 0,551. Исчисленные по способу наименьших квадратов параметры многофакторного уравнения прямой ($y = a_0 + a_1x + a_2z$) в отдельных зонах характеризуются следующими величинами:

· Степь $y = 1649,5 + 14,06x + 38,77z;$

· Лесостепь $y = 1124,1 + 14,43x + 98,14z;$

· Полесье $y = 862,2 + 21,99x + 118,86z,$

где y – удой на одну корову в год (кг); x – прочие корма, скармливаемые за год в расчёте на одну голову (ц кормовых единиц); z – концентрированные корма, скармливаемые за год в расчёте на одну голову (ц кормовых единиц).

Расчёты показывают, что каждый центнер концентрированных кормов, скармливаемый скоту, даёт прибавку молока 38,77 кг в колхозах степной зоны, 98,14 кг в лесостепной и 118,86 кг в полесской. Каждый центнер прочих кормов даёт прибавку молока в степной и лесостепной зонах соответственно 14,06 и 14,43 кг, а в полесской 21,99 килограмма. Это обусловило рост продуктивности молочного скота за период 1959-1969 гг. в колхозах Полесья на 30,5% против 12,7% в Лесостепи и 16,6% в Степи.

На повышение продуктивности скота, кроме кормов, большое влияние оказывает улучшение его породного состава, что является важным условием интенсификации скотоводства. Характеристика породного состава скота по зонам приведена в *табл. 1*.

Таблица 1. Удельный вес различных пород в колхозах Украинской ССР на 1 января 1969 г. (% к общей численности)

Породы	Степь	Лесостепь	Полесье	Всего
Красная степная	88,4	3,8	0,1	35,4
Симментальская	11,1	72,9	37,9	41,8
Чёрно-пёстрая	–	4,3	31,6	8,5
Белоголовая украинская	–	6,5	16,3	6,1
Лебединская	–	10,2	1,5	4,5
Красная польская	–	1,7	6,2	2,0
Бурая карпатская	–	–	5,2	1,1

Пинцгау	–	0,2	0,3	0,2
Прочие	0,5	0,4	0,9	0,4
Всего	100,0	100,0	100,0	100,0

Из данных последней переписи следует, что в зоне Полесья и Лесостепи ещё сохраняется большая пестрота породного состава коров. Совокупность различных природно-экономических условий в каждой зоне сказывается на уровне продуктивности скота и себестоимости продукции, от которых, в конечном счёте, зависит эффективность молочного скотоводства.

Во второй главе – “Экономическая эффективность производства молока в колхозах” исследуются динамика, закономерности роста производительности труда, его связи с оплатой, соотношение рентабельности и себестоимости производства молока в отдельных зонах.

Как известно производительность труда обуславливается двумя факторами: продуктивностью скота и трудоёмкостью производства. Поэтому основное внимание было сосредоточено именно на этих показателях. Среди всех факторов трудоёмкости производства первостепенное значение имеет фондовооружённость с одной стороны и интенсивность труда с другой.

С целью ускорения роста производительности труда в молочном скотоводстве необходимо полностью использовать все резервы, к которым, наряду с внедрением новой техники и улучшением её использования, относится совершенствование культуры производства, повсеместное применение научной организации труда и рациональное использование рабочей силы, совершенствование системы материального стимулирования работников. Важным фактором повышения производительности труда является также внедрение в производство достижений науки и передового опыта.

В уровне производительности труда в молочном скотоводстве колхозов Украины видны различия по отдельным природно-экономическим зонам. На отработанный в 1968 г. человеко-день в целом по колхозам произведено 47 кг молока, в том числе в Степи – 50, Лесостепи – 46 и Полесье – 43 килограмма.

Молочное животноводство является одной из наиболее трудоёмких отраслей сельскохозяйственного производства. Поэтому важнейшим резервом повышения производительности труда является комплексная механизация производства на фермах. Уровень механизации производственных процессов в колхозах республики из года в год повышается, однако имеет значительные зональные различия. Например, механизация доения в 1969 г. составила 43,6% против 17,0% в 1964 г., в том числе в Степи – соответственно 56,6 и 22,2 %, Лесостепи – 43,0 и 15,4%, Полесье – 22,0 и 9,9%.

Несмотря на повышение уровня механизации трудоёмких процессов на фермах, прямые затраты живого труда снижаются ещё медленно. В целом по колхозам республики за 1964-1969 гг. они снизились на 9,4%, в том числе в хозяйствах степной зоны – на 10%, лесостепной – 10,7% и полесской – 6,1%. В 1969 г. в расчете на среднегодовую корову в целом по колхозам прямые затраты труда составляли 44,8 человеко-дня. Все это результат медленного внедрения комплексной механизации и отсутствия, во многих случаях, рациональной организации труда.

В последние годы наблюдалось нарушение пропорциональности между ростом производительности труда и его оплатой, которое ещё имеет место в колхозах Полесья и в настоящее время. Если здесь в 1968 г. производство молока на человеко-день возросло против 1964 г. на 54%, то оплата на 64%. В связи с этим увеличение валового дохода полесских колхозов, как основного источника формирования фонда оплаты труда, является важнейшей задачей. О зависимости уровня оплаты труда от величины валового дохода свидетельствует исчисленное уравнение прямой корреляционной связи способом наименьших квадратов:

$$\mathcal{E} = a_0 + a_1x,$$

где $\mathcal{E}$ – средняя оценка человеко-дня; x – валовой доход на один человеко-день; a_0 – среднее влияние неучтённых факторов, определяющих размеры оплаты труда; a_1 – параметр, определяющий прирост оплаты труда на рубль полученного валового дохода.

Полученные параметры по отдельным природно-экономическим зонам имеют такое количественное выражение:

- Степь $a_0 = 1,79; a_1 = 0,29;$
- Лесостепь $a_0 = 1,66; a_1 = 0,29;$
- Полесье $a_0 = 1,31; a_1 = 0,34.$

Величина параметров показывает, что прирост оплаты труда на рубль полученного валового дохода выше в Полесье и составил 34 коп. против 29 коп. в Степи и Лесостепи. Это объясняется повышением оплаты труда в Полесье при недостаточном росте валового дохода.

Наряду с обеспечением роста производительности труда важнейшим условием повышения рентабельности является снижение себестоимости сельскохозяйственных продуктов. Себестоимость производства молока в колхозах различных природно-экономических зон характеризуется следующими показателями (табл. 2).

*Таблица 2. Динамика себестоимости молока
в колхозах Украины (рублей за 1 ц)*

Зоны	Годы
------	------

	1964	1966	1968	1969	1969 % к 1964
Степь	16,40	16,41	16,47	16,10	98,2
Лесостепь	15,10	15,80	15,84	176,1	106,6
				0	
Полесье	13,04	14,11	15,30	15,62	119,8
По колхозам УССР	15,26	15,71	15,97	16,01	104,9

Если в целом по колхозам республики себестоимость за последние пять лет повысилась на 4,9 %, то в зоне Полесья на 19,8%, Лесостепи – на 6,6, а в Степи она снизилась на 1,8%.

Основными статьями затрат на производство молока являются оплата труда и корма. В структуре затрат 42-45% приходится на прямую и 56-57 на всю оплату труда.

За период с 1962 г. по 1968 г. затраты на оплату труда в расчёте на один центнер молока увеличились с 6,4 до 9,3 руб., или на 45,0%. Удельный вес кормов в себестоимости молока также повышается: в 1968 г. он составил 31,7% против 26,0% в 1966 году. Значительный удельный вес (около 13%) в себестоимости занимают общепроизводственные и общехозяйственные затраты.

Структура себестоимости производства молока в отдельных природно-экономических зонах имеет значительные отклонения. Так, удельный вес затрат на корма в 1968 г. составил в степной зоне 29,4%, лесостепной – 31,4%, полесской – 36,7%, а оплаты труда – соответственно 44,4%, 41,6 и 39,8%.

Различный удельный вес затрат на оплату труда в себестоимости объясняется в основном уровнем оценки человеко-дня в отдельных зонах. Если оценка человеко-дня в 1968 г. на молочно-товарных фермах степных хозяйств составляла 4,05 руб., лесостепных – 3,40 руб., то полесских – 2,96 рубля.

Большие различия наблюдаются и в стоимости скармливаемых кормов в каждой зоне, характеризующейся следующими показателями (табл. 3).

Данные табл. 3 свидетельствуют о том, что стоимость кормов в колхозах повышается. Это в значительной степени объясняется низкой урожайностью кормовых культур и высокими затратами труда.

Таблица 3. Стоимость кормов, скармливаемых молочному скоту в колхозах Украинской ССР (рублей за 1 ц к. ед.)

Зоны	Годы					
	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Степь	2,55	2,70	2,72	3,06	3,62	3,72
Лесостепь	2,20	2,47	2,58	2,78	3,33	3,58
Полесье	2,68	2,84	2,93	3,25	4,11	4,39
В среднем по УССР	2,41	2,63	2,71	3,00	3,59	3,79

Изучение структуры себестоимости молока показывает, что удешевление его производства должно идти по всем статьям затрат. Систематическое снижение себестоимости молока является одним из главных источников накопления.

За 1965-1968 гг. уровень рентабельности основных видов продукции животноводства несколько возрос. Однако производство молока во многих хозяйствах оставалось нерентабельным. В последнее время наблюдается снижение убытков от производства молока в колхозах. Ожидаемые данные за 1970 г. свидетельствуют о том, что себестоимость молока против 1969 г. снизится примерно на 4% и рентабельность, с учётом повышения закупочной цены с мая 1970 г., составит около 15%.

До последнего времени сохраняются существенные различия в уровне рентабельности отдельных видов продуктов растениеводства и животноводства. Закупочные цены на животноводческие продукты обеспечивали более низкую рентабельность, чем цены на продукты растениеводства. В 1969 г. на каждый гектар сельскохозяйственных угодий получено валового дохода от растениеводства – 121 руб., а животноводства – 62 руб.

С целью более полного учёта природно-экономических условий производства, затраты в молочном скотоводстве определялись по зонам не только в областном, но и районном делении.

При анализе себестоимости и изучении условий производства молока в разных зонах учитывались лишь материально-денежные затраты, то есть все затраты без оплаты труда, так как её уровень неодинаков по природно-экономическим зонам. Расчёты показывают, что в 1968 г. материально-денежные затраты составили в Степи – 6,57 руб., Лесостепи – 6,79 руб. и Полесье – 7,90 руб. С целью определения усреднённой производственной себестоимости за ряд лет в расчёт приняты фактически сложившиеся материально-денежные затраты в каждой зоне, а оценка одного человеко-дня в колхозах полесской и лесостепной зон приравнена к средней оценке в целом по колхозам республики. При этом себестоимость молока в среднем за

1965-1968 гг. составляет в Степи – 15,42 руб., Лесостепи – 14,96 руб., Полесье – 16,45 рубля.

Рассчитанная таким способом усреднённая себестоимость, наиболее полно отражающая общественно необходимые затраты в каждой природно-экономической зоне, принята за основу для установления закупочной цены на молоко. Установление цен, отражающих общественно необходимые затраты, будет способствовать повышению экономической эффективности молочного скотоводства в каждой природно-экономической зоне.

Важным в ценообразовании является определение размера необходимого чистого дохода. Поскольку его величина планируется по отношению к фондам, возникает необходимость обоснованного учёта фондов и норматива рентабельности. В практической деятельности и планировании большое значение приобретает исчисление норм прибыли по хозяйству и его производственным подразделениям, а также по отдельным видам продукции. В работе изложен один из способов определения нормы прибыли по молоку.

Расчеты, произведенные по данным годовых отчетов за предыдущие три года показывают, что норма прибыли всего сельскохозяйственного производства составляет 12-14%. Для обеспечения роста производства молока в предстоящей пятилетке и повышения его эффективности норма прибыли по молочному скотоводству должна составить примерно 13,8%, что соответствует уровню рентабельности товарной продукции 45-47%.

Рентабельность производства определяется целым рядом факторов. Однако в конечном счёте она является результатом соотношения себестоимости продукции и цен реализации. Поэтому установление экономически обоснованных закупочных цен на молоко является необходимым условием достижения оптимальной рентабельности производства его в колхозах различных природно-экономических зон.

В третьей главе диссертации – “Закупочные цены и пути совершенствования реализации молока” рассматриваются некоторые вопросы ценообразования на продукты животноводства, совершенствования цен на молоко и их

дифференциация по зонам, а так же на основании обобщения передового опыта дана характеристика путей улучшения реализации молока.

В проблеме цен переплетаются основные вопросы экономического развития той или другой отрасли. Поэтому при ценообразовании в сельском хозяйстве следует соблюдать определённые соотношения цен на отдельные виды продукции растениеводства и животноводства.

При действовавших до 1 мая 1970 года ценах на животноводческую продукцию формирование чистого дохода в сельском хозяйстве колхозов республики показано в *табл. 4*.

Таблица 4. Удельный вес денежных поступлений и массы чистого дохода по колхозам Украинской ССР в 1969 году, %

Отрасли, виды продукции	Денежные поступлени я	Чистый доход*
Растениеводство –	47,8	87,9
всего		
В том числе:		
зерновые	16,1	41,1
сахарная свекла	12,2	9,0
подсолнечник	4,9	16,2
лён и конопля	2,5	3,5
Животноводство –	47,9	8,7
всего		
В том числе:		
мясо	30,4	15,2
молоко	14,2	–

Прочая продукция	4,3	3,4
------------------	-----	-----

* Реализованный чистый доход (прибыль).

Данные табл. показывают, что при сложившейся себестоимости и существовавших закупочных ценах на продукты животноводства не в полной мере обеспечивалось создание необходимых внутриотраслевых накоплений. В связи с этим важное значение имеет повышение доходности животноводства за счёт установления обоснованных закупочных цен на реализуемую продукцию.

Цена должна более полно отражать общественно необходимые затраты труда и базироваться на себестоимости. Ввиду того, что на формирование себестоимости животноводческой продукции значительное влияние оказывают природно-экономические условия производства, при определении закупочных цен следует учитывать зональные особенности. Поэтому важным условием дифференциации закупочных цен является определение их уровня в каждой природно-экономической зоне. Закупочные цены всё в большей степени должны проявлять свою стимулирующую и распределительную функции с целью повышения эффективности сельскохозяйственного производства и достижения оптимальных внутриотраслевых накоплений.

Цены на молоко и молочные продукты должны покрывать издержки производства в среднем по зоне и обеспечивать оптимальную норму рентабельности при рациональном ведении молочного скотоводства. Покрытие издержек и создание накоплений за счёт производства и реализации молока, во-первых, позволит отказаться от капиталовложений в молочное животноводство за счёт других видов продукции; во-вторых, заинтересует хозяйства в развитии молочного животноводства независимо от условий производства.

При зональном подходе к определению цен необходимо обеспечить правильное установление границ ценовых зон с тем, чтобы в одну зону попали хозяйства с примерно одинаковыми почвенно-

климатическими условиями. Отнесение административных районов к определённой зоне (Степь, Лесостепь, Полесье) при исследовании проводилось по принятой методике планирующих органов. Такой подход даёт возможность на обширной территории объединить хозяйства с примерно равными условиями производства.

Наше государство систематически совершенствует закупочные цены на сельскохозяйственные продукты, рассматривая их как важнейшее средство подъёма социалистической экономики. Чрезвычайно важные решения в области ценообразования приняты в 1965 году. В результате были значительно повышены закупочные цены на зерновые культуры и установлены надбавки на продукты животноводства. С 1 июля 1968 г., молоко, продаваемое колхозами полесских районов, оплачивалось по 162 руб., горных – 161 руб. и остальных районов – 155 руб. за тонну.

С целью повышения рентабельности молочного скотоводства нашими исследованиями доказана необходимость повышения закупочных цен на молоко на 19-20%, для чего потребуется примерно 278 млн. руб. на годовой объём производства. В тоже время для более полного учёта зональных особенностей производства молока закупочные цены следует строго дифференцировать по трём зонам (Степь, Лесостепь и Полесье). В частности, рекомендуется установить закупочную цену для хозяйств степной зоны 188 руб., лесостепной – 180 руб. и полесской 200 руб. за тонну.

Снижение трудовых и материальных затрат на производство молока и повышение закупочной цены позволит колхозам к 1975 г. повысить рентабельность молочного скотоводства примерно на 45-47%.

С 1 мая 1970 г. в республике введены новые повышенные цены на животноводческую продукцию, при разработке которых в какой-то мере учитывались и наши рекомендации. Закупочные цены на молоко для колхозов Украины повышены до 185 руб. за тонну с дифференциацией по отдельным районам и областям. Для Донецкой области, 9 районов Ворошиловградской, 11 полесских районов Киевской, 9 районов Харьковской областей закупочная цена

установлена в размере 195 руб., а для всех остальных областей и районов – 184 руб. за тонну. За сверхплановую продажу молока установлена надбавка к закупочной цене в размере 50 процентов.

Если повышение закупочной цены, необходимость которого обосновывалась в настоящей работе, отвечает потребностям дальнейшего роста эффективности молочного скотоводства, то принятая дифференциация ещё не в полной мере соответствует тем условиям, которые сложились в разных зонах. Поэтому она требует дальнейшего улучшения, направление которого изложено в диссертации.

По мере роста среднереализационной цены повышается рентабельность сельскохозяйственного производства. В средней цене фиксируются такие важные показатели, как качество продукции, сроки и каналы реализации. Из данных за 1969 г. видно. Что колхозы республики реализовали по уровню чистоты I группы 39,8%, II группы – 50,1% и III группы – 10,1% молока. Это свидетельствует о наличии больших резервов роста рентабельности за счёт более высокого качества молока, в частности, снижения его кислотности и повышения жирности.

Цены служат не только фактором повышения уровня рентабельности и увеличения производства продукции, но и способствует равномерному его производству в течение года.

В настоящее время колхозы республики в среднем производят и соответственно реализуют в осенне-зимние месяцы лишь третью часть молока (36%), в то время как на этот период приходится 54-55% годовых затрат. Поэтому наряду с дифференциацией цен по природно-экономическим зонам было бы целесообразно дифференцировать их и по периодам года. Для отдельных природно-экономических зон рассчитаны следующие закупочные цены: на летний период для зоны Степи – 177 руб., Лесостепи – 169 руб. и Полесья – 188 руб., зимний соответственно – 195, 187 и 207 руб. за тонну.

Важное значение для повышения эффективности производства молока приобретает улучшение сбыта продукции, своевременное доведение её до

потребителя, устранение всякого рода потерь и повышение её качества. Особое место в этом принадлежит установлению рациональных связей между сельскохозяйственными и перерабатывающими предприятиями.

В современных условиях эти связи регулируются прежде всего твердыми планами, которые служат основой договорных отношений между производителями и потребителями продукции сельского хозяйства. Вместе с тем заготовительные организации, выполняющие посредническую роль между ними, еще не полностью используют свои права и не несут достаточной ответственности перед производителями, как и последние перед заготовителями. дальнейшее развитие молочного животноводства, перевод производства продукции на промышленную основу требуют изменения взаимоотношений между сферами производства и сбыта. В решении этой проблемы большую роль должны сыграть прямые связи производителей с перерабатывающими предприятиями. Заслуживает внимания организация вывоза продукции из хозяйств непосредственно промышленными предприятиями.

Опыт показывает, что прямые связи по реализации продукции, минуя государственные заготовительные организации, оказывают положительное влияние на деятельность как сельскохозяйственных, так и перерабатывающих предприятий. Такой порядок доставки молока, несмотря на некоторые недостатки, способствует так же повышению качества продукции и росту рентабельности молочно-товарных ферм.

В колхозах Тернопольской области производится опыт установления закупочной цены в зависимости от качества продукции. Здесь применяются временные закупочные цены на молоко I сорта – 172 руб., II – 156 руб. и не сортовое 140 руб. за тонну. Введение нового порядка поставило перед хозяйствами повышенные требования к санитарному состоянию ферм, соблюдению технологии доения коров, организации приёмки, переработки и хранения молока, что позволило хозяйствам области дополнительно получить в 1968 г. 700 тыс. рублей.

Несмотря на некоторое увеличение затрат, в связи с дополнительными расходами на приобретение оборудования и оплату труда, дальнейшее повышение качества молока даёт основание утверждать о повышении его эффективности в последующие годы. Об этом свидетельствует тот факт, что если в целом по области до проведения опыта в 1967 г. реализовано молока первым сортом 15,0%, то уже в 1968 г. – 28,3% и в 1969 г. – 26,2%, а нестандартным соответственно – 33,0, 11,4 и 14,2%. Хозяйства стали больше внимания уделять повышению чистоты, снижению кислотности и другим качественным показателям молока. Вместе с тем увеличение молока высокого качества успешно достигается так же путём усиления материальных стимулов работников ферм, что подтверждается опытом большинства колхозов республики.

Отсюда следует, что на повышение рентабельности производства молока, кроме снижения его себестоимости и упорядочения закупочных цен, значительное влияние оказывает совершенствование условий реализации продукции и повышение её качества.

На основании проведённых в диссертационной работе исследований можно сделать следующие выводы и предложения:

1. Различия условий производства по природно-экономическим зонам республики и недостаточный учёт их особенностей при ценообразовании обуславливают значительные колебания общего уровня рентабельности сельскохозяйственного производства, который в среднем за 1966-1969 гг. составил в Степи 43,3%, Лесостепи – 32,4 и Полесье – 26,1%.

Неоправданным является то, что в такой важной отрасли, как молочное скотоводство, длительное время не создавались накопления для расширенного воспроизводства. Низкий уровень рентабельности производства молока в следствие высокой его себестоимости и несовершенства закупочных цен не обеспечил достаточных внутриотраслевых накоплений для обеспечения высоких темпов развития молочного скотоводства. Действовавшие до мая 1970 г. закупочные цены недостаточно учитывали фактический уровень

себестоимости и доходности молочного скотоводства в целом по колхозам республики и по природно-экономическим зонам. Поэтому главным условием повышением рентабельности производства молока является всемерное снижение его себестоимости и установление экономически обоснованных закупочных цен в зональном разрезе.

2. Изучение структуры себестоимости молока показывает, что удешевление его производства должно идти по всем статьям затрат. Основными элементами затрат на производство молока являются оплата труда и стоимость кормов. Лишь за период с 1962 г. по 1968 г. затраты на оплату труда в расчёте на 1 ц молока в целом по колхозам республики увеличились на 45,0%, а стоимость скармливаемых кормов возросла на 77,7%. Значительный удельный вес в себестоимости молока занимают общепроизводственные и общехозяйственные, а также прочие затраты. Следует отметить, что в последние годы наметилась тенденция снижения темпов увеличения себестоимости молока, а в колхозах степной зоны она даже снизилась в 1969 г. против 1968 г. на 2,2%.

Важнейшим условием снижения себестоимости молока является всемерное сокращение затрат живого труда, внедрение комплексной механизации на молочно-товарных фермах, рост продуктивности скота за счёт улучшения обеспечения скота полноценными кормами и племенной работы, а также повышения качества молока. Например, о наличии больших резервов повышения качества молока свидетельствует тот факт, что за 9 месяцев 1969 г. реализовано его первым сортом колхозами Полесья 25,6%, Лесостепи – 28,4 и Степи – 29,7%.

3. Расчёты показывают, что при ежегодном снижении себестоимости молока на 5-5,2% и повышенной с 1 мая 1970 г. закупочной цене на 19-20%, уровень рентабельности к 1975 г. достигнет примерно 45-47%.

4. Усиление планово-экономического регулирования требует, наряду с повышением закупочных цен, так же их зональной дифференциации с целью более полного учёта фактического уровня себестоимости и доходности молочного скотоводства в зависимости от природно-экономических условий производства. При данном уровне цен их целесообразно дифференцировать по трем зонам, установив для колхозов Степи – 188 руб., Лесостепи – 180 руб. и Полесья 200 руб. за тонну.

5. В настоящее время колхозы в среднем производят в осенне-зимние месяцы лишь третью часть молока, в то время как на этот период приходится 54-55% годовых затрат. С целью стимулирования равномерного производства молока в течение года было бы целесообразно установить закупочную цену на летний период для зоны Степи – 177 руб., Лесостепи – 169 руб. и Полесья – 188 руб., зимний соответственно – 195, 187 и 207 руб. за тонну.

6. Важным условием улучшения сбыта продукции молочного скота и повышения его качества является развитие прямых связей между колхозами и перерабатывающей промышленностью. Проведённые в диссертационной работе исследования свидетельствуют о высокой эффективности установления таких связей.

3

ЗАКУПОЧНЫЕ ЦЕНЫ И СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ⁵

---

⁵ Экономика сельского хозяйства. – 1973. – № 7. – С. 40-44.

В повышении уровня рентабельности сельскохозяйственного производства большое значение имеет зональная дифференциация закупочных цен. В Украинской ССР почти по всем видам продукции растениеводства и животноводства закупочные цены дифференцированы по зонам. Такая дифференциация в определенной мере выравнивала экономические условия различных зон, сами цены стали более приближенными к общественно необходимым затратам. Это достигнуто благодаря тому, что в основу дифференциации повсеместно положена средnezональная себестоимости продукции – главная часть общественно необходимых затрат.

Наряду с положительными сторонами зональная дифференциация закупочных цен имеет и ряд недостатков. Так, совершенствование закупочных цен на сельскохозяйственные продукты недостаточно полно увязано с совершенствованием оптовых (отпускных) цен на промышленную продукцию, потребляемую сельским хозяйством, и с осуществляемым перераспределением затрат в народном хозяйстве. Например, в результате повышения оптовых цен на промышленную продукцию, тарифов на перевозку грузов автомобильным транспортом, увеличения стоимости строительства, передачи колхозам внутрихозяйственных оросительной и осушительной систем, увеличения затрат в связи с отчислениями в централизованный фонд социального обеспечения и страхования расходы колхозов республики за 1967-1970 гг. (в расчёте на объём работ, выполненных в 1970 г.) возросли на 1,3 млрд руб.

Перераспределение издержек производства в народном хозяйстве неравномерно отразилось на себестоимости производства отдельных видов сельскохозяйственной продукции. В связи с этим закупочные цены на них, несмотря на повышение, не обеспечивают каждому нормально работающему хозяйству необходимых накоплений. За 1965-1970 гг. производственные затраты на каждые 100 руб. валовой продукции возросли на 17,4%. Рост затрат не всегда сопровождается соответствующим ростом производства продукции. За те же шесть лет затраты на семена зерновых и зернобобовых культур увеличились на 31,7%, на удобрения под них – в 2,6 раза,

а урожайность этих культур повысилась лишь на 19%; затраты на удобрения под кукурузу увеличились на 25,5%, а урожайность её повысилась лишь на 8%, Такое же положение и по ряду других сельскохозяйственных культур. Здесь уже вступают в действие законы природы и экономические факторы, взаимодействие которых должно учитываться при планировании сельскохозяйственного производства.

Несмотря на некоторое выравнивание прибыльности отдельных отраслей вследствие повышения в последние годы закупочных цен, особенно на продукты животноводства, всё же при сравнении результатов деятельности хозяйств с различной специализацией ярко видны недостатки действующих закупочных цен на некоторые продукты. Если в денежных поступлениях хозяйств поступления от отраслей животноводства составляют 53,7%, то прибыль от них во всей прибыли лишь 32,6%.

Повышение закупочных цен на молоко не обеспечило достаточной окупаемости всех затрат на его производство, что видно из данных *табл. 1* по колхозам республики. Рост себестоимости производства молока наряду с повышением закупочных цен на него не позволяет создать оптимальные накопления в молочном скотоводстве, несмотря на то, что его продукция самая фондоемкая и трудоёмкая в сельском хозяйстве.

Таблица 1. Сложившаяся закупочная цена

и себестоимость молока реализованного колхозами (в рублях)

Показатель	Годы				
	1965	1969	1970	1971	1972
Сложившаяся	13,95	14,87	17,61	18,37	18,19
Себестоимость 1 ц	15,52	16,12	16,51	17,37	17,78

По нашему мнению, следует повысить закупочные цены на молоко и молочные продукты путём некоторого выравнивания рентабельности производства продуктов растениеводства и животноводства в колхозах и совхозах и рассмотреть вопрос об оставлении в хозяйствах всей суммы прибыли, получаемой ими от производства и продажи молока.

Планирование закупочных цен тесно связано с условиями не только сельскохозяйственного производства, но в равной степени и перерабатывающей промышленности, работающей на его сырьё, ибо снижение общественно необходимых затрат зависит от экономии труда не только в сельском хозяйстве, но в равной мере и в перерабатывающей промышленности. В связи с этим в плановом порядке накопления перерабатывающей промышленности возможно и целесообразно использовать в сельском хозяйстве как внутренние резервы повышения рентабельности молочного скотоводства с целью создания материальной базы для дальнейшего увеличения производства молока и снижения его себестоимости. Взаимосвязь производства сельскохозяйственных продуктов с их переработкой следует учитывать при планировании закупочных цен.

Требуют также пересмотра закупочные цены на фуражное зерно (ячмень, овёс, кукуруза), средняя цена на которое значительно ниже цены на зерно продовольственное. Недостаточная материальная заинтересованность в производстве зернофуража является фактором, сдерживающим развитие комбикормовой промышленности.

По нашему мнению, следует повысить закупочные цены на молоко и молочные продукты путём некоторого выравнивания рентабельности производства продуктов растениеводства и животноводства в колхозах и совхозах и рассмотреть вопрос об оставлении в хозяйствах всей суммы прибыли, получаемой ими от производства и продажи молока.

Планирование закупочных цен тесно связано с условиями не только сельскохозяйственного производства, но в равной степени и перерабатывающей промышленности, работающей на его сырьё, ибо снижение

общественно необходимых затрат зависит от экономии труда не только в сельском хозяйстве, но в равной мере и в перерабатывающей промышленности. В связи с этим в плановом порядке накопления перерабатывающей промышленности возможно и целесообразно использовать в сельском хозяйстве как внутренние резервы повышения рентабельности молочного скотоводства с целью создания материальной базы для дальнейшего увеличения производства молока и снижения его себестоимости. Взаимосвязь производства сельскохозяйственных продуктов с их переработкой следует учитывать при планировании закупочных цен.

Требуют также пересмотра закупочные цены на фуражное зерно (ячмень, овес, кукуруза), средняя цена на которое значительно ниже цены на зерно продовольственное. Недостаточная материальная заинтересованность в производстве зернофуража является фактором, сдерживающим развитие комбикормовой промышленности.

Неоднородность природно-экономических условий производства и производственных направлений хозяйств разных зон республики обуславливает большие зональные различия в эффективности производства (табл. 2.).

Таблица 2. Прибыльность и уровень рентабельности сельскохозяйственной продукции колхозов в 1971 г. в различных природно-климатических зонах Украины

Зона	сельхозугодий	рентабельность,	Прибыль (рублей) в расчёте на	Уровень рентабельности ведущих отраслей, %
------	---------------	-----------------	-------------------------------	--

			1 га сельхозгодий	человеко-день	Зерновое хозяйство	ТЮЖЛУЧНОЕ	СКОТОВОДСТВО	Мясное скотоводство	СВИНОВОДСТВО
Степь	1,03	36,7	74,8	2,82	109,6	6,5	20,1	29,0	5
Лесостепь	0,99	25,6	72,1	1,70	123,1	5,3	19,8	18,2	1
Полесье	0,99	23,7	60,6	1,49	147,4	5,2	29,9	1,0	4
В целом по УССР		29,0	70,7	1,99	119,5	5,8	22,8	18,4	7

Данные табл. свидетельствуют о значительных “отклонениях совокупной рентабельности и прибыли в расчёте на единицу земельной площади и на единицу затрат труда по зонам. В зоне Степи на каждый затраченный человеко-день в 1971 г. получено прибыли на 1,33 руб. больше, чем в зоне Полесья. В зоне Полесья высокая рентабельность производства зерна, но низкий уровень его товарности, поэтому здесь выручка от реализации зерна составляет лишь 8% всей выручки хозяйств. В этой зоне более выгодно производить говядину. Денежные поступления от отрасли мясного скотоводства и рентабельность её находятся на уровне примерно 30%. Различна и доля прибыли от реализации отдельных видов продукции в общей прибыли хозяйств по каждой зоне. Если прибыль от реализации свинины в Полесье составляет лишь 4,9% всей полученной прибыли, то в Степи – 10,3, в Лесостепи – 11,2; от реализации зерна соответственно: в Полесье – 24%, в Степи – 32, в Лесостепи – 38,3%. Это является определяющим условием при выборе направления специализации каждого хозяйства.

Группировки колхозов по уровню рентабельности отдельных отраслей в разных природно-экономических зонах показывают, что наиболее правильно отражает условия зон дифференциация цен на зерно, говядину. В то же время дифференциация закупочных цен на молоко и свинину требует дальнейшего совершенствования.

Особенно остро встаёт вопрос о совершенствовании дифференциации цен в связи с углублением специализации в сельском хозяйстве. Правильное соотношение между ценами на различные сельскохозяйственные продукты приобретает решающее значение для достижения наиболее благоприятной структуры производства. несовершенство закупочных цен на отдельные виды продукции побуждает хозяйства к развитию высокорентабельных отраслей, поэтому создаются трудности в специализации колхозов на производстве молока, овощей и других мало доходных продуктов. Хозяйства, производящие их, оказываются в невыгодном положении по сравнению с хозяйствами, специализирующимися на производстве зерна и продукции технических культур. В связи с этим вместо рациональной специализации колхозов внедряется их универсализм с тем, чтобы за счёт прибыльности второстепенных отраслей покрывать убытки ведущих отраслей. Во многих районах республики развитие молочного скотоводства и овощеводства в значительной мере основывается на использовании доходов от других отраслей сельского хозяйства.

Недостатки в зональной дифференциации закупочных цен и формировании ценовых зон – одна из причин большой пестроты в доходности хозяйств по зонам и внутри их. Слабая обоснованность дифференцированных закупочных цен объясняется недостаточной разработкой ряда теоретических и практических вопросов, связанных с проблемой ценообразования. Сюда относится в первую очередь разработка принципов учёта в закупочной цене фондёмкости продукции, совокупного уровня рентабельности хозяйства, специализации производства, природно-экономических условий, изменения оптовых (отпускных) цен на промышленные товары, потребляемые в сельском

хозяйстве, а также потребностей в накоплениях для расширенного воспроизводства – на перспективу. Решение поставленных задач может быть достигнуто при помощи построения математических моделей. Попытка обосновать уровень рентабельности производства отдельных продуктов в отрыве от решения комплекса взаимосвязанных факторов не даёт требуемых результатов. Практическое решение этих вопросов, а также проведение научных исследований во многом сдерживаются отсутствием централизованного учёта по природно-экономическим зонам. Такой учёт ведётся только по административным районам.

Зональная дифференциация закупочных цен проводится не по плану и не по научно обоснованной методике. Этим только можно объяснить, что на Украине выравнивание экономических условий ведётся в основном по трём крупным природно-экономическим зонам – Степи, Лесостепи, Полесья. При таком подходе к дифференциации недостаточно учитываются основные факторы производства: качество земли, структура земельных угодий, обеспеченность трудовыми ресурсами и средствами производства, отдалённость производств от рынков сбыта и другие. Ведь они (факторы) внутри этих зон далеко не одинаковые, не говоря уже о специфических условиях производства в хозяйствах, расположенных в горных районах Полесья. Неодинаковы также специализация и эффективность сельскохозяйственного производства в зонах. В то же время мы не разделяем мнения, что закупочные цены надо дифференцировать даже для конкретных хозяйств. Это не решает вопроса выравнивания условий производства. При множестве цен все шло бы по принципу: чем выше себестоимость, тем выше цена, отражающая стоимость продукции в каждом хозяйстве. Но ведь индивидуальный уровень себестоимости не всегда носит объективный характер.

По нашему мнению, зональная дифференциация закупочных цен должна быть минимальной и проводиться с учётом объективных показателей издержек производства по отдельным (не очень крупным) зонам или группам смежных хозяйств, находящихся в сходных природных и экономических условиях.

Анализ средних данных за ряд лет по колхозам республики даже при несмежном делении крупных зон на подзоны свидетельствует о значительной разнице в уровне доходов при существующей дифференциации закупочных цен (табл. 3).

Таблица 3. Прибыльность сельхозугодий колхозов и валовый доход на одного работника в различных природно-климатических зонах Украины в 1966-1970 гг. (в рублях)

Природно-климатическая зона	Получено на 1 га сельхозугодий		Получено валового дохода на 1 среднегоового работника
	валового дохода	чистого дохода	
Полесье		4,1	727
	15,3		
Карпаты			584
	17,3	4,5	
Лесостепь		7,6	1009
	22,9		
Северная и Центральная		6,0	1359
Степь	16,4		
Южная Степь		9,2	1690
	20,8		

Сумма доходов в расчёте на единицу земельной площади зависит при прочих равных условиях от количества производимой продукции. Вместе с тем в среднем за 1966-1970 гг. на 100 га сельскохозяйственных угодий колхозы Полесья и Степи произвели почти одинаковое количество продукции (28,3 и 28,9 тыс. руб.), а валовые доходы на единицу земельной площади у них разные.

Природные богатства и значительное увеличение производства кормов в зоне Полесья благоприятно сказываются на развитии здесь отраслей животноводства. Производство валовой продукции животноводства на 100 га сельскохозяйственных угодий в колхозах зоны в 1971 г. по сравнению с 1965 г. возросло на 34,4%, в то время как производство продуктов растениеводства – лишь на 28,7%. Недостаточные темпы роста производства продуктов растениеводства в определённой мере сдерживают развитие отраслей животноводства. Однако это не единственный сдерживающий фактор. Есть и другие, экономические.

В полесских районах республики немало нерентабельных и низко-рентабельных колхозов. В 1970 г., например, 3% колхозов были убыточными, а в 25% их рентабельность не превышала 15%. Значит, такие хозяйства не имели возможности осуществлять расширенное воспроизводство за счёт собственных накоплений. Вследствие этого отчисления от доходов на пополнение неделимого фонда значительная часть колхозов Полесья производила в меньших размерах, чем хозяйства других зон, а 12% их вовсе не делали отчислений в неделимый фонд, в то время как в других зонах таких хозяйств не было.

Низкая эффективность производства обуславливает недостаток собственных финансовых ресурсов. Колхозы Полесья и Карпат используют значительные суммы банковских кредитов, которые во многих случаях возвращают несвоевременно. Сумма задолженности по кредитам на производственные затраты и оплату труда на начало 1971 г. по сравнению с этой суммой на начало 1966 г. увеличилась по колхозам Полесья в 7 раз и составила 25% к годовой сумме их валового дохода, тогда как в хозяйствах Степи – лишь 7 и Лесостепи – 11%.

Следовательно, финансовые возможности колхозов полесских районов не соответствуют потребностям развития их производства.

Решающий фактор роста эффективности сельскохозяйственного производства в зоне Полесья – повышение уровня рентабельности. Рентабельность сельскохозяйственного производства определяется многими факторами, однако в конечном счёте она является результатом соотношения себестоимости продукции и цены реализации. Поэтому установление экономически обоснованных закупочных цен – необходимое условие достижения оптимальной рентабельности производства в различных природно-экономических зонах.

Дальнейшее совершенствование закупочных цен должно осуществляться в направлении более полного отражения в них общественно необходимых затрат труда, обеспечения всем нормально работающим хозяйствам прибыли в размерах, необходимых для ведения расширенного воспроизводства планируемые темпами, унификации различных систем материального поощрения при увеличении производства и продажи государству отдельных видов сельскохозяйственной продукции. В закупочных ценах важно учесть зональные природно-экономические особенности производства и планируемую специализацию. Это достигается прежде всего рациональной дифференциацией закупочных цен.

По нашему мнению, для улучшения ценообразования целесообразно осуществить такие мероприятия.

1. Необходимо подготовить “Основные методические указания по установлению, совершенствованию и дифференциации закупочных цен на сельскохозяйственную продукцию” с учётом в них накопленного опыта в разработке научно-методических и практических проблем и тех требований, которые выдвигают решения XXIV съезда КПСС и соответствующих Пленумов ЦК КПСС.

2. Совершенствование закупочных цен должно выступать не как самостоятельная проблема, а как средство активного воздействия государства

на развитие сельскохозяйственного производства, на экономику колхозов и совхозов. Планирование цен неотделимо от планирования производства.

В настоящее время поставлена задача сделать планирование оптимальным, то есть добиться того, чтобы оно обеспечивало наилучший хозяйственный эффект. Для этого следует осуществить научно обоснованную дифференциацию закупочных цен по зонам. Поэтому совершенствование закупочных цен на сельскохозяйственные продукты должно быть составной частью народнохозяйственного плана.

3. Территориальную дифференциацию закупочных цен надо проводить с учётом совокупной рентабельности, которая позволит осуществить межзональное и внутризональное перераспределение чистого дохода.

Выравнивание рентабельности должно обеспечиваться по зоне в целом посредством установления для основных товарных отраслей более высокой рентабельности, чем для других. Тогда при формировании ценовой зоны будут учитываться направление хозяйства, его специализации.

4

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МЕТОДОЛОГИИ ПЛАНИРОВАНИЯ⁶

Концепция перестройки управления экономикой затрагивает глубинные пласты нашего социально-экономического развития, требующие фундаментального исследования, способного подготовить общественное сознание для практических действий. В значительной степени это не может обойти и планирование. Отрицание перестройкой административно-командной системы в планировании, сложившейся во второй половине 20-х – начале 30-х

---

⁶ Экономика Советской Украины. – 1989. – № 10. – С. 36-45.

годов XX века, требует объективного взгляда на многие его методологические аспекты и обоснования направлений его совершенствования на базе марксистско-ленинской теории и накопленного богатого опыта. Особенно это касается обоснования функций централизованного и территориального планирования, которое предполагает необходимость критического анализа методологии планирования с целью объяснения теоретической и социально-экономической обоснованности его развития и становления во времени, а также выработку наиболее оптимального и объективного направления развития экономики и управления ею.

В нашей экономической и социально-политической литературе длительное время прослеживалась мысль о преимуществе планирования в условиях социализма и полном или частичном отрицании товарно-денежных отношений. В настоящее время мы смотрим на эти вопросы под другим углом зрения. С одной стороны, набирают силу действие закона стоимости и развивающийся социалистический рынок, меняется представление о роли и возможностях планирования, через которое реализуется социально-экономическая политика. С другой – есть высказывания, ставящие под сомнение возможность и правомерность расширения товарно-денежных отношений, а также целесообразность планирования в условиях рыночного хозяйства.

В ряде публикаций, появившихся в последнее время, высказываются отрицательные мнения не только о централизованном планировании, но и планировании вообще. Однако такие мнения, порожденные имевшими место субъективными действиями в нашем планировании, требуют обстоятельных исследований с целью выявления отрицательных и положительных его сторон. На вопрос о необходимости и целесообразности планирования вообще марксистско-ленинская теория даёт утвердительный ответ, так как планирование присуще всей живой природе и проявляется в зависимости от степени её развития. Планомерное развитие является объективной необходимостью всякого развития живой природы. Наличие планомерных действий не отрицается и общественной формацией с учётом действия

объективных естественных и экономических законов. В результате воздействия на природу человека планомерность приобретает и общественное развитие. Однако планомерность может быть изучена в диалектическом её понимании, она должна пройти определённые этапы своего совершенствования в неразрывной связи с социально-экономическим развитием. Разумные и обдуманные планы помогают выработать наиболее верный и удобный путь к намеченной цели. В нем можно найти сочетание наиболее правильного выбора средств достижения цели и эффективности приёмов, учитывающих интересы государства, трудового коллектива предприятия и конкретного трудящегося. Путём плановой организации всего производства достигается такой уровень производительных сил, который позволит произвести общественный продукт в таком объёме, который обеспечивал бы удовлетворение возрастающих потребностей.

Однако процесс планирования, так же как общественные формации и их социально-экономическое развитие, должен пройти определенные циклы своего становления. Экономические и социальные процессы объективны и как предметы народнохозяйственного планирования реализуются в течение определённого времени, необходимого для их завершенности. Эти процессы подобны явлениям природы, требующим определённого биологического цикла для своего развития. Так же как капитализм неизбежно перерастает в высшую формацию – коммунизм, так и планирование, как важный элемент социально-политической системы управления, должно получить свое развитие, чтобы предстать в своём законченном виде в коммунистической формации. Плановое регулирование производства есть в капиталистическом и социалистическом обществах при наличии принципиально существенной разницы. Одним из главных отличий является то, что процесс планомерности капиталистического производства осуществляется на базе частной собственности, а социалистического – на базе общественной собственности на основные средства производства. Однако планирование капиталистического производства осуществлялось в условиях широкого действия товарно-денежных отношений,

а социалистического – значительного искусственного их ограничения в течение многих лет. Конечно, теория построения коммунистического общества предусматривает исчезновение анархии производства, порождаемой действием закона стоимости, отмирание политического авторитета государства, расширение общественной собственности на средства производства и землю. Однако для этого потребуется время.

На современном этапе мы имеем важный элемент, опираясь на который можно организовать планомерное развитие общества, – общественную собственность на основные средства производства и землю. Но это, как показала практика, ещё далеко не всё, что необходимо иметь для того, чтобы обеспечить эффективность планового социально-экономического развития. Первое – это то, что для планового воздействия на социально-экономическое развитие не было создано определённых предпосылок. Планирование в таком виде, в каком оно существовало с первых пятилеток, с его сильной централизацией, присуще коммунистической формации. К. Маркс писал: “При общественном производстве денежный капитал отпадает. Общество распределяет рабочую силу и средства производства между различными отраслями производства”⁷. Деньги как спутники товарного обращения исчезают, их заменяют бумажные удостоверения. Но, как известно, такого периода мы ещё не достигли. О том, когда мы сможем достичь такого периода в общественном производстве, находим общее представление в марксовой теории: “Строй общественного жизненного процесса, то есть материального процесса производства, сбросит с себя мистическое туманное покрывало лишь тогда, когда он станет продуктом свободного общественного союза людей и будет находиться под их сознательным планомерным контролем. Но для этого необходима определённая материальная основа общества или ряд определённых материальных условий существования, которые представляют собой естественно выросший продукт долгого и мучительного процесса

---

⁷ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 24. – С. 402.

развития”⁸. Мы ещё должны хотя бы в общих чертах определить тот период и его особенности, который отпущен историей для такого “долгого и мучительного процесса развития”. Это позволит в какой-то степени освободиться от той доли загадочности по отношению к понятию социализма, которое сложилось в нашем сознании. Особенности этого переходного периода необходимо определить, во-первых, для того, чтобы не смешивать его с социализмом, а тем более коммунизмом; во-вторых, для того, чтобы познать условия, в которых протекает процесс материального производства, и соответственно их использовать. Известно, что экономика нашей страны в дореволюционный период развивалась как капиталистическое товарное производство и регулировалась рынком с широким применением товарно-денежных отношений. После революции начал развиваться и укрепляться социалистический строй, однако его преимущества не могли сразу же проявиться. Для этого необходимо было экономически и политически победить те пережитки, которые достались нам от капиталистического строя. Это и недостаточно высокий уровень развития производительных сил, культуры, и наличие различных элементов капитализма. Вполне понятно, что сразу же после совершения пролетариатом социалистической революции, а тем более в такой стране, как Россия, вовсе не предполагалось исчезновение денежного капитала, то есть товарного производства. Между капиталистическим и коммунистическим обществами лежит период превращения первого во второе. По словам К. Маркса, в этот переходный период мы имеем дело с обществом, “которое только что выходит как раз из капиталистического общества и которое поэтому во всех отношениях, в экономическом, нравственном и умственном, сохраняет ещё родимые пятна старого общества, из недр которого оно вышло”⁹. Учитывая особенности объективной необходимости революционных преобразований общества в процессе построения социализма и отвечая критикам мелкобуржуазных демократов, В.И. Ленин писал: “Почему нам нельзя начать сначала

---

⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 23. – С. 90.

⁹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 19. – С. 18.

с завоевания революционным путём предпосылок для этого определённого уровня, а потом уже, на основе рабоче-крестьянской власти и советского строя, двинуться догонять другие народы”¹⁰. Однако предпосылки для построения социализма – это ещё не социализм, а тем более не коммунизм. Для его победы и укрепления потребуется ещё много лет. Исходя из этих закономерностей развития переходного периода от социализма к коммунизму, должно рассматриваться и поступательное совершенствование планирования. На первой стадии переходного периода на какое-то ограниченное время может быть допущено отклонение от этого объективного социально-экономического развития, продиктованное сложившимися обстоятельствами.

В первые годы Советской власти в сложных внутренних и внешних условиях существовала объективная необходимость широкого применения элементов централизованного планирования. Но это была вынужденная необходимость. Когда же международная и внутренняя обстановка позволила смягчить централизм, в стране принимались меры, направленные на демократизацию экономического развития.

Известно, что В.И. Ленин весной 1918 г., намечая программу социалистического строительства в стране, писал: “... Сначала государственная монополия “торговли”, затем замена, полная и окончательная, “торговли” – планомерно организованным распределением”¹¹. Однако позже, реально оценивая обстановку, учитывая уровень развития производительных сил и производственных отношений в стране, В.И. Ленин сделал вывод об объективной необходимости сохранения товарно-денежных отношений и, опровергая ранее сделанные высказывания, писал: “В первое время перехода от капитализма к коммунизму, пока ещё не организовано полностью коммунистическое производство и распределение продуктов, уничтожение денег представляется невозможным”¹².

---

¹⁰ Ленин В.И. Полн. собр. соч., т. 45. – С. 381.

¹¹ Ленин В.И. Полн. собр. соч., т. 36. – С. 74.

¹² Ленин В.И. Полн. собр. соч., т. 38. – С. 441.

Следовательно, планирование, построенное на отсутствии товарно-денежных отношений, на непосредственно общественном распределении ресурсов производства, было преждевременным. Однако такое народнохозяйственное планирование в результате его идеализации как наиболее эффективного способа управления народным хозяйством применялось (за исключением периода новой экономической политики) почти с первых лет Советской власти и до решений июньского (1987 г.) Пленума ЦК КПСС. Это стало одним из основных факторов порождения командно-административных методов регулирования социально-экономическими процессами.

Сказанное не означает, однако, что существующее планирование вообще является неприемлемым. Речь идёт о том, что, во-первых, его вынужденное применение в первый период существования Советской власти затянулось на долгие годы, во-вторых, мы теоретически и практически старались признать существующее планирование неотъемлемой частью хозяйственного механизма социализма. На наш взгляд, это и явилось одной из основных причин того, что, несмотря на постоянно принимаемые меры по совершенствованию планирования, в условиях низкого уровня развития производительных сил мы не смогли добиться эффективного его влияния на социально-экономическое развитие.

В.И. Ленин видел способ развития производительных сил общества в расширении участия всего населения в кооперации через новую экономическую политику. В.И. Ленин писал: “... Строй цивилизованных кооператоров при общественной собственности на средства производства, при классовой победе пролетариата над буржуазией – это есть строй социализма”¹³. С учётом этих высказываний В.И. Ленина, методология и организация народнохозяйственного планирования в переходный период от капитализма к построению социализма должны исходить из существования товарно-денежных отношений и наличия широких экономических прав и возможностей предприятий. Такое планирование в корне отличается от жёстко

---

¹³ Ленин В.И. Полн. собр. соч., т. 45. – С. 373.

централизованного, построенного на отсутствии товарно-денежных отношений и ограничении экономических прав предприятий, одностороннем развитии кооперации. Однако кооперация не получила того развития, какое намечал В.И. Ленин. Товарно-денежные отношения были свернуты, самостоятельность предприятий ограничена. Это привело к снижению хозяйственной активности предприятий и материальной заинтересованности трудящихся, а в результате — к замедлению темпов экономического развития. В этом случае естественное отражение в планировании закономерностей объективных экономических процессов стало подменяться искусственными приёмами, которые стали именоваться административными и бюрократическими. В результате народнохозяйственное планирование из средства развития производительных сил превратилось, по существу, в их тормоз.

По нашему мнению, недостатки планирования всегда были ощутимы в экономике. Это требовало принятия определённых мер, но они, как правило, сводились к мерам частичного совершенствования планирования. Однако и эти меры были недостаточно последовательными, отсутствовала преемственность функций и методологии планирования во времени, закрепляемых документами директивных органов, что приводило к отрыву реальной действительности от теоретических основ народнохозяйственного планирования. Порождённая ещё в 30-е годы жёсткая централизация в планировании продолжала действовать, несмотря на ряд принимаемых мер, направленных на её ограничение. В резолюции XII съезда РКП(б) отмечалось: “... Государство обязано предоставить отдельным предприятиям необходимую свободу хозяйственной деятельности на рынке, не пытаясь заменить её административным усмотрением”¹⁴. Однако вопреки ленинской теории демократического централизма в планировании и несмотря на необходимость расширения самостоятельности предприятий на практике насаждались административные методы. Против мелочной опеки предприятий, организаций, объединений выступали учёные и практики, рабочие и крестьяне. Дефицит объективности в

---

¹⁴ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М.: Политиздат, 1970. – Т. 2. – С. 414.

оценке законов переходного периода отрицательно сказался на планировании, которое вместо научной основы приобрело административно-командный стиль руководства народным хозяйством. Об этом свидетельствуют некоторые решения. На январском (1933 г.) Пленуме ЦК ВКП(б) была дана установка на обеспечение качества семян в период сева, предотвращение хищения семян, наблюдение за правильным выполнением обмолота; внимательно ухаживать за “живым” и “мёртвым” инвентарём колхоза и совхоза и другие, которые и без этого являются постоянной заботой самих тружеников села. Такое командование сельским хозяйством не изжито до настоящего времени. Через планирование по существу проводится политика командования предприятиями всех отраслей народного хозяйства, что в значительной степени определяло и формировало методологию планирования.

Сразу необходимо подчеркнуть, что эти недостатки, как показывает анализ, исходят не из объективной сути народнохозяйственного планирования, а из субъективных причин, имевших место в тот период, когда происходило становление и формирование методологии народнохозяйственного планирования. Острая борьба вокруг методологии планирования проходила в период проработки пятилетних планов развития отдельных отраслей промышленности и народного хозяйства на 1923-1924 – 1927-1928 гг. и особенно разработки и утверждения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства на 1928-1929 – 1932-1933 гг.

В этот период широко обсуждалась проблема плана и рынка, использования товарно-денежных отношений. Введение новой экономической политики и расширение действия товарно-денежных отношений не уменьшало роли планирования в общей системе управления народным хозяйством. Однако для этого требовалось изучение конъюнктуры рынка и развития народного хозяйства в целом с тем, чтобы предвидеть последующие воздействия складывающихся ситуаций и использовать это в планировании. Эти требования были закреплены в решениях XIII конференции РКП(б): “Ближайшей обязанностью Госплана должно стать систематическое изучение текущей рыночной конъюнктуры и

выработка основных мероприятий в целях воздействия на складывающиеся рыночные отношения”¹⁵.

Важнейшей задачей наблюдения за конъюнктурой рынка в условиях товарно-денежных отношений было изучение движения цен на промышленные и сельскохозяйственные товары, состояния финансово-кредитной стабильности, состояния работы промышленности, транспорта, сельского хозяйства, внутренней и внешней торговли с описанием явлений, выявлением имеющихся отклонений; сопоставление фактического положения дел с планом и объяснение причин расхождений; анализ конъюнктурных данных и выявление на основе всех этих быстро сменяющихся явлений закономерностей в социально-экономических процессах, складывающихся в народном хозяйстве; выработка научно обоснованных прогнозов, которые, в свою очередь, использовались для принятия практических текущих решений и разработки перспективных планов. В результате плановая работа тесно увязывалась с анализом прошлой и текущей работы, наблюдениями за конъюнктурой рынка и прогнозом. Таким образом, выводы конъюнктуры за предыдущий период являлись исходными позициями при построении планов на предстоящий период. Большая аналитическая работа по изучению конъюнктуры и её практическому использованию проводилась на Украине и нашла отражение в работах Э.Л. Лортикяна, Однако в них есть моменты, которые затрудняют понимание объективной характеристики этого методологического направления в планировании. В начале 80-х годов, когда мы приступили к разработке и практическому использованию в планировании таких предплановых документов, как Комплексная программа научно-технического прогресса на 20 лет, Основные направления на 15 лет, Схема развития и размещения производительных сил и др., он писал: “К концу 20-х годов была окончательно развенчана буржуазная точка зрения на план, как на план-прогноз. Прочно утвердилась точка зрения, что план составляется на

---

¹⁵ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М.: Политиздат, 1970. – Т. 2. – С. 527.

основе директив и указаний партии и сам является директивой, обязательной для выполнения”¹⁶.

Развитие методологии планирования на базе научных исследований, практического опыта и выработка прогнозных направлений социально-экономического развития в перспективе с использованием конъюнктурных наблюдений прошли в нашей стране в 20-е годы короткий, но плодотворный путь. В этот период большой вклад в развитие планирования внесли Г.М. Кржижановский, В.Д. Базаров, В.Г. Громан, Л.Н. Крицман, Н.Д. Кондратьев, С.Г. Струмилин, Л.Н. Кактынь, С.И. Гусев и другие.

Многими учеными и практиками высказывалась мысль о том, что в переходный период имеет место так называемая относительная плановость, которая включает широкие операции на рынке, что предполагает наличие элементов стихийности. Характеризуя начало планового регулирования в этих условиях, Н.И. Бухарин писал по этому поводу: “... Сам план имеет особую природу: это вовсе не более или менее “законченный” план развитого социалистического общества. В этом плане есть много элементов предвидения и стихийной равнодействующей..., которая становится исходным пунктом для той или другой директивы. Именно поэтому у нас невозможен “идеальный” план”¹⁷. Вместе с тем наличием элементов плановости и стихийности рынка объяснялась возможность появления кризисных явлений. Высказывались мнения о том, что если у нас будет “настоящий” план, то кризисных явлений не будет.

Однако уже в конце 20-х – начале 30-х годов XX в. в результате свёртывания рыночных отношений и перехода к жёсткому планированию всех социально-экономических процессов система конъюнктурных наблюдений потеряла своё значение. Планирование, в котором преобладали административно-командные элементы, было распространено на всё производство и распределение. В нём всё подчинено единой воле, отсутствует рынок, действие закона стоимости

---

¹⁶ Лортикян Э.Л. Становление системы планирования народного хозяйства Украинской ССР. – К.: Вища шк., 1980. – С. 130.

¹⁷ ЭКО. – 1988. – № 8. – С. 61.

ограничено. Вместе с тем после долгих лет существования такого плана не удалось избежать кризисных явлений, о которых на январском (1987 г.) Пленуме ЦК КПСС было заявлено, что органы управления “... в силу субъективных причин не смогли своевременно и з полном объёме оценить необходимость перемен, опасность нарастания кризисных явлений в обществе...”¹⁸. Таким образом, кризисные явления имели место и в период планового ведения хозяйства в условиях рыночных отношений, и в период безраздельного господства планового регулирования. В целом эта проблема требует более углублённого научного исследования с тем, чтобы, с одной стороны, дать объективную оценку плановому развитию как одному из важнейших преимуществ и ценностей социализма, а с другой – выявить глубинные корни недостаточной эффективности плановой экономики в прошлом. По нашему мнению, в переходный период нельзя противопоставлять товарное производство плановому. Здесь ещё придётся много сделать, чтобы преодолеть устоявшуюся мысль, утверждавшиеся десятилетиями стереотипы, противостоять прежним трактовкам подхода к пониманию социализма и действия экономических законов в нём. Без этого мы не сможем осмыслить ленинские идеи в свете выработанных решений XXVII съезда КПСС и последующих Пленумов ЦК КПСС, увязать их с накапливаемым опытом на современном этапе переходного периода от капитализма к коммунизму.

По нашему мнению, наиболее правомерно было бы исходить из следующих направлений изучения и развития теории и практики “плановости” и “товарности”. Плановость производства, как и принципы товарно-денежных отношений, присущи не только социалистическому, но также и капиталистическому обществу. Ведь закон планового (пропорционального) развития, как и закон стоимости – объективен, а значит они в той или другой форме будут всегда существовать при разных способах производства. Другое дело – в какой мере будут проявляться те или другие экономические законы в

---

¹⁸ Правда. – 28 января 1987 г.

различных формациях. При капитализме преимущественно проявляется, особенно в начальной его стадии, закон стоимости; при коммунизме в большей степени будет проявляться закон планомерного (пропорционального) развития. При социализме, как переходном периоде от капитализма к коммунизму, пропорции этих двух объективных законов будут переходить от преобладания закона стоимости к преобладанию закона планомерного (пропорционального) развития. Поэтому нам нельзя проводить субъективную грань в переходной стадии между капитализмом и социализмом, которая является, как учил В.И. Ленин, закономерной ступенью развития цивилизации на земле.

Если в таком диалектическом направлении развивать теорию построения развитого социализма, то мы сможем в известной степени использовать для практического применения конкретных решений уже выработанные человечеством формы организации экономических процессов. В.И. Ленин нисколько не отрицал возможностей использования опыта, выработанного в процессе развития капиталистической формации, отмечая, что "... не на энтузиазме непосредственно, а при помощи энтузиазма, рождённого великой революцией, на личном интересе, на личной заинтересованности, на хозяйственном расчёте потрудитесь построить сначала прочные мостки, ведущие в мелкокрестьянской стране через государственный капитализм к социализму; иначе вы не подойдёте к коммунизму, иначе вы не подведёте десятки и десятки миллионов людей к коммунизму"¹⁹. Все эти элементы хозяйствования, в том числе аренда и концессии, должны учитываться и использоваться в методологии планирования и его практической реализации. Однако нам предстоит изучить характер привнесённых в планирование наслоений, выявить и устранить причины, породившие их. Таким образом, недоучёт своеобразия и особенностей переходного периода явился одной из причин недостаточного использования преимуществ планового развития.

Второй важной причиной этого, по нашему мнению, являются недостатки методологических подходов в планировании. В первой половине 20-х годов

---

¹⁹ Ленин В.И. Полн. собр. соч., т. 44. – С. 151.

действительно развернулась острая борьба между двумя чётко выраженными направлениями в формировании методологии и методики народно-хозяйственного планирования. Впервые ставился вопрос о сути социалистического планирования: оно должно быть или гибким, мобильным, быстро приспосабливающимся к конкретным условиям, учитывающим объективные экономические законы, или стабильным, подчиняющимся на конкретный период установленным законам-директивам самого плана. Оба эти направления отличались лишь тем, что их сторонники, будучи приверженцами планового ведения хозяйства, в то же время придерживались противоположных методологических основ социалистического планирования.

Первое направление характеризуется тем, что на основе проведённых научных исследований должны разрабатываться народнохозяйственные планы, планы отраслей и предприятий и намечаться оптимальные параметры развития отраслей народного хозяйства и промышленности. Народнохозяйственные планы должны определять основные тенденции хозяйственного развития. Представители этого направления считали, что для таких научных исследований и выработки научно обоснованных прогнозов необходимо располагать большой информацией. Если же в конкретный период такой информации в достаточном объёме нет, то к конкретизации заданий, предусматриваемых в плане, следует подходить с осторожностью, чтобы не нарушить сбалансированного развития каждой отрасли народного хозяйства. Создавалась довольно чёткая база формирования основ методологии социалистического планирования: разработка научно обоснованного прогноза и предвидения на перспективу с учётом объективных экономических законов, на базе которых подготавливается народнохозяйственный план, который лишь после этого может являться основой для принятия конкретных мер, направленных на его выполнение. Такой метод в методологии планирования получил название “генетический”, который базируется на анализе происхождения и развития социально-экономических процессов.

Выразителями идей этого направления были представители общественно-экономической мысли того времени, среди которых видное место занимает профессор Н.Д. Кондратьев. Он доказывал, что изучение посредством анализа развития экономики конъюнктуры рынка и прогнозирования его на будущее может помочь разработать наиболее оптимальный перспективный план.

Ставился вопрос о наиболее полном знании и учёте изменений конъюнктуры, климатических и природных условий, экономических законов, территориальных особенностей и др. Чтобы так или иначе изменить окружающий мир, ставится вопрос о знании и прогнозе. Всякое стремление изменить окружающий мир неизбежно связано с представлением о том, в каком направлении следует его изменять и можно ли изменять его в этом направлении, Особый упор делается на то, чтобы в процессе определения конкретных показателей в планах использовались различные методы экономического анализа с целью выявления объективных закономерностей, а также субъективных факторов, которые могли бы возникнуть в планируемом периоде. Определялись критерии, по которым должен строиться план: “Этот критерий мы можем почерпнуть только из анализа действительности, то есть из анализа положения хозяйства и возможностей его стихийного развития, с одной стороны, и из анализа имеющихся у нас объективных средств воздействия на это стихийное хозяйственное развитие в смысле направления его по желательному руслу – с другой”²⁰. Главное в этих предложениях заключается в том, чтобы выявить объективные закономерности социально-экономического развития в перспективе и учитывать их в плановых разработках, что должно обеспечить планам оптимальную реальность. Непосредственно в практической реализации планирования Н.Д. Кондратьев отстаивал точку зрения сбалансированного развития всех отраслей народного хозяйства, что особенно остро проявилось при обсуждении первых пятилетних планов. Он утверждал, что развитие сельского хозяйства создает рынок для промышленности, которая, в свою очередь, создаёт рынок для сельского хозяйства, а отсюда

---

²⁰ Кондратьев Н.Д. План и предвидение // Пути сельского хозяйства. – 1927. – № 2. – С. 7.

напрашивается вывод – развитие промышленности и сельского хозяйства может идти только одновременно. Эта точка зрения, ставшая в настоящее время правилом, в то время шла вразрез с официальным мнением о курсе на индустриализацию, в ущерб развитию сельского хозяйства.

Другие представители этого направления, давая характеристику переходному периоду, отмечали наличие в нём различных сфер производства и потребления, которые наряду с противоречивостью имеют известное единство и естественно требуют правильного сочетания и равновесия. Н.И. Бухарин, подчёркивая, что такое сочетание может быть достигнуто путём планового регулирования, писал: “По сути дела, в этом и состоит задача выработки народнохозяйственного плана, который все больше и больше приближается к балансу своего народного хозяйства, плана сознательно намечаемого, являющегося и предвидением (прогнозом), и директивой одновременно”²¹. Для переходного периода характерно существование мелких хозяйств, наличие различных форм рыночной связи, которые образуют элементы стихийности, а поэтому план неизбежно носил в себе элементы незаконченности, стихийности как в стоимостных, так и в натуральных показателях. Таким образом, представители первого направления, не отрицая директивности планирования, убедительно доказывали объективную необходимость научного прогнозного подхода к его разработке с учётом объективно складывающихся условий развития. В дискуссии о “плане-прогнозе” или “плане-директиве” представители первого направления однозначно отстаивали разработку “плана-прогноза”. Нельзя, однако, однозначно утверждать, что в этом случае при разработке планов нельзя руководствоваться установками, выработанными директивными органами. Это поддерживалось и признавалось теоретически и практически, о чём писал профессор Н.Д. Кондратьев: “Когда мы говорим о планомерном развитии народного хозяйства, то понимаем под этим такое

---

²¹ ЭКО. – 1988. – № 8. – С. 60.

развитие его, которое соответствует определённым задачам, поставленным руководящими органами экономической политики”²².

Как противоположность первому направлению и формированию методологии планирования было и **второе направление**, основная идея которого сводилась к следующему. Методология планирования должна базироваться не на основе объективно складывающихся условий социально-экономического развития с учётом экономических законов, а выражать требования, вытекающие из заданий и предуканий, зависящие от коллективной воли хозяйственников и рабочих. Исходя из этого планы в таком случае выражают не объективную, а субъективную необходимость. Это обосновывалось просто тем, что они не должны слепо подчиняться безраздельному господству слепой стихии объективных законов. Отсюда воля отдельных лиц или их групп противопоставлялась объективным законам, действующим во времени и пространстве. Этот волевой метод, получивший название “телеологический”, базирующийся на признании развития в соответствии с наперёд определённой целью и признающий, что всё в этом развитии природы и общества целесообразно, не признавал накопленного прошлого опыта, объективных закономерностей, проявлений социальной справедливости.

Позицию второго методологического направления наиболее ярко выражал и всегда отстаивал академик С.Г. Струмилин. Он писал: “... Характерной особенностью всякого хозяйственного плана мы считаем не элементы вкрапленного в этот план научного предвидения, а целевую установку плана как системы хозяйственных заданий и предуканий. ... Научные исследования наличных ресурсов и объективных тенденций хозяйственного развития страны составляют необходимую предпосылку планирования, но отнюдь не определяют собой самого содержания плана”²³. Сторонники этого направления считали, что народнохозяйственные планы должны разрабатываться в условиях целесообразности, если она соответствует решениям правительства, ибо только

---

²² Кондратьев Н.Д. План и предвидение // Пути сельского хозяйства. – 1927. – № 2. – С. 4.

²³ Струмилин С.Г. На плановом фронте. – М.: Наука, 1980. – С. 221-222.

оно знает, что и где развивать, когда, кому и что следует предпринимать. Вместе с тем сторонники этого направления не склонны обосновывать планы таким образом, чтобы обеспечить директивным органам возможность принять наиболее оптимальные решения по тем или другим проблемам в различных вариантах, как это требуется в настоящее время. Здесь только остается подчеркнуть, что в период становления и развития методологии планирования уже ярко вырисовывались черты административно-командного метода в планировании. Представители второго направления всецело поддерживали методологию планирования, в которой господствует “план-директива” или, как нередко называли его в литературе, “план-закон”.

Известно, что верх взяло второе направление, которое, начиная со второй половины 20-х годов, безраздельно господствует (или, вернее, господствовало) в методологии нашего планирования до известных решений июньского (1987 г.) Пленума ЦК КПСС. Во многом свои позиции второе направление не сдаёт и по настоящее время.

Победу второго направления можно объяснить многими причинами, которые были характерны для того времени. Молодая Советская страна не имела опыта планирования ни в отраслях, ни в целом по народному хозяйству. Поэтому первые опыты в планировании могли дать результаты, которые не всегда отражали объективный ход событий или внутреннюю сущность самого планирования. Достаточно напомнить, что лишь на основании значительного перевыполнения впервые разработанных пятилетних планов отдельными отраслями народного хозяйства на 1923-1924 – 1927-1928 гг. были сделаны выводы о возможности высоких темпов роста экономики, предусматриваемых в наших планах. Это в корне противоречило идеям научного планирования, у истоков которого стоял В.И. Ленин, который, характеризуя план ГОЭЛРО, говорил: “Конечно, это – план лишь приблизительный, первоначальный, грубый,

с ошибками, план “в порядке первого приближения”, но это настоящий научный план”²⁴.

Выполнение плана и капитальные затраты по отдельным отраслям промышленности и на транспорте в первой пятилетке (1923-1924 – 1927-1928 гг.)*

Показатели	Пятилетний план 1923-1924 – 1927-1928 гг.		
	план (сумма за 5 лет)	фактиче с-ки (сумма за 5 лет)	выпол- нение (%, раз)
Валовая продукция промышленности:			
млн довоенных рублей	11294	20374	180,3
млн военных рублей	4,43	10,43	2,4

²⁴ Ленин В.И. Полн. собр. соч., т. 42. – С. 341.

Капитальные затраты в промышленности, млн червонных рублей	3,93	13,57	3,5
Продукция промышленности, млн т:			
в натуре	5,32	10,42	2,0
прокат	4,08	4,10	1,0
Капитальные затраты на производство проката, млн червонных рублей	171,2	554,4	3,2
Грузооборот (отправление грузов), млн т	384,9	1069,2	2,7
Капитальные затраты на развитие транспорта, млн рублей	402,6	Н. д.	Н. д.

* Расчёты сделаны на основании материалов книги С.Г. Струмилина “На плановом фронте”. – С. 197, 201, 204.

Учитывая опыт подготовки плана ГОЭЛРО и придерживаясь того, что план должен содержать научные обоснования, разработчики первых планов следили за тем, чтобы не допустить перенапряжения экономических межотраслевых связей и создать устойчивый запас равных возможностей для всех отраслей народного хозяйства. Кроме того, как видно из *табл.*, в процессе выполнения

плана в отраслях народного хозяйства были значительно увеличены капитальные затраты, что стало немаловажным фактором в его перевыполнении. Достаточно отметить, что если отправление грузов было перевыполнено на 44 %, то капитальные затраты увеличены в 2,7 раза, валовая продукция промышленности увеличилась на 80,3%, а капитальные затраты – в 9,7 раза. Произошло также примерно равное увеличение капитальных затрат и рост производства чугуна, стали и проката. Поэтому вряд ли правомерно утверждать о якобы заниженных объёмах производства. Просто разработчиков можно упрекнуть в том, что они не располагали достаточными сведениями о ресурсах капитальных вложений или знали о них, но считали возможным не мобилизовывать их из одних отраслей и направлять в другие.

А вот эффективность капитальных вложений в подготовленном проекте плана была значительно выше, чем фактическое его выполнение, а это один из важнейших критериев оценки плана и его выполнения. Так, каждый вложенный рубль капитальных вложений, заложенных в плане, должен был дать 25,5 руб. валовой продукции промышленности, а каждый рубль капитальных вложений в процессе фактического выполнения обеспечил производство только 4,7 руб., то есть меньше чем в 5 раз. В настоящее время из-за отсутствия данных нельзя рассчитать удельные капитальные вложения на единицу продукции, однако можно сказать, что разрыв ещё больше. Если подходить с таких позиций, то претензии к разработчикам первых пятилетних планов по меньшей мере не правомерны. Наоборот, можно предъявить претензии к организаторам выполнения этих планов, которые допустили их перевыполнение любой ценой и, как показывают расчёты, очень высокой.

Анализ изложенного критико-аналитического материала, касающегося двух направлений в методологии народнохозяйственного планирования, характерных для разных этапов развития нашей экономики, позволяет сделать некоторые выводы теоретического и практического значения. Можно с уверенностью подтвердить, что каждое направление имело как положительные,

так и отрицательные аспекты. Первое направление, учитывающее действие объективных законов развития, наиболее полно проявилось в период новой экономической политики. Второе направление характеризуется жестким централизмом, преобладанием волевых решений, игнорированием действия объективных законов. В экстремальных условиях гражданской и Великой Отечественной войн это направление сыграло свою положительную роль. Поэтому каждое направление необходимо рассматривать в конкретной исторической ситуации, то есть в контексте различных периодов социалистического способа производства.

Для нормального функционирования экономики, на наш взгляд, эти два направления в методологии планирования должны дополнять друг друга и творчески развиваться. Для этого на основе действия объективных экономических законов и имеющегося отечественного и зарубежного опыта должна получить дальнейшее теоретическое и практическое совершенствование методика прогнозирования социально-экономического развития на перспективу. Что же касается планирования, где преобладают командно-административные решения одного человека или группы людей, то здесь, следуя духу перестройки и принципам радикальной экономической реформы, необходимо перейти от командно-волевых к преимущественно экономическим методам планирования. В планировании не следует быть категоричным: или “план-прогноз”, или “план-директива”; целесообразно составлять научно обоснованные планы социально-экономического развития страны, региона, отрасли. Методология разработки таких планов определена, исходя из решений июньского (1987 г.) Пленума ЦК КПСС о повышении эффективности централизованного руководства народным хозяйством на основе экономических методов управления. В решении этой проблемы важное место принадлежит обеспечению оптимального сочетания централизованного планового руководства экономикой с самостоятельностью ее отдельных звеньев, с развитием товарно-денежных отношений.

Таким образом, создаются предпосылки коренной перестройки управления экономикой, формируется методология планирования, способствующие эффективному регулированию народнохозяйственных процессов в условиях товарно-денежных отношений.

5

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ²⁵

Сучасна криза управління економікою. Держава практично втратила всі підйоми управління суспільною діяльністю директивні методи управління відкинуті, а ринкові, якщо і застосовуються, то вкрай незадовільно.

За цих умов, коли економіка країни перебуває у винятково важкому, розбалансованому стані, регулюючий вплив держави вкрай необхідний. Національний дохід у незмінних цінах за 1991-1993 рр. знизився на 42%, зменшуються ресурси розширеного відтворення основних виробничих фондів. Народне господарство підживлюється за рахунок кредитної і грошової емісії, зростає прострочена заборгованість по кредитах. Видатки Міністерства фінансів у 1992 р. покривалися за рахунок кредитів на 19%, а за 9 місяців 1993 р. на 12%, на використання кредитів перейшов Пенсійний фонд. Катастрофічне зростає грошова емісія. Складні й некеровані процеси в економіці потребують кардинальних змін в усій системі державного управління.

Настав час створити взаємозв'язану систему управління для об'єднання волі всіх громадян країни. Ця система, з одного боку, має забезпечити незалежність держави від сваволі окремих людей, а з іншого враховувати дії всіх громадян, її основу має становити таке: держава охороняє права громадян, але кожна окрема людина має виконувати зобов'язання перед державою як єдиним цілим.

Економіка може розвиватися як самоналагоджувальна система і це об'єктивно визначає, що зміст урядових декретів має носити загальні настанови і рекомендації для всіх громадян. Водночас передумовою досягнення

---

²⁵ Економіка України. – 1994. – № 1.

і забезпечення пріоритетів є конкретні способи діяльності урядових установ з використанням економічних і правових підойм. Це дасть змогу державі, зберігаючи незалежність окремого громадянина, скріпити суспільство економічними і правовими відносинами, сприяти єдності дій, розвитку освіти, культури, традицій, національних особливостей.

Економіка країни може ефективно функціонувати під впливом об'єктивних законів самоналагоджувальної системи, а також державного регулювання із застосуванням економічних і правових підойм. Є й третя форма впливу це індивідуальні наміри, думки, настрої, довір'я і моральні обов'язки кожної людини щодо економіки і держави в цілому. Формування такого впливу є дуже важливою, вищого порядку функцією держави. Ми ж зупинимося лише на економічному, правовому і адміністративному регулюванні економіки.

Після кількох розглядів на засіданні Кабінету Міністрів України в жовтні 1993 р. була схвалена "Концепція плану економічного і соціального розвитку та державного бюджету України на 1994 рік". Вперше план наповнюється якісно новим змістом, хоча ще далеко не досконалим. Насамперед, у плані визначаються ціль і пріоритети розвитку економіки та засоби їх досягнення, економічні, правові та адміністративні підойми.

Основне завдання полягає не в адмініструванні, а переважно у створенні сприятливих умов для господарських одиниць усіх форм власності. Проте, хоч Концепція і не передбачає адміністративного регулювання, все ж такий метод існуватиме постійно, поряд з економічним і правовим. Другим позитивним моментом є те, що план формується одночасно з бюджетом. Особливістю формування плану є також те, що економічні, правові та адміністративні підойми розробляються Мінекономіки разом з Мінфіном, Мінпраці, МЗЕЗ, Держмиткомом, Антимонопольним комітетом, Національним банком, Держкомресурсів. Однак кардинально нові підходи до формування плану і бюджету та їх використання в управлінні потребують осмислення багатьох методологічних і практичних питань.

Ринкові відносини в період свого формування ще не створили належних умов для конкуренції, і це вимагає постійного державного втручання. Але надмірне втручання держави в економіку, як правило, стає причиною спаду її ефективності, що показує вітчизняний і світовий досвід. Отже, втручання держави вкрай необхідне, але лише такою мірою, яка дає користь. Здійснюючи регулювання економіки, важливо усвідомити, що більшість соціально-економічних процесів починають формуватися ще задовго до того, коли з'являються їх перші відчутні наслідки. Цими процесами треба навчитися управляти, починаючи ще з того періоду, коли вони лише зароджуються, а для цього їх слід пізнавати, вивчати і спрямовувати в необхідне русло, щоб пристосувати все другорядне чи допоміжне до відповідного процесу, спираючись на науково обґрунтований прогноз його розвитку.

Методи, що використовуються при цьому, залежать від системи управління, яка діє в той чи інший період, – адміністративно-командної, що передбачає безпосереднє управління підприємствами і особами, чи демократично-правової, в основі якої лежить управління процесами. Правова система управління вимагає переходу від регламентації виробничо-господарської та фінансової діяльності юридичних і фізичних осіб до регулювання соціально-економічних процесів за допомогою економічних і правових підойм. Цей перехід, як показує наша дійсність, дуже складний з різних причин, однією з яких, на нашу думку, є дещо поверхове розуміння економічного і правового регулювання в умовах переходу до ринкової економіки. Перш за все, це прагнення терміново вирішити складні соціально-економічні завдання, що змушує мимоволі вдаватися до адміністрування.

При управлінні юридичними і фізичними суб'єктами за допомогою адміністративних методів здебільшого є можливість вирішити деякі питання досить терміново. Скажімо, років 810 тому для заготівлі додатково сотень тисяч тонн зерна державі вистачало 34 доби. Однак в інших умовах, коли директивні методи перестали діяти, то ні директиви, ні високі ціни на продукцію не допомогли державі закупити достатню кількість зерна в 1992 р. Тут спрацювало

багато факторів, але головним серед них є невміле застосування таких важливих економічних підойм, як ціни і кредити.

Неефективність банківської системи призвела до того, що за 1992 р. грошова маса зросла більш як у 20, а обсяг кредитів у 25 разів. Відсутність контролю, низькі процентні ставки Національного банку на кредит по відношенню до рівня інфляції відкрили простір комерційним банкам для інфляційного фінансування витрат господарського сектора економіки. Ці та багато інших прикладів говорять про те, що в країні не створено стабільного ринкового середовища для використання економічних і правових підойм у розвитку підприємництва, отримання інфляції, подолання інших кризових явищ.

Управління складними, а часто й суперечливими процесами економічного розвитку, потребує опрацювання чутливого економічного механізму регулювання, здатного активно впливати на соціально-економічні процеси. З такою метою необхідно створити економічний механізм, який забезпечуватиме розвиток економіки на базі гуманістичної системи мотивації до праці, орієнтованої на оптимальне задоволення власних і колективних потреб суспільства, динамічний технічний прогрес і екологічну рівновагу. Для цього слід подолати стереотипи, які склалися протягом багатьох років. Перш за все це стосується нашого усвідомлення тієї закономірності, що держава і сфера функціонування суспільства мають бути чітко розмежовані. Зв'язок між ними повинен здійснюватися тільки на економічній і правовій основі. Держава, як і інші суб'єкти суспільства, ресурси для виконання своїх функцій має не одержувати, а купувати. Звільняючись від розподільчих відносин з юридичними і фізичними особами і переходячи до регулювання соціально-економічних процесів, держава докорінно змінює свої функції.

Економічними процесами слід управляти за допомогою економічних і правових регуляторів, а не директив. У своєму розпорядженні ми маємо цілий арсенал вивірених світовою і вітчизняною практикою економічних і правових підойм – податки, ціни, кредити, тарифи, інвестиції, цінні папери, проценти, резерви, амортизаційні відрахування, бюджет, програми, пільги, державні

замовлення, субсидії, мито. Ясна річ, всі ці економічні підйоми діяли і за адміністративно-командної системи управління. Що ж тут нового? Суттєва різниця використання економічних підойм у різних системах управління полягає в методах їх застосування в економічному розвитку. Якщо в першому випадку ці підйоми використовуються для обґрунтування директивних завдань юридичним і фізичним суб'єктам, то в другому випадку вони застосовуються як економічні і правові прямі та непрямі регулятори соціально-економічних процесів розвитку суспільства. Відмовлятися від застосування тих або інших підойм, особливо для адміністративного впливу, передчасно.

Кожна з підойм має застосовуватися у відповідних межах: адміністративні – щоб не формувати командно-розподільчі процеси; економічні щоб не нашкодити вільному розвитку господарських одиниць; правові щоб створювати правову основу для вільного підприємництва.

Адміністративні методи можуть застосовуватися в таких сферах, які не охоплюються ринком, але залежать від нього. Це використання національного багатства – корисних копалин, землі; боротьба з монополізмом в усіх його проявах, коли економічні методи не дають результатів; розв'язання проблем екології, бо завдана природі шкода ніякими економічними заходами не компенсується; допомога по безробіттю, виплати багатодітним, гарантований мінімальний заробіток, щоб не допустити виходу за межу бідності; захист національних інтересів у зовнішньоекономічних зв'язках; забезпечення дотримання правил підприємництва і фінансово-кредитної діяльності; виконання регіональних та державних програм.

Економічні і правові методи регулювання використовуються в таких сферах управління: створенні сприятливих умов розвитку господарських одиниць усіх форм власності; забезпеченні організації та ефективного функціонування ринкової інфраструктури; підтримці підприємництва, стимулюванні ділової активності, створенні умов мотивації виробництва і недопущення його спаду; зміцненні фінансово-кредитної системи; здійсненні заходів щодо недопущення розвитку інфляційних процесів; створенні механізму переходу одних форм

власності в інші і навпаки; стимулюванні науково-технічного прогресу, інвестицій і структурної перебудови; регулюванні демографічних процесів, міграції робочої сили; визначенні валютних курсів і переливанні капіталів; реалізації платіжних балансів; здійсненні перерозподільних функцій для забезпечення потреб оборони, охорони порядку, державного управління, розвитку фундаментальної науки, енергетики тощо.

На всі ці сфери ринкові відносини можуть впливати негативно, завдаючи шкоди економіці і національним інтересам країни, що об'єктивно вимагає регулюючого втручання держави. В цілому необхідно забезпечити контроль держави за сукупними витратами, грошовою та кредитною емісією і запобігання негативним процесам ринкових відносин. Разом з тим, як уже зазначалося, надмірне втручання держави в економічні процеси може призвести до спаду виробництва. Тому всім урядовим структурам при здійсненні регулюючих функцій необхідно дотримуватися виважених меж, хоча це не так легко. Крім того, слід враховувати, що всі економічні підйоми не ідеальні, мають адміністративні елементи, можуть давати не тільки позитивні, але й негативні результати, а це часто породжує протидію суб'єктів господарювання.

Регулювання за допомогою економічних підойм це спосіб досягнення економічних і соціальних цілей шляхом науково обгрунтованого впливу на формування напрямів соціально-економічного розвитку. Цілі економічного розвитку визначаються для країни в цілому, окремих її регіонів, територіально-виробничих формувань, груп населення, виходячи з нагальної необхідності задоволення потреб, наявних для цього ресурсів та об'єктивного існування ієрархії пріоритетів. Цілі мають бути конкретними, кількісно визначеними. До них не включаються постійні функції держави. Пріоритети це найважливіші соціально-економічні процеси, на стимулювання яких направляється у відповідний період переважна частина ресурсів за допомогою відповідних регуляторів і методів управління.

Цілі і пріоритети в соціально-економічному розвитку становлять основу об'єктів регулювання. Залежно від конкретних умов застосовуються відповідні методи регулювання. Регулювання спрямовується на стримування і недопущення негативних явищ, викликаних порушенням стабільності виробництва, нерівномірності розвитку окремих регіонів, майнової і соціальної диференціації, а також на запобігання монополюним діям, заохочення конкуренції, захист споживачів і навколишнього природного середовища. Таким чином, державний регулюючий механізм є досить складним і включає об'єкти, методи та підйоми регулювання. Лише в такому випадку, коли в планах і програмах буде визначено, чого ми хочемо досягти і на яких процесах та виробництвах буде зосереджено ресурси, а також дана відповідь на те, як і за якими методами вирішуватимуться ті або інші завдання, план або програма працюватимуть.

Для того щоб держава ефективно виконувала свою регулюючу функцію, необхідно ввести в дію такі важливі фактори. Насамперед слід забезпечити сприятливі умови для ринкової економіки, якщо до неї йдемо. Створення таких умов ще не розпочалося. Тому всі намагання приборкати інфляцію, поліпшити функціонування фінансово-кредитної системи, стримати спад виробництва та зниження життєвого рівня населення були, як не прикро це визнавати, марними. Причини цього відомі і полягають вони в тому, що ми десятиліттями не провадили наукових досліджень процесів, з якими довелось зіткнутися, не зникли схильність більшості керівників усіх рангів до вольових рішень, а також боязнь визнати катастрофічний стан економіки. Останні події в економіці, часті зміни урядів та керівників міністерств свідчать про те, що в Україні ще не сформувалися лідери, здатні вирішити нагромаджені проблеми і побудувати цивілізований ринок.

Поки що держава перевантажує свій бюджет шляхом перекачування коштів підприємств (табл. 1), за рахунок створення боргу підтримує збиткові підприємства. Одержані в бюджет доходи від підприємств майже повністю їм

повертаються. Левова частка (94%) створеної у виробничій сфері доданої вартості, що надходить до бюджету, повертається підприємствам.

Таблиця 1. Доходи, що надійшли до бюджету від виробничої сфери, і асигнування в народне господарство

Показники	Роки			
	1989	1990	1991	1992
Доходи (млрд крб.)	23	24,1	38,9	765,8
У % до національного доходу	21,1	20,4	17,3	20,2
Видатки з бюджету у народне господарство (млрд крб.)	19,5	21,6	44,8	714
У % до національного доходу	17,9	18,3	20	18,8

На нашу думку, краще залишати підприємствам ті суми, які вони сплачують у бюджет, одержуючи лише частину, яка необхідна для загальнодержавних потреб. Це знизить рівень податків, що дасть змогу стимулювати виробництво на підприємствах усіх форм власності. Підтримка державою збиткових підприємств в умовах ринку призводить до постійного вимагання додаткових асигнувань при наявності значних коштів на рахунках підприємств. За станом на 1 серпня 1993 р., грошова маса в Україні досягла 14,1 трлн крб., з яких 75% складають депозити підприємств та організацій, які з початку року зросли в 6 разів. Певна річ, не всі підприємства мають кошти, але всі вимагають підтримки. Держава бере на себе зобов'язання відповідати перед іншими країнами за борги, що створюються підприємствами.

Нині продовжує діяти мораторій на приватизацію в економіці, не формується приватна власність, здійснюється директивний розподіл ресурсів, триває державна підтримка збиткових і розвалених підприємств, одержані кредити не повертаються, зберігаються робочі місця в безперспективних виробництвах, соціальний захист населення не підтверджується реальними можливостями економіки. Стимування приватизації державної власності призводить до поєднання фінансів держави і підприємств, які в сучасних умовах давно перестали бути державними. Вони не підготовлені до конкуренції і продовжують розраховувати на дотації, списання кредитів, податкові та торговельні пільги, а держава перекладає цей тягар на населення.

Крім того, держава здійснює заліки взаємної заборгованості, що також лягає на її плечі великим тягарем. Відповідно до постанови Верховної Ради України з 22 лютого 1993 р. по 22 березня 1993 р. проводився примусовий залік взаємної заборгованості підприємств і організацій. Здійснено також взаємозаліки з 3 по 30 грудня 1992 р. підприємств України та Росії згідно з розпорядженням Національного банку, проведено взаємозалік в грудні 1992 р. Все це постійно впливатиме на фінансове становище. За такі заходи необхідно буде розраховуватися національним багатством у майбутньому, а нині це стимулює велику інфляцію. Такою директивною дією є і заборона в грудні 1993 р. на видачу позичок і їх дострокове повернення.

Постає невідкладне завдання проведення приватизації та розмежування фінансів держави і підприємств. Особливо це стосується торгівлі і громадського харчування. Механізм, який діє сьогодні в торгівлі, має такий вигляд: усі споживчі товари, що виробляються на державних підприємствах, постачаються на склади торговельної мережі або безпосередньо в магазини. Після цього товари надходять за кількома напрямками:

а) на склади, де товари притримуються, а після підвищення цін реалізуються. Різниця привласнюється окремими особами;

б) за кордон товари вивозяться з складів і вся виручка, за мінусом державної ціни, привласнюється;

в) в магазини, з яких товари передаються нерідко без розвантаження в комерційні магазини і комерційна виручка знову ж привласнюється і т. д.

Для припинення прямого розкрадання національного багатства необхідно продати в приватну власність всю торгівлю і склади торгівельної мережі. Тим, хто пропонує замість цього посилити контроль, можна відповісти, що для його організації у нас не вистачить не тільки коштів, але й сил відповідних міністерств. На початку 1993 р. власність у торгівлі характеризувалася так: частка споживчої кооперації дорівнювала 60,7%, державної 31,8%, змішаної 5,7%, приватної 0,7%. Подібний стан і в громадському харчуванні. Висновок про зменшення доходів у бюджет від торгівлі підтверджує те, що **вироблений суспільний продукт (ВСП)** дедалі менше й менше реалізується через торгівлю (табл. 2).

Таблиця 2. Реалізація виробленого суспільного продукту (ВСП) через торгівлю і громадське харчування

Показники	Роки			
	1989	1990	1991	1992
Валовий суспільний продукт (млрд крб.)	275,9	288,5	528,6	951,6
Товарооборот торгівлі та громад-ського харчування (млрд крб.)	68,6	78,3	х	145,2
У % до ВСП	24,9	27,1	х	15,3
Виручка (млрд крб.)	58,8	68,9	114	1069,2
У % до ВСП	21,3	23,9	21,6	11,2

Питома вага виручки в суспільному продукті у 1992 р. становила 11,2%, тоді як у 1989р. вона дорівнювала 21,3%. Розрахунки показують, що держава недоодержує близько 0,9-1,0 трлн крб. виручки, яка осідає у приватному секторі, а це, як відомо, стимулює інфляцію.

Приватизація торгівлі і встановлення жорсткого контролю (введення касових апаратів та ін.) допоможуть значно збільшити надходження коштів до бюджету. Одночасно з приватизацією торгівлі необхідно, насамперед, приватизувати і всі виробництва, що випускають споживчі товари.

У створенні сприятливих умов для ринкової економіки важлива роль належить Національному банку, найважливішою функцією якого є контроль за динамікою грошової маси і сукупними витратами. Але з цим завданням банк не впорався. Відомо, що подорожчання кредитів може мати місце за умови вжиття заходів щодо обмеження зростання грошової маси, здійснення деінфляційної політики. Однак в країні водночас зростає грошова маса, збільшуються і дорожчають кредити (табл. 3 і 4).

Таблиця 3. Залишки кредитів у народному господарстві

Показники	На кінець року			На 1 вересня 1993 р.	З 1993 р. до	
	1990 р.	1991 р.	1992 р.		1991 р.	1992 р.
Кредити (млрд крб.)	46,7	97,1	2435,5	2888	236,9	11,9
Частка	42,1	43,3	64,2	50,0	5 раз	5 раз

кре-дитів
у націо-
нальному
доході

Таблиця 4. Кредитна і грошова емісія

Показники	1 січня 1993 р.	1 серпня 1993 р.	1 вересн я 1993 р.	Зроста н-ня проти 1-го січня 1993 р.
Кредити, всього	4247	18488	28039	6,6 раза
У тому числі:				
підприємствам	2497	14532	32814	9,1 раза
урядові	1750	3956	5225	3 рази
Гроші поза банком (готівка)	491	2625	3116	6,3 раза
Наявна грошова маса	2675	14101	22513	8,4 раза

Із загального обсягу кредитів майже третину (28%) використовує Уряд України, з яких 5,5 трлн. крб. йде на покриття внутрішнього державного боргу, дефіциту бюджету минулого і поточного років. Зростання кредитної емісії

вплинуло на збільшення грошової маси та випуску грошей, залежність яких видно з даних за 1993 р., наведених у *табл. 4*.

Враховуючи те, що Уряд відповідає за інфляційні процеси в країні, а також за безпосереднє використання значних банківських позичок, вкрай необхідно підпорядкувати Національний банк Уряду. Після налагодження ринкової економіки самостійність Національного банку можна буде відновити. Оскільки ще не створена ринкова економіка, не відпрацьований механізм фінансово-кредитної системи, дозвіл банківським структурам на свій розсуд використовувати величезні ресурси країни неприпустимий. Видаючи підприємствам безконтрольно кредити, комерційні банки сприяють непомірному зростанню середньорічних оборотних фондів. Останнім часом питома вага кредитів у оборотних фондах невпинно зростає, причому значна частина з них вчасно не повертається (*табл. 5*).

Таблиця 5. Заборгованість по кредитах і оборотні кошти

Показники	Роки			
	1989	1990	1991	1992
Середньорічні оборотні кошти, (млрд крб.)	114,9	128,9	278,2	5433,3
Короткострокові позики на кінець року (млрд крб.)	35,8	38	84,7	2312,4
У % до оборотних фондів	31,2	29,5	30	42,6

Слід враховувати ту обставину, що в умовах кризи відсутність контролю за діяльністю банку з боку держави постійно призводитиме до інфляційних

процесів. Це пояснюється тим, що, банки зосередили у своїх руках переважну частину (51,2%) кредитних ресурсів і на свій розсуд їх використовують (табл. 6). За 1992 р. прибутки банківської системи становили 31,3%, а за першу половину 1993 р. – 33,7% усіх прибутків, одержаних промисловістю країни.

Таблиця 6. Кредитні ресурси комерційних банків України за 9 місяців 1993 р.

Всього ресурсів, млрд крб.	У тому числі					
	підприємств, організацій, міс-цевих бюджетів		населення		банків	
	млрд крб.	%	млрд крб.	%	млрд крб.	%
23106	10472	45,3	815	3,5	11820	51,2

В Україні має місце парадоксальний факт, коли, розробляючи антиінфляційні заходи, урядові структури позбавлені можливості одержувати інформацію про фінансово-кредитну діяльність комерційних банків. Надійно закрита, наприклад, інформація про одержані комерційними банками суми процентів за надані кредити. В умовах кризи та гіперінфляції, при відсутності ринкової економіки комерційні банки також мають бути під жорстким контролем не лише Національного банку, але й Уряду.

Важливим фактором створення сприятливих умов для ринкової економіки є надання ширших прав регіонам не лише у підприємницькій, але й у фінансово-кредитній діяльності. Більшість регіонів намагаються різними способами досягти самостійності у використанні значної частини коштів, одержаних через

податкову систему на своїй території. Для набуття реальної економічної самостійності місцеві органи мають самостійно формувати свої бюджети виходячи з досягнутих економічних результатів на території регіону, тобто бюджетні кошти мають бути зароблені, а не виділені. Цього можна досягти лише тоді, коли бюджети всіх рівнів матимуть власні джерела формування доходів і відповідних витрат. Це потребує кардинального вдосконалення пропорцій формування бюджетів і їх використання на всіх рівнях управління: по країні, області, місту, району.

Другою важливою умовою забезпечення ефективного виконання регулюючої функції держави є визначення цілей, яких необхідно досягти, і об'єктів регулювання.

Останнім часом урядові структури, вчені і спеціалісти розробили кілька програм виходу з економічної кризи, зокрема “Термінові економічні реформи”, “Основи національної економічної політики”, “Програму невідкладних антикризових заходів та ринкової трансформації економіки України” та інші. Щоразу, коли ці програми не спрацьовували, було єдине пояснення – відсутній механізм їх реалізації. Але справа в тому, що розроблялися не програми, а пропозиції щодо формування фінансово-кредитних відносин та обґрунтування вдосконалення економічних і правових підойм. В жодній програмі досі не було чітко визначених об'єктів регулювання, вивірених цілей і пріоритетів. Такий підхід до розробки програм ґрунтується на відомій ідеї, яка передбачає спочатку “стабілізацію економіки, а після цього впровадження ринкових відносин, при відсутності в програмах об'єктів державного регулювання. Це помилкова ідея. Як правило, програми ставили не конкретну, а всеохоплюючу мету – вихід з кризи, причому в них навіть не було конкретизовано, з якої кризи: перевиробництва, недовиробництва, платіжної і т. д. Очевидно, це стало однією з причин того, що програми розробляються, а виробництво падає, обсяг інвестицій у виробничій і соціальній сферах скорочується.

Нам необхідно повернутися обличчям до матеріального виробництва, ставити конкретну мету, формувати конкретні об'єкти регулювання, визначаючи для них цілі, які відповідають сучасним потребам економічного і соціального розвитку. План і програми мають бути зосереджені передусім на подоланні в перспективі таких негативних тенденцій, як низькі темпи оновлення основних виробничих фондів; зменшення забезпечення власними природними і сировинними ресурсами; припинення приросту населення у працездатному віці; зниження загальнолюдської культури, моральних і етичних якостей населення; деформовані пропорції у розвитку основних галузей народного господарства – промисловості і сільського господарства; катастрофічна екологічна обстановка. Для вирішення цих проблем у плані і програмах мають формуватися цілі і пріоритети, які складатимуть основні об'єкти державного економічного і правового регулювання.

В нинішніх умовах переходу до ринкових відносин об'єктами регулювання можуть бути: природноекономічні райони; підприємства усіх форм власності, зокрема приватні та державні сектори; відтворювальна I галузева структура економіки, включаючи ресурси для її перебудови; пропорції між промисловістю і сільським господарством; соціальний захист населення; внутрішні і зовнішні ринкові відносини; фінансова стабілізація; культура і наука. Визначивши основні пріоритети і виходячи з наявних ресурсів, суспільство може поступово досягти поставлених цілей за допомогою економічних і правових, а іноді й адміністративних регуляторів. Щодо кожного з об'єктів пріоритетами можуть бути: зміцнення фінансово-кредитної і матеріальної бази територій; зміна форм власності і створення конкурентного середовища у сфері матеріального виробництва; структурна перебудова економіки в напрямі розвитку споживчого і експортного секторів; максимальне забезпечення сільського господарства засобами виробництва, а промисловості – сільськогосподарською сировиною; формування ринкової інфраструктури та створення умов для її функціонування; встановлення раціональних торговельних зв'язків з

високо-розвинутими країнами; зміцнення і стабілізація фінансових відносин, здійснення грошової реформи і введення національної валюти; виховання молодого покоління на традиціях національної і світової культури, створення нової основи для розвитку науки.

У плані на 1994 р. з метою подолання кризових явищ і зупинення спаду виробництва передбачаються такі пріоритети: прискорення розвитку агропромислового комплексу; розвиток паливно-енергетичного комплексу; розв'язання проблем охорони навколишнього природного середовища; прискорення структурної перебудови економіки; розвиток виробничої інфраструктури; будівництво житла для депортованих народів та військовослужбовців. Як і в згаданих програмах у плані на 1994 р. нічого не сказано про розвиток культури, а тому тут слід дати деякі пояснення. Справа в тому, що, запроваджуючи державне регулювання, ми дуже часто підмінюємо одні поняття іншими, а заодно розриваємо ціле на дрібні шматки, розпорошуючи не тільки наявні ресурси, але й наші цілі, і це не дає змоги досягти бажаних результатів. Культурний (як і економічний) розвиток має передбачати цілі й орієнтири у перспективному і поточному періодах. При цьому пріоритет слід надати культурі в її широкому розумінні – від правової до духовної.

Нарешті, третій фактор ефективного державного регулювання – це розумне і зважене використання економічних, правових і адміністративних підойм. При застосуванні економічних підойм маємо враховувати, що економічні процеси, на які впливаємо, не здійснюються миттєво, а потребують затрат ресурсів і часу. Крім того, необхідно мати на увазі й ті фактори, які не піддаються обчисленню, але впливають на ефективність використання економічних підойм: дострокові вибори депутатів Верховної Ради і Президента, зниження довір'я до Уряду. В такий період економічні процеси піддаються регулюванню дуже важко.

Сьогодні основне завдання полягає в тому, щоб навчитися правильно застосовувати економічні і правові регулятори і не завдати шкоди споживачам,

підприємцям, діловим фірмам, економіці в цілому. Перехід на переважно економічне і правове регулювання вимагає часу і досвіду. Адже одна справа – довести до областей, міст, районів, ділових фірм, сімейних господарств обсяги виробництва у вигляді держзамовлення, контрольних цифр, норм і нормативів, і зовсім інша – створити умови, в яких за допомогою прямих і непрямих економічних, а в ряді випадків і адміністративних методів забезпечуються державні, регіональні, колективні і особисті інтереси. Від того, які підйоми та методи їх застосування будуть використані для досягнення визначених у перспективі цілей, залежатиме їх сприйняття господарськими одиницями, що зрештою визначатиме успіх у вирішенні проблем.

Нині застосування економічних, правових і адміністративних підойм ще залишається на низькому рівні. Про це говорять процеси, які відбуваються в нашій економіці: безробіття (хоч і в прихованій формі), не контрольована гіперінфляція, розлад грошової системи і державних фінансів, недовіра до купона, низька ефективність виробництва і його спад, труднощі з оновленням виробничого апарату і відтворювальними процесами, переливання валюти і кредитів за кордон. Грамотне державне регулювання не допустило б економіку до такого стану.

Багато методів регулювання процесів ринкової економіки в нашій країні запозичено з-за кордону, але, як показала практика, вони не дали бажаних результатів. Специфіка соціально-економічних процесів, політична ситуація, особливості наших традицій не завжди сприяють використанню досвіду розвинутих країн. Це стосується використання податку на додану вартість, формування банківської системи, організації контролю за цінами. Невміло використовуються клірингові розрахунки (взаємні розрахунки по зустрічних вимогах і зобов'язаннях), податкова система, валютна, цінова і кредитна політика. Мабуть, нам доцільніше поряд із запозиченням світового досвіду, особливо країн Європи, розробити свою систему і методи регулювання економіки.

Безпідставне утримування фіксованого курсу валюти, коли діє і ринковий курс, завдає значних збитків державі, збагачуючи тіньовиків. Фіксація курсу валют призводить до того, що підприємства, продаючи державі одержану валюту (50%) за фіксованим курсом, а купуючи товари за ринковим курсом, зазнають збитків. У результаті скорочуються експорт і продаж валюти державі, валюта, яку ще одержують підприємства, осідає за кордоном, збільшується дефіцит платіжного балансу, тоді як валюта тече до тіньовиків.

У той час, коли в нас зроблено лише перші, дуже хиткі кроки до ринкової економіки, держава необачливо відмінила контроль за цінами і зарплатою, віддавши всі права на їх регулювання підприємствам. Це призвело до усунення держави від контролю за сукупними витратами та емісією грошей. Внаслідок пріоритетності безготівкових попередніх розрахунків витрати виробників здійснюються за рахунок незабезпечених боргових зобов'язань підприємств по взаємних поставках, а також шляхом клірингових розрахунків, створюються штучні потреби в кредитній і грошовій емісії, бюджетних асигнуваннях, а це прямо підштовхує інфляцію. Одержуючи грошові аванси й кредити, підприємства підтягують до них зарплату й ціни, не пов'язуючи їх з обсягом виробництва. Однак збереження низьких цін на товари та послуги в країні, за умови купування енергоносіїв за світовими цінами і при високих цінах на товари в сусідніх країнах, призводить до вивезення товарів за кордон, зубожіння населення, спустошення бюджету, зниження платоспроможності, низької ефективності зовнішніх зв'язків.

Спроби уряду заборонити попередню оплату за поставку товарів викликали бурю протестів депутатів від директорського корпусу. Тепер не держава визначає, скільки і кому давати субсидій, а також кредитну і грошову емісію, а підприємства – за допомогою різних засобів. Особливо помітно це в агропромисловому виробництві. Тут кредити видаються під низькі проценти, але використовуються вони здебільшого різними псевдокомерційними структурами для накрутки процентів. Відомо, що останні багатомільярдні кредити для села керівники галузі

змушені були перевести на депозитні рахунки. Лише після цього і через якийсь час кредит піде за призначенням. Такий дешевий кредит спотворює нашу економіку. Отже, недоліки у використанні таких важливих економічних підойм, як кредит, процент, ціна, контроль за грошовою емісією і сукупними витратами, не тільки не дали змоги поліпшити економічну ситуацію, а ще далі поглибили депресію і занепад.

Серед економічних підойм важлива роль належить податкам. Податкова система, якою ми користуємося для формування бюджету, з успіхом використовується в багатьох країнах. Ми ж внесли плутанину в застосування податку на додану вартість, зумовивши цим великі методичні складності й умовності в розрахунках. Надходження у бюджет податків постійно затримується. Настав час реформувати податкову систему, в основу якої мають бути покладені об'єкти, способи і величина оподаткування. Об'єктом оподаткування може бути доход, майно, земля. Способи оподаткування можуть застосовуватися прямі і непрямі, пільгові і жорсткі, стимулюючі і обмежуючі, а сума податку має дорівнювати вартості наданих державою благ і послуг. Аналіз фактичного застосування податків показує, що у нас воно не відповідає жодній з цих умов. При встановленні податку на додану вартість як об'єкт взято не додану вартість, а оборот з реалізації; величина (28%) податку така, що підприємства втратили всі можливості розширеного відтворення; використовуваний на практиці спосіб визначення і сплати податку призводить до значних його переплат. Визначення податку на додану вартість у цілому по країні як бази формування бюджету взагалі не піддається поясненню. Таке економічне регулювання завдає лише шкоди.

Вдосконалення системи державного регулювання економіки є одним з найважливіших завдань Уряду, міністерств, відомств, регіональних органів управління. Разом з тим необхідно всім зрозуміти, що навіть коли система регулювання буде створена, то для того, щоб вона працювала, ще треба буде докласти значних зусиль. Тут є ряд стримуючих факторів, а одному з них слід зупинитися, оскільки в державному регулюванні економіки він, мабуть, буде

досить вагомим, хоч нині на це ніхто не звертає уваги. Мова йде про методичне і організаційне забезпечення роботи системи, доведення її від ідеї і загальної конструкції до практичної реалізації. Ясно, що це завдання буде покладено на урядові структури, які до цього причетні, але єдиного центру, який би здійснював ефективну координацію їх дій, ще не визначено.

Номінальне таку роль виконує Міністерство економіки України, але фактично в останні роки вона зведена до нуля. Функції даного міністерства як єдиного економічного центру повністю зруйновані. Більшість його функцій і кадрів перейшла до постійно створюваних в експериментальному порядку нових урядових і президентських структур. Кабінет Міністрів, переобтяжений своїми державними функціями, неспроможний виконувати роль єдиного економічного центру, а тому її має виконувати Міністерство економіки. Основу його функцій становитиме методологічне і організаційне забезпечення реалізації економічної політики Уряду. З цією метою, спираючись на нормативні акти законодавчих і виконавчих органів влади, Міністерство економіки разом з іншими міністерствами і відомствами, науковими організаціями в концентрованому вигляді формують відповідну стратегію і тактику її реалізації. При цьому також розробляються проекти цілей, пріоритетів та орієнтирів на близьку і віддалену перспективу, а також економічні, правові, адміністративні регулятори для їх досягнення.

Вироблені проекти економічного і правового регулювання, особливо методи застосування всіх підойм, належним чином затверджені урядом, стануть основою для їх використання міністерствами, відомствами, підприємствами всіх форм власності, підприємцями, громадянами. Міністерство економіки поряд з відповідальністю має одержати достатню повноту прав і можливостей впливу на хід реалізації економічних реформ. Усе це дасть змогу Уряду на базі Міністерства економіки в тісному співробітництві з Міністерством фінансів, Національним банком, Міністерством зовнішніх економічних зв'язків, Фондовою біржею, Держмиткомом, Мінпраці, Антимонопольним комітетом, Академією наук, вищими навчальними закладами та іншими структурами створити

дійовий механізм реалізації реформ, здійснювати ефективне державне регулювання в умовах ринкової економіки.

6

МАКРОЕКОНОМІКА: ДИСПРОПОРЦІЇ ТА ЇХ ПРИЧИНИ²⁶

Відомо, що макроекономіка являє собою галузь економічної науки, яка вивчає великомасштабні явища: інфляцію, безробіття, економічне зростання, спад або стагнацію, структурні зміни тощо. Мікроекономіка, в свою чергу, – це галузь економічної науки, що вивчає діяльність безпосередньо господарських структур та їх зміни (включаючи інституціональні зміни у формах власності та господарювання). Вони групуються в різні сектори економіки: державні, кооперативні, корпоративні, приватні та інші форми підприємств великого, середнього і малого бізнесу; нефінансові та фінансові корпорації; урядові структури; домашні господарства; некомерційні та комерційні організації, що обслуговують різні виробничі структури, домашні господарства тощо.

Між мікро- і макроекономічними процесами існує об'єктивний зв'язок. Якщо він порушується, то в економіці виникають негативні наслідки. У сучасному управлінні економікою таку просту істину часто забувають, а іноді й просто ігнорують. Врешті-решт, справа доходить до гострого кризового стану, коли навіть уся країна оголошується банкрутом, стає неплатоспроможною. Про результати такого ігнорування свідчать макроекономічні показники України, які за останні роки безпрецедентно погіршилися (*табл. 1*).

Таблиця 1. Макроекономічні показники України в 1990-1995 рр.

---

²⁶ Економіка України. – 1995. – № 6. – С. 14-26.

Показники	Роки					
	1990	1991	1992	1993	1994	1995 (прогноз)
ВВП (млрд. крб.)	147,9	135,1	121,7	100,9	77,7	73,3
У % до 1990 р.	х	91,3	82,3	68,2	52,5	49,6
Дефіцит бюджету, млрд крб.	х	-21,1	362,5	х	108979,2	
У % до ВВП	х	7,0	7,2	х	9,6	
Інфляція до попереднього року (рази)	х	х	13,1	48,3	9,9	4,2
Кількість безро-бітних, тис. чол.	х	9,8	128,0	180,9	216,0	х

Катастрофічне знижується ВВП, зростає дефіцит бюджету, виникають гострі кризи платежів, величезні емісії, що породжує інфляційні процеси і зростання безробіття. Викликає стурбованість дефіцит бюджету на 1995 р., що був направлений Урядові до винесення на розгляд Верховної Ради, у розмірі близько 30% ВВП, оскільки це гра в цифри, і за цими діями стоять реальні лобістські сили. На перший погляд, рівень безробіття є незначним, але якщо врахувати приховане безробіття, то це становитиме відчутну величину. Коріння інфляційних процесів, яке породило нечувану гіперінфляцію, треба шукати

безпосередньо здійснюваній Урядом економічної політиці, що призвела до розриву зв'язків між мікро- і макроекономічними процесами.

Система вільного ринку формується під впливом макроекономічних поглядів двох концепцій – *кейнсіанської теорії* та *монетаризму*.

Кейнсіанська теорія дотримується поглядів, згідно з якими коливання сукупних затрат впливають, у першу чергу, на виробництво і зайнятість, а не на ціни. Тому кейнсіанці вважають, що рівень виробництва, зайнятості, доходів і цін формується на основі підвищення попиту, інвестицій, зростання експорту і державних витрат. Усі ці 4 основних фактори є об'єктами державної економічної політики і перебувають під впливом держави. Особливістю цієї теорії є те, що, згідно з нею, ринок сам по собі не може забезпечити повну економічну стабільність, а тому держава може і зобов'язана відігравати відповідну активну роль у стабілізації економіки й пом'якшенні економічних спадів і піднесень. Для цього необхідно формувати відповідну державну економічну політику, ефективно використовуючи економічні, правові та адміністративні підйоми.

Монетаризм дотримується протилежних поглядів. Концепція монетаристів зводиться до того, що, по-перше, система вільного ринку забезпечує високу міру макроекономічної стабільності на основі конкуренції за умови, що держава не втручається до функціонування економіки, по-друге, коливання сукупних затрат впливає на ціни продукції та ресурсів, а не на рівень виробництва і зайнятості. Монетаристи вважають, що втручання держави до визначення мінімальних ставок заробітної плати, до підтримки цін на сільсько-господарську продукцію, до законодавств про монополії, фінансово-бюджетну і грошово-кредитну системи тощо посилює негнучкість цін і заробітної плати. Отже, держава, втручаючись до економічних процесів, всупереч своїм добрим намірам підриває здатність вільного ринку забезпечити макроекономічну стабільність.

Якщо подивитися на наші реалії, то можна чітко простежити лінію економічної політики Уряду і законодавців, які дотримуються виключно

монетаристської концепції. Причому, з огляду на знедолену нашу економіку, можна вважати, що така економічна політика має досить крайній характер, а це завдає великої шкоди економіці та країні в цілому. Опоненти цієї економічної політики стверджують, що в сучасних умовах ефективніше застосовувати кейнсіанську концепцію управління.

Враховуючи важливість, фундаментальність цих двох концепцій, а також те, що теоретична боротьба між ними не вщухає в багатьох країнах протягом десятиріч, я не буду вдаватися до аналізу їх позитивних чи негативних сторін. Зазначу лише, що і монетарна, і кейнсіанська концепції мають багато позитивного, але, як свідчить практика, монетарна система є найбільш сприятливою для використання в умовах розвинутого ринку, де діятиме цивілізована конкуренція, а кейнсіанська – в період його становлення.

Кейнсіанська концепція зайнятості та стабілізації домінувала в повоєнний період в індустріальних країнах Європи, що мали зруйновану економіку, а в США вона набула поширення після Великої депресії 30-х років. В останні десятиріччя, коли економіка стабілізувалася, а ринок діяв під впливом об'єктивних законів, у США дедалі більше схилялися до монетаризму. В Японії з повоєнного періоду і до сьогоднішнього дня простежується кейнсіанський підхід до управління економікою, що також не завадило їй вийти на індустріальний “олімп” і стати супердержавою, створивши за порівняно короткий час величезну матеріально-технічну могутність. В Японії увагу було зосереджено не на формуванні цін і зарплати через ринкові відносини, а на створенні та розвитку матеріального виробництва, зокрема – його трудо- і матеріаломістких галузей: судно-і машинобудування, промислових роботів, побутової електротехніки, виробництва сталі й труб. Знижуючи енерго- і матеріаломісткість продукції, виробництво переходило до випуску наукомістких товарів, що забезпечувало розв'язання сировинної проблеми. Згодом було розроблено ряд напрямів НТП: волоконну оптику, “нову” кераміку, біотехнологію, напівпровідникові лазери тощо. З огляду на те, що

японська економіка розвивається на основі політики зростання інвестицій, підвищення попиту на базі підвищення продуктивності праці та якості продукції, а також постійного розширення експорту товарів і капіталу, неважко зробити висновок про прихильність цієї країни до кейнсіанської концепції економічної стабілізації. Мабуть, несприйняття монетаристської концепції МВФ стало однією з причин того, що Японія та Китай не користувалися кредитами МВФ, а зосередили свої зусилля на мобілізації своїх внутрішніх ресурсів і, як свідчать факти, добилися значних результатів.

Справа в тому, що МВФ (як свідчить аналіз його конкретних дій) дотримується монетарної концепції, що не може влаштовувати окремі держави. Для країн, які стають членами цієї організації та бажають користуватися її кредитами, зокрема — для України, визначено вимоги: лібералізація цін, обмеження дефіциту державного бюджету, соціальний захист бідних прошарків населення, прискорення приватизації, розвиток приватного сектора. Виконавши згадані умови МВФ, Україна може розраховувати на одержання від різних міжнародних організацій кредитів загальною сумою близько 5 млрд дол. США. Проте, коли порівняти ці кредити з коштами, які ФРН виділила для нових земель (колишньої НДР) за 1991-1994 рр. (близько 450 млрд дол. США), то стане ясно, що одержані Україною кредити не врятують нашу економіку, що нам слід більше уваги звертати на мобілізацію внутрішніх резервів.

Разом з тим заради справедливості треба констатувати, що допомога МВФ нашій державі полягає не у величині кредитів, а, по-перше, у створенні умов для реалізації нею можливості стати членом світового співтовариства і будувати ринкову економіку і, по-друге, в тому, що міжнародні організації (МВФ, Світовий Банк та ін.) беруть на себе виконання функцій, які ми зобов'язані виконувати самі в своїй країні. Невже б ми не змогли додуматися і спромогтися прискорити приватизацію, добитися мінімального дефіциту державного бюджету, захистити бідні групи населення від наслідків лібералізації цін, відмовитися від кредитної емісії для здійснення державних витрат, зміцнення власної валюти і розширення експорту. Мізерні кредити нам

не допоможуть, але ми звикли до такого становища, коли в усякій справі хтось повинен нас повчати, підганяти, контролювати, примушувати. Та за це слід платити. Раніше платили Москві та партії, а тепер – МВФ. За таку допомогу треба не звинувачувати, а лише дякувати. Проте бажано було б спитати власних владних монетаристів: як вийти з монетаристського лабіринту, щоб не тупцювати на місці.

Адже значну увагу законодавчої та виконавчої влади зосереджено лише на державному бюджеті, що залишає поза нею левову пайку фінансових ресурсів. Під впливом монетаризму додумалися розробляти економічний план України на 1995 р., виходячи з державного бюджету та ще й після його затвердження. При цьому не враховано ту особливість бюджету, що він є лише частиною фінансових ресурсів усіх секторів економіки країни, централізованих державою, а також те, що бюджет і кредитно-касовий план розробляються на основі ВВП, який можна визначити виключно на основі глибоких прогнозних розрахунків до економічного плану держави. Вимоги владних монетаристів зведено до примітивного, без методики і знань, спрощеного розрахунку найважливіших макроекономічних показників, які є вкрай необхідними для формування бюджету і кредитно-грошової емісії.

Така економічна політика призводить до того, що в державному бюджеті зосереджується дедалі більша частина фінансових ресурсів і доданої вартості, що дозволяє невеликій частині управлінців законодавчої та виконавчої влади довільно розпоряджатися значними фінансовими ресурсами країни (табл. 2).

Таблиця 2. Доходи бюджету та їх частка у ВВП

Показники	Роки					
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Номінальний	153,4	167,1	299,4	5032,	141477	113779
Витрати	39,6	43,8	79,9	1919,	57248,	629556

Частка	25,8	26,2	32,7	38,1	40,4	55,3
доходів						

Як красномовно стверджують показники таблиці, починаючи з 1991 р. держава взяла курс на зростання централізації в бюджеті доданої вартості. На 1995 р. у консолідованому бюджеті передбачається зосередити близько 70% усіх фінансових ресурсів і більш як половину доданої вартості. Мізерні фінансові ресурси, що залишаються для інституціональних одиниць, в умовах ринкової економіки є істотною перешкодою для поживлення їх економічної активності. В цих умовах більшість підприємств сподівається на одержання субсидій і кредитів з бюджету, а також різноманітних пільг від Уряду, який, централізуючи фінансові ресурси, дедалі більше займається їх перерозподілом не тільки на поточний рік, але й на перспективу, для майбутніх поколінь – у відповідності

з поглядами окремих урядовців.

Дані *табл. 2* свідчать, що в Україні у жодному з попередніх років дефіцит бюджету не перевищував 10% ВВП, а в 1990 р. і 1993 р. його доходи перевищували витрати. Тому, на нашу думку, зволікання розробки і затвердження бюджету на 1995 р. мало суто деструктивний характер, що шкодить реформаторським діям Президента. Адже при розгляді проекту бюджету на 1995 р. з метою його зменшення Мінфіном запропоновано безліч напрямів скорочення витрат бюджету, що були завищені: централізовані капітальні вкладення, безплатна видача квартир та інші пільги працівникам окремих галузей, фінансування і кредитування підприємств за рахунок бюджету. Відірвати від бюджету тих, хто до нього присмоктався, неможливо без кардинальних дій. А поки що діє не ринкова, а жебрацька економіка, яка нічим не відрізняється від тієї, що була 10-15 років тому.

За таких умов в економіці України створюється парадоксальна ситуація: більшість суб'єктів ухиляється від сплати податків, доходи бюджету

зменшуються, значна частина доданої вартості направляється до тіньової економіки, виробництво падає, залишена на підприємствах додана вартість переважно споживається, а не інвестується, більшість підприємств з простягнутою рукою йде до бюджету. Це – безвихідь. Економіка втратила стимули до ефективного розвитку.

Якщо проаналізувати дії законодавчої та виконавчої влади в осяг-кій період, то можна зробити висновок, що під впливом цілого ряду факторів в Україні взято курс на застосування в економічній політиці монетарної концепції. Всі програми, що розроблялися й розробляються, стосуються виключно реформування й використання бюджетно-фінансової та грошово-кредитної систем, формування ринкової інфраструктури. Все це є необхідним, бо без таких дій ринок не розвинути, але прикро, що при цьому виконавча влада, міністерства і відомства всі свої зусилля спрямовують на кредити (і в тому числі – іноземні), ціни, дефіцит бюджету і соціальний захист населення, поступово усунувшись від фундаменту економіки – формування попиту, інвестицій, розвитку експорту, прогресивних технологій, створення робочих місць, широкомасштабного навчання персоналу. Ці та інші дії зневажають видатних теоретиків монетаристської концепції, які в своїх дослідженнях передбачали необхідність дуже глибоко вивчати ринкові відносини, теорію ціноутворення, інфляцію та процеси формування заробітної плати, перш ніж розпочинати розрахунки макроекономічних показників.

Внаслідок не виваженої монетарної та фінансової політики щодо грошової маси, цін і курсу валют спад виробництва у 1994 р. був найбільшим з усіх 4 кризових років (1991-1994), поглибилася платіжна криза. Сталося це через застосування вольових методів реалізації монетарної політики, коли Уряд разом з Національним Банком довільно встановили в грудні 1993 р. зростання цін не у 8-9 разів (що підтверджувалося розрахунками Мінекономіки і відбулося фактично), а в 4,3 рази. Це штучно знизило величину номінального ВВП, спричинило штучне скорочення кредитної та грошової емісій, припинення розрахунків між підприємствами, затримку виплати зарплати,

катастрофічний спад виробництва. Такі дії мають місце і в 1995 р. Адміністративна сверблячка продовжує мучити керівників, які не можуть збагнути, що об'єктивних законів економіки не обдурити. Розглянемо результати монетарної політики в Україні за 3 роки (табл. 3).

Таблиця 3. Результати монетарної політики в Україні

Темпи зростання (зниження)	Роки		
	1992	1993	1994
Кредити в економіку (в тому числі в іноземній валюті) на початок року, рази	–	17,1	5,0
Інфляція до попереднього року, рази	13,1	48,3	9,9
Динаміка виробництва, %:			
валової продукції			
промисловості	-6,4	-8,0	-28,2
товарів народного споживання	-9,4	-15,9	-26,7
продукції сільського господарства	-8,3	1,5	-17

Під потреби монетаризму створювалися комерційні банки, інвестиційні фонди, фінансові компанії, через які, в свою чергу, у відповідному напрямі регулювалися найприбутковіші сектори економіки. Зайве захоплення виключно монетарними методами регулювання економіки породило процеси, що зумовили перевищення внутрішніх цін на окремі товари над світовими: зокрема, в Україні ціни на пісок, цемент та інші будівельні матеріали є вищими, ніж у Голландії.

Виходячи з викладених посилок інфляційних процесів, викликаних монетарним підходом до регулювання економіки, простежимо іншу важливу складову макроекономіки – економічне зростання і його характеристику.

Аналіз процесів, які відбуваються в мікро- і макроекономіці, є досить складним, а втілення його результатів у практику ще більше ускладнюється низкою причин. Сьогодні багато вітчизняних і зарубіжних спеціалістів, забувши про мікроекономіку, дають різноманітні рекомендації з макроекономіки. Лавини цих рекомендацій і пропозицій різних центрів макроекономічного аналізу – здебільшого, поверхових і низької якості – іноді є незрозумілими навіть для спеціалістів і грішать неточністю з точки зору офіційної інформації.

Зокрема, Європейський центр макроекономічного аналізу України, що фінансується Європейською комісією через програму технічної допомоги країнам СНД, користується невідомо якими джерелами інформації, які істотно різняться з даними офіційної статистики. Наприклад, показники ВВП за 1992 і 1993 рр. повністю розбігаються з даними Міністерства статистики України, наведеними в бюлетені “Тенденції української економіки” (січень 1995 р. і підсумки за 1994 р.), де стверджується, що “порівняно невисокий рівень дефіциту в 1994р. супроводжувався відносною стабілізацією економіки” (с. 2). Багато інших “перлів” міститься у записці “Шляхи стабілізації економіки України” (макроекономічні аспекти). Адже всьому світові відомо, що в I півріччі 1994 р. в Україні відбувся обвальний, нечуваний спад виробництва. Такі аналітичні матеріали (а їх досить багато) викликають тривогу і занепокоєння за нашу економіку. Так, в економіці України є багато позитивних зрушень, але оцінювати їх треба реально, у відповідності з матеріальним виробництвом.

Вітчизняні прихильники монетарних дій, геть відкинувши комплексний підхід до проблеми стабілізації економіки, вивчають тільки окремі складові макроекономіки, але практичних дій не пропонують: усі лише говорять, і ніхто не хоче приймати конкретні рішення.

Що ж насправді відбувається у нас на рівні макроекономіки?

Перш за все, ми повинні визнати, що наша економіка, як і в інших країнах, підвладна циклічним процесам розвитку, де є пік, спад, поживлення. Економіка України знаходиться на низькій точці спаду, який ще не закінчився. Не слід думати, як нам нав'язують, що цей спад розпочався після проголошення незалежності країни: він розпочався в колишньому Союзі ще в 70-і роки, коли директивна економіка вичерпала себе, і тенденція до спаду продовжується досі.

Про це свідчать хоча б такі факти. Постійно стверджувалося, що в 1966-1970 рр. колгоспи України додатково одержали від підвищення цін на продукцію рослинництва й тваринництва (з урахуванням інших позитивних факторів) 5,4 млрд. крб. Проте офіційно ніхто не наголошував, що внаслідок подорожчання будівництва, нафтопродуктів, палива, техніки і капітального ремонту, а також зростання відрахувань до централізованого союзного фонду соціального забезпечення і соціального страхування затрати колгоспів зросли на 3,6 млрд. крб. Отже, однією рукою їм давали, а другою – забирали. Такі заходи не зміцнювали, а підривали економіку села. В цей період у промисловості теж намітилась явна тенденція до спаду: за 1981-1985 рр. приріст промислової продукції становив 18% (проти передбачених п'ятирічним планом 21%).

Аналіз показує, що за 1971-1980 рр. виробництво національного доходу в розрахунку на 1 працівника, зайнятого у сфері матеріального виробництва України, зросло на 31,7%, оплата праці (включаючи матеріальне заохочення) – на 38,6%, а нагромадження — на 24%. Внаслідок цього проявилися фактори екстенсивного розвитку економіки (табл. 4).

Таблиця 4. Динаміка затрат живої та уречевленої праці

Показники	Роки				
	197	197	198	198	199

	0	5	0	5	0
Темпи приросту по відношенню до 1970 р., % :					
національного доходу	25,2	47,7	74,5	92	
вартості виробничих (основних і оборотних) фондів	164,	245,			
Виробничі фонди в розрахунку на 1 крб. національного доходу, крб.	1,61	1,96	2,3	2,48	2,42
Оплата праці в розрахунку на 1 крб. національного доходу у сфері матеріального виробництва, крб.	0,34	0,40	0,41	0,40	0,42

З наведених даних видно, що фонди, використані у виробництві, збільшувалися швидше (245,8%), ніж національний дохід (92%), при одночасному зростанні трудомісткості виробництва (23,5%). Якраз з цього періоду розпочалися значне фізичне спрацювання й моральне старіння виробничих фондів.

Тепер повернемося до факторів економічного зростання, якого ми чекаємо, що воно от-от настане. Економічне зростання будь-якої країни визначається фізичними можливостями самої її економіки щодо створення пропозиції: наявністю природних ресурсів, кількістю і якістю трудових ресурсів, обсягом і якістю ОВФ, використанням прогресивних технологій.

Потенціальні можливості економіки України (сировинні, земельні та трудові ресурси, інтелектуальний і виробничий потенціали) є досить великими. Проте неефективність їх використання призвела до катастрофічного зниження якості всіх ресурсів, що, в свою чергу, стало причиною скромних (а іноді – досить низьких) можливостей щодо створення пропозиції товарів і послуг для внутрішнього й зовнішнього ринків. Знижується забезпеченість країни власними природними і сировинними ресурсами. У зв'язку з відпрацюванням розвіданих запасів нафти й газу зменшено видобуток високоефективних енергетичних ресурсів. Ускладнились умови видобування вугілля й залізної руди. В довоєнні та післявоєнні часи залізною рудою і вугіллям України забезпечувалися потреби всього величезного колишнього Союзу, а тому запаси цих ресурсів збідніли. Сільськогосподарські угіддя тільки за 1961-1980 рр. скоротилися на 1107 тис. га. Прогресують їх підтоплення і заболочення, які охопили значну частину земель, через що 1/3 з них не засівається.

Припинився приріст населення працездатного віку: якщо за 1971-1975 рр. його чисельність зросла на 2 млн, а за 1976-1980 рр. – на 1 млн чол., то, починаючи з 1981 р., вона щороку скорочується в середньому на 50 тис. чол. Основна причина такого стану справ полягає в зниженні народжуваності. Тривалість життя в Україні є на 10-15 років нижчою, ніж у високорозвинутих країнах.

Катастрофічне низькими є темпи оновлення основних фондів, коефіцієнт оновлення і придатність яких мають тенденцію до стійкого зниження (табл. 5).

Таблиця 5. Стан основних фондів України

Показники	Роки				
	1975	1980	1985	1990	1994
Коефіцієнт оновлення основних фондів, %	8,0	6,6	6,4	5,7	4,7

У	тому	числі					
виробничих			9,0	7,4	6,7	6,1	3,8
Введення в дію ОВФ,							
млрд крб.			13,6	15,4	18,5	21,5	48259
Амортизація	ОВФ,						
млрд крб.			9,3	13,0	17,4	22,0	60482

Як бачимо, вже з 1980 р. спостерігається поступове зближення показників введення в дію ОВФ та їх амортизації. З 1990 р. – навпаки: амортизація ОВФ є вищою від введення їх у дію, що свідчить про відсутність навіть простого відтворення і початок руйнування основ для функціонування здорової економіки.

Замість застосування методів зміцнення економіки на мікрорівні, замість стимулювання попиту і пропозиції Уряд України відкрив широку дорогу інфляційним процесам. Формула тут напрочуд проста: повна зневага до стимулювання поживлення економіки і зосередження уваги на цінах, грошово-кредитній емісії, індексації основних фондів і оборотних засобів, розширення витрат з бюджету на підтримку збиткових підприємств, на надання різноманітних пільг і доплат. Розмови про розмежування фінансів підприємств і фінансів держави точаться вже кілька років, а Парламент і Уряд залишаються глухими до цієї проблеми. Такою є люмпенська філософія нашої нинішньої державної економічної політики.

Останнім часом, після індексації основних фондів, порушується питання про, необхідність індексації ще й оборотних засобів, які включають нереалізовану продукцію, сировину, матеріали і незавершене будівництво. Замість стимулювання прискорення реалізації продукції та ефективного використання сировини і матеріалів ставиться завдання індексувати їх вартість, що, в свою чергу, безперечно, стимулюватиме інфляцію.

Загальна тенденція складається так: фонд споживання знижується (з 81,9% у 1980 р. до 67,6% у 1995 р.), підтверджуючи катастрофічний спад попиту, тоді як одночасно фонд нагромадження зростає (з 18,1% у 1980 р. до 32,4% у 1995 р.). При нормальному стані справ в економіці можна було б сподіватися, що в нашому основному капіталі відбуваються якісні зміни. Але ж частка нагромадження ОВФ у структурі всього нагромадження знизилася з 39 % у середньому за 1961-1980 рр. до 24,2% у 1990 р. і 11,2% у 1995 р. (так, наприклад, у США цей показник перебуває на рівні 60%). Проте приріст оборотних засобів збільшився з 40,8% у 1980 р. до 103,6% у 1995 р.

Отже, спад виробництва розпочався приблизно після 1975 р. і триває досі. Такі довгострокові тенденції до підвищення або зниження економічної активності підтверджуються світовою практикою. Наприклад, економіка США після 1940 р., коли закінчилася Велика депресія, до 1985 р. постійно перебувала в стані економічного зростання, з незначними зниженнями в 5-6 випадках протягом 1-2 років.

Наш випадок є унікальним, адже після 20-річного періоду спаду ще не вироблено механізмів поживавлення економіки. Справа в тому, що в Україні коливання ділової активності перебувають під впливом політичної нестабільності. В нашій економічній політиці та практиці нововведення і прогресивні технології не користуються належною увагою. Про які нововведення може йтися, коли при старих і спрацьованих фондах ми “проїдаємо” те, що вводимо, йде повний розвал економіки. У 1994 р. 701 промислове підприємство (або 68% від кількості обстежених) не проводило робіт по освоєнню нових видів продукції. Тільки 2,2% нових видів продукції машинобудування виготовлено за закупленими ліцензіями.

Докорінних змін у підвищенні технічного рівня та конкурентоспроможності нових видів продукції цієї галузі не досягнуто: лише 1,9% її найменувань перевершують світові аналоги (проти 1,1% у 1993 р.), а більш як у третини з них технічний рівень взагалі не визначено.

Використання наявних прогресивних технологій в усіх галузях національної економіки перебуває на надзвичайно низькому рівні. Поки що в Україні є широке поле для застосування наукомістких технологій і знань у машинобудуванні, металургії, корабле- і літакобудуванні, системах озброєнь, виготовленні електронно-обчислювальної техніки, оптики тощо. Власні та іноземні інвестиції можуть бути здійснені в харчову промисловість, зберігання й переробку сільськогосподарської продукції. Через зниження заінтересованості підприємств процес оновлення продукції машинобудування відбувається повільно: лише третина промислових підприємств оновлювала свою продукцію; питома вага продукції, що вироблялася вперше, знизилася до 8% у 1994 р. (проти 9% у 1993 р.).

У сучасних умовах основними пріоритетами України мають стати, по-перше, здійснення інвестицій у формування трудових ресурсів і навчання персоналу для потреб ринкової економіки, по-друге, розробка і використання енергозберігаючих технологій і, по-третє, залучення ефективних інвестицій. Проте, як показують дані *табл. 6*, нагромадження не дозволяють впровадити прогресивні технології та оновити виробничий апарат.

Таблиця 6. Фонд споживання і фонд нагромадження в національному доході, %

Показники	Роки					
	1980	1985	1990	1993	1994	1995 (прогноз)
Фонд споживання	81,9	78,5	82,2	63,8	66,8	67,6
Фонд нагромадження	18,1	21,5	17,8	36,2	33,2	32,4

З нього приріст:						
основних фондів	59,2	47,7	46,0	22,6	21,1	-3,5
У тому числі:						
виробничих	40,0	25,5	24,2	11,2	11,2	-11,2
оборотних засобів	40,8	52,3	54,0	77,4	78,9	+ 103,6

В останні роки у ВВП спостерігається зниження питомої ваги прибутку і фонду оплати праці (табл. 7).

Таблиця 7. Структура ВВП, %

Показники	Роки				
	1991	1992	1993	1994	1995 (прогно з)
Прибуток	36,7	46	44,6	30,8	25,4
Фонд оплати праці	41,1	31,1	27,8	33,8	24,8
Інші складові	22,2	22,9	27,6	35,4	49,8
З них:					
чисті податки	x	3,9	4,0	8,5	14,2
амортизація	x	3,1	3,7	2,0	8,9

Дані свідчать про наявність небажаних процесів у нашій економіці, що суперечать об'єктивним законам розвитку: питома вага у ВВП прибутку і фонду заробітної плати (як основного носія доданої вартості) постійно знижується (з 77,8% у 1991 р. до

50,2% у 1995 р.), при значному зростанні чистих податків і амортизації. Отже, при скороченні попиту дедалі важчає податковий тягар на товаровиробників, знижуючи тим самим і пропозицію, а також зводячи діяння закону вартості – як основного закону ринкової економіки – до 0.

Як видно з показників *табл. 7*, наша податкова система має суто фіскальний, а не стимулюючий характер, що стримує надходження коштів до бюджету і пожвавлення в економіці. В основу формування і застосування податків слід покласти принципи, що діють у розвинутих країнах:

- об'єктами оподаткування можуть стати доход, майно, земля;
- сума податку має дорівнювати вартості наданих державою благ і послуг;
- способи оподаткування можуть застосовуватися прямі та непрямі, пільгові та жорсткі, стимулюючі та обмежуючі.

Наша система оподаткування таким принципам не відповідає, незважаючи на величезний галас законодавчої та виконавчої влади навколо зазначеної проблеми протягом ряду років. Особливо це стосується податків на додану вартість і прибуток.

По-перше, поняття і визначення доданої вартості для оподаткування є такими, що оподатковується не додана вартість, а обсяг реалізації. Принципово те, що об'єктом оподаткування може бути чистий доход (прибуток і оплата праці). В країнах Європи існують такі податки: прибутковий податок з населення, корпоративний податок, податок на споживання, акцизи.

По-друге, прийнятий Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств”, який нагадує, скоріше, словник тлумачення іншомовних слів, на нашу думку, внесе ще більшу плутанину, ніж податок на додану вартість, і зменшить надходження до бюджету.

По-третє, визначена сума податків як доходна частина бюджету повинна відразу ж внести корективи і до витратної його частини. За наявності дефіциту, що перевищує допустимий рівень, слід переглянути поточне споживання державних організацій як основних споживачів бюджету.

По-четверте, в умовах кризи способи застосування податків мають стимулювати поживлення в економіці, відійшовши від фіскальної податкової політики.

Що ж до зростання величини спожитого капіталу, яка визначається сумою амортизаційних відрахувань, одержаних від індексації основних фондів, то це є одним з факторів інфляційного характеру. Амортизаційні відрахування – важлива економічна підойма, яку держава повинна використати, щоб не завдати шкоди розвитку економіки і забезпечити її ефективність. Теоретично підтримання розширеного або хоча б простого відтворення в умовах інфляційних процесів вимагає здійснення індексації вартості основних фондів, яка забезпечує зростання амортизаційних відрахувань. Проте в сучасних умовах гіперінфляції, відсутності ринку нерухомості й – особливо – невизначеності власності основних фондів збільшення суми амортизаційних відрахувань має подвійний вплив.

Необхідність збільшення амортизаційних відрахувань пояснюється потребою в створенні умов для відтворювального процесу. На перший погляд, усе свідчить про позитивність індексації основних фондів. Водночас вона має і негативний бік: амортизаційні відрахування йдуть не на інвестиції, а на споживання. Отже, їх збільшення підвищує собі вартість продукції. Зниження пропозиції постійно супроводжується скороченням попиту. Зростання заробітної плати (в номінальному обчисленні) в усіх сферах традиційно відстає від зростання цін (табл. 8).

Таблиця 8. Співвідношення зростання заробітної плати і цін у народному господарстві України

Показники	Роки		
	1992	1993	1994

Зростання заробітної плати в розрахунку			
на 1 працівника за поточний період	22,4	49,9	4,2
Зростання вартості набору товарів			
з 22 найменувань	x	171,5	4,9
Індекс споживчих цін по відношенню			
до грудня попереднього року	13,1	48,3	9,9
Зростання реальної заробітної плати			
в цінах 1992 р., %	x	-51,5	-16,7

Як видно з *таблиці 8*, істотне перевищення зростання цін над зростанням заробітної плати в 1992-1993 рр. змінилося в бік незначного зближення динаміки цих показників у 1994 р. Проте така інфляційна рівновага цін і заробітної плати є дуже нестійкою, а якщо врахувати зниження реальної зарплати від 51,5% у 1993 р. до 16,7% у 1994 р., то фактор соціальних потрясінь постійно зберігається.

Еластичність співвідношення цін і заробітної плати може давати ефект при зростанні або стабілізації реальної заробітної плати. У разі зниження номінальної заробітної плати або навіть стримання її зростання (що спостерігається в сучасних умовах) за рахунок контролю за фондом споживання і скорочення бюджетних асигнувань, при одночасному стриманні зростання цін, стан економіки аж ніяк не поліпшиться. Адже ясно: низькі ціни і низька заробітна плата неминуче призведуть до ще нижчих грошових доходів, що, в свою чергу, викличе обвал. не скорочення загального споживання. На 1995 р. передбачено зниження частки особистого споживання в загальному

фонді споживання до 77,9% (проти 83,8% у 1994 р.). За таких умов порушувати питання про зростання рівня виробництва і зайнятості підстав немає, адже коли відсутній попит, то зникає й пропозиція, виробництво продукції неминуче буде спрямоване виключно на склад, збільшуючи тим самим дефіцит оборотних засобів, що вже має місце в нашій економіці.

Отже, в Україні постійно знижуються попит і пропозиція. Нашого знедоленого виробника з ринку у власній країні витісняють іноземні виробники. Товари, що випускаються нашою промисловістю, осідають на складах підприємств, у вигляді незавершеного будівництва тощо. Основними причинами такого стану справ є низька продуктивність праці, невідповідність якості окремих видів продукції (через відсутність прогресивних технологій) світовим стандартам, при високих цінах, не заінтересованість підприємств у реалізації продукції та послуг.

Викладене дозволяє простежити механізм формування пропорцій, економіки на макрорівні: на основі законів, указів і постанов законодавчої та виконавчої влади, на базі як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів формується величина витрат бюджету, під які вишукуються джерела покриття, що призвело до централізації лівової пайки ВВП.

За таких умов інституціональні (господарські) одиниці залишаються без власних фінансових ресурсів. Немає можливості не тільки збільшити фонди нагромадження і споживання, але й зробити відрахування до пенсійного фонду. Таку економічну політику в умовах взятого нашою державою курсу на ринкові перетворення не можна пояснити. Між макрорівнем і мікрорівнем – глуха безодня.

Таким чином, економічна політика і державне регулювання економіки в умовах переходу до ринкових відносин потребують осмислення і кардинальних змін. Необхідно повернутися до визнання концепції, при якій на основі детального вивчення економічної кон'юнктури, визначення проблем країни, підприємств і підприємців, їх цілей і пріоритетів, за допомогою економічних, правових і адміністративних підойм забезпечуються стабілізація розвитку

економіки, подолання інфляційних процесів. Така концепція поєднує вимоги кейнсіанської та монетарної теорій, забезпечує поєднання макро- і мікроекономіки.

7

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ²⁷

Реалізації всіх великих і важливих звершень сприяють гідна винагорода, розумні та обгрунтовані плани, об'єднання зусиль суспільства. Серед цих трьох важливих умов перше місце по праву належить планам, яким в усі часи надавалося велике значення. У США планування зосереджене, головним чином, на місцях. На рівні держави перше місце належить бюджетному плануванню і державній бюджетній системі. Державний бюджет фактично є досить деталізованим планом розвитку економіки країни. В Японії, починаючи з 1955 р., постійно розробляються п'ятирічні плани вирішення найважливіших проблем економічного розвитку. В Південній Кореї ефективно діє система п'ятирічного планування.

Ми в Україні ліквідували старе і вороже ставимося до нового, якого вимагає ринкова економіка. Про прогнозування на 2-3-5 років у повному розумінні цього поняття ми вже забули. План відсутній на рівні не тільки країни, але й областей і районів, де економісти не знають методологічних, методичних і організаційних змін, які відбуваються в економіці за вимогами загальноприйнятої міжнародної практики. В свою чергу, наука майже відірвана від запитів місцевих органів, через що процеси в економіці на мікрорівні не відстежуються. Основна причина такого хаотичного становища в економіці полягає в ліквідації вертикальних зв'язків економічних служб. Намагання

---

²⁷ Економіка України. – 1996. – № 5. – С. 7-17.

Міністерства економіки України відновити їх, на жаль, залишаються марними. Поки що такі зв'язки зберігаються по лінії Міністерства фінансів і Міністерства статистики України. Більше того: відсутні й горизонтальні зв'язки державних економічних служб. Кожне міністерство і відомство без належного узгодження здійснюють свої, тільки їм відомі методи реалізації економічної політики держави.

Навряд чи знайдуться достатні аргументи для переконання в доцільності відмови від прогнозування, покликаною передбачити ймовірні тенденції при розв'язанні стратегічних завдань розвитку суспільства, і планування як засобу обґрунтування найкоротших шляхів досягнення поставлених цілей. В умовах ринкової економіки прогноз і план повинні розроблятися на основі нових методології та методики. Адже в умовах ринкових відносин прогнозування і планування – це не директива, а зібрання правил і засобів окреслення параметрів рівня розвитку економіки, які визначатимуть основи життя суспільства в майбутньому періоді.

Правова система управління вимагає переходу від регламентації виробничо-господарської та фінансової діяльності юридичних і фізичних осіб до регулювання економічних процесів за допомогою економічних і правових підойм. З огляду на це, серцевиною плану на рівні держави, регіону і галузі має стати система державного регулювання економіки, що включала б цілі та пріоритети її розвитку, а також економічні й правові підойми їх досягнення. Головна мета державного регулювання - забезпечення переходу від хаотичних економічних процесів до регульованих. Тим часом, як правило, надмірне втручання держави до економіки стає причиною спаду її ефективності. Отже, втручання держави до економіки є вкрай необхідним, але лише в тій мірі, в якій воно приносить користь.

Складні структурні зміни в економіці зумовлюють необхідність концентрації зусиль усіх функціональних міністерств і відомств, а також науки з метою формування економічної політики, визначення цілей і пріоритетів розвитку економіки, застосування механізму реалізації накресленого за допомогою

економічних, правових і адміністративних підойм. А це, в свою чергу, вимагає кардинальної перебудови всієї системи державного регулювання економіки.

Запровадження належного державного регулювання економіки стримується, насамперед, відсутністю його організаційного механізму і правового забезпечення, йдеться про методичне і організаційне забезпечення роботи цього механізму, про доведення розв'язання кожної з проблем, які виникають, від ідеї та загальної конструкції до практичної реалізації. Ясно, що такі завдання буде покладено на урядові структури, хоча єдиний центр ще не визначено. Виконувати роль єдиного економічного центру може тільки Міністерство економіки, відповідно перебудувавши свою внутрішню структуру. Основу його функцій становитиме методологічне і організаційне забезпечення реалізації економічної політики держави, викладеної в нормативних актах. Спираючись на нормативні акти законодавчих і виконавчих органів, Міністерство економіки, спільно з іншими міністерствами і відомствами, а також науковими організаціями, в концентрованому вигляді формуватиме відповідні стратегію і тактику реалізації цієї політики. При цьому основна увага має бути зосереджена на розробці цілей, пріоритетів і орієнтирів на близьку й віддалену перспективу, а також економічних і правових підойм для їх досягнення.

На цих фундаментальних основах і необхідно будувати концепцію економічного прогнозування і планування. Щоб не перетворювати документи, в яких її викладено, на методичні рекомендації, як це робилося в останні роки, звернемося до визначення самого поняття “концепція”. Буквально воно означає “сприйняття”. Концепція являє собою основну ідею будь-якої теорії, систему поглядів на певне явище, а також спосіб їх розуміння, тлумачення і сприйняття. Розпочинаючи будь-яку важливу справу, особливо на державному рівні, насамперед, треба дати концентроване вираження ідеї, теорії, їх розуміння і практичної реалізації. В нашому випадку концепція має бути розроблена для розв'язання двох важливих завдань: по-перше, це концепція щодо підходів до формування цілісної системи економічного прогнозування і планування в Україні; по-друге, це концепція соціально-економічного розвитку на довго-,

середньо- і короткостроковий періоди, що формується перед початком роботи над планом або прогнозом.

Перше завдання слід вирішувати в такому порядку: формування концептуальних підходів до побудови системи економічного прогнозування і планування; підготовка єдиних методик прогнозування і планування в умовах ринкової економіки; технічна підготовка розробки економічних прогнозів і планів. У цьому разі концепція дає загальне уявлення про основну роль прогнозування і планування в умовах ринкових відносин, про їх структуру, а також основні методи розробки прогнозів і планів на рівні держави, регіонів і галузей.

Друге завдання вирішується в такій послідовності: підготовка концепції соціально-економічного розвитку країни на період, на який розроблятиметься прогноз чи план; технічна, методична і кадрова підготовка розробки прогнозу і плану; формування економічної політики, конкретизація цілей і пріоритетів розвитку економіки на відповідний період; визначення засобів реалізації окреслених цілей і пріоритетів.

Внутрішній зміст економічних прогнозів і планів, а також їх роль слід визначати, виходячи з таких важливих функцій держави.

Насамперед, у ринковій економіці роль держави щодо впливу на економічні процеси визначається залежно від якісних змін в економіці, що відбуваються, як показує практика, в три етапи.

На першому етапі, коли економіка перебуває в занепаді, коли зароджуються ринкові відносини, коли лише формуються цільові функції держави, її роль визначається необхідністю впливу на такі економічні показники і процеси: обсяги державних затрат; темпи зміни реальної заробітної плати; рівень зайнятості населення; регулювання розподілу доходів; визначення розмірів і напрямів інвестицій; контроль і стимулювання сукупного попиту; обсяги продукції; сальдо платіжного й торговельного балансів. З огляду на це, прогнози і плани в період переходу до ринкової економіки та її стабілізації вміщують конкретизацію дій Уряду по стимулюванню розвитку економіки,

створенню сприятливих умов для діяльності всіх господарських одиниць – незалежно від форм власності. За нашими розрахунками, цей період може тривати до 2010 р.

На другому етапі, коли економіка країни перебуває на піднесенні, будуть залучені фактори ринкового саморегулювання економіки, цільові функції держави щодо впливу на економічні процеси зазнають якісних змін, зосередившись переважно на підвищенні рівня зайнятості населення, стабілізації цін, досягненні додатного сальдо платіжного балансу, сталому рівні економічного розвитку. Відповідно до цих функцій змінюватимуться також зміст і структура прогнозів і планів. Для нашої економіки цей період може настати після 2015-2020 рр.

На третьому етапі розвитку економіки діятимуть більшість факторів саморегулювання, а тому функції держави буде зосереджено на процесах, які не підвладні законам ринку: досягненні нової якості зростання економіки, контролі над інфляцією, соціальному розвитку, охороні природи. Ясна річ, що зміст і структуру прогнозів і планів буде кардинально змінено, але для нашої економіки це – віддалена перспектива.

Необхідно застерегти ось від чого. Відомо, що в процесі розбудови економіки ринкового типу ми хочемо брати найкращі приклади високорозвинутих країн. Проте не слід забувати: досвід таких країн, як США, Японія, Англія, Франція і Німеччина, економіка яких перебуває на третьому етапі розвитку, не завжди нам підходить (а особливо – повне копіювання прогнозування і планування). Тут треба діяти творчо: їх досвід має бути пристосований до реального становища – певного етапу розвитку нашої економіки, традицій та історичного минулого нашого народу.

Головне, що нам треба усвідомити, це – недопустимість ускладнення системи економічного прогнозування і планування. Адже за останні роки планові документи, що розроблялися на державному рівні, мали безліч назв: “план”, “основні напрями”, “індикативний план”, “програма”, “прогноз”. На всіх рівнях

державного управління найбільш ефективним є запровадити розробку трьох планових документів – “Концепція соціально-економічного розвитку”, “Економічний прогноз” і “Економічний план”.

Концепція соціально-економічного розвитку включає загальне уявлення про стратегічні цілі та пріоритети, про економічну політику держави та її найважливіші напрями, про засоби реалізації визначених цілей. Концепція розглядається і затверджується Кабінетом Міністрів. У ній дається визначення економічної політики держави щодо найважливіших економічних процесів, які ймовірно, відбудуться в країні в майбутньому, і формується ставлення до них держави в особі законодавчої та виконавчої влади. Крім загально- і макроекономічних визначень, економічна політика включає також загальні напрями розвитку грошово-кредитної, бюджетної, податкової, цінової, зовнішньоекономічної, структурної митної та антимонопольної політики.

У Концепції в загальній формі визначаються цілі та пріоритети розвитку економіки. Мета – це уявно передбачуваний кінцевий результат, на якому зосереджуються цілеспрямовані дії та заради якого в межах реальних можливостей здійснюється та чи інша діяльність. Пріоритети – це найістотніші соціально-економічні складові економіки або процеси, що потребують першочергової уваги в ході досягнення мети.

Концепція соціально-економічного розвитку формується в такий спосіб, щоб у прогнозуванні та плануванні повністю відійти від директивності, і зокрема – від залишків адміністративного контролю зовнішньої торгівлі, розподілу валютних фондів, державних замовлень. Такі поняття, як регулювання економіки та керівництво нею через фізичних осіб, мають бути замінені на цільові функції держави щодо регулювання економічних процесів.

Економічне прогнозування являє собою наукове обґрунтування можливих змін або якісного стану економіки в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення цього стану. Прогнозування покликане дати відповідь на такі запитання: а) чого найбільш імовірно очікувати в майбутньому? б) яким чином необхідно змінити умови, щоб досягти бажаного стану

економіки в майбутньому? Прогнозування є сполучною ланкою між теорією і практикою в усіх сферах життя суспільства і є основою для формування економічної політики держави.

Економічне прогнозування здійснюється на довгостроковий (10 і більше років) і середньостроковий (2-5 років) періоди. Економічні прогнози розробляються по країні, областях, містах і районах. В основі прогнозів має лежати переважно кейнсіанська концепція, що передбачає вплив держави на рівень виробництва, зайнятість населення, нарощування інвестицій, підвищення попиту на базі зростання продуктивності праці та якості продукції, розширення експорту товарів, послуг і капіталу за допомогою економічних, правових і адміністративних підойм. Економічні прогнози здійснюються з метою залучення до економіки економетричних моделей, які б враховували фактори з перспективним впливом на динаміку економіки: обсяг і якість основного капіталу, наявність працездатного населення, новітні технології, рівень безробіття, величину інвестицій, зростання експорту, рівень інфляції, ефективність виробництва. Такі прогнози забезпечують єдність макро- та мікроекономічної, регіональної, внутрішньої та зовнішньої політики.

Основними для економічного прогнозування повинні стати методи екстраполяції, регресійних і кореляційних моделей, нормативного прогнозування, експертних оцінок, гармонійних вагів.

В Основу економічного прогнозування має бути покладене формування “попиту” (особисте споживання, затрати держави, капіталовкладення, експорт), з одного боку, і пропозиції (випуск товарів, надання послуг і будівництво) – з другого. Отже, прогнозування динаміки здійснюватиметься за такими глобальними економічними категоріями, як чисельність населення і наявність домашніх господарств (які визначають параметри попиту), а також величина ВВП (яка характеризує пропозицію).

Таким чином, економічне прогнозування на довго- і середньострокову перспективу здійснюватиметься в межах трьох методів розрахунку ВВП: за кінцевим використанням (особисте споживання домашніх господарств, затрати

загальнодержавного управління, нагромадження основного капіталу і оборотних засобів, сальдо експорту та імпорту); за утворенням доходів (оплата праці найманих працівників, прибутки, змішаний дохід, непрямі податки і рентні платежі, споживання основного капіталу, субсидії); за виробництвом (випуск товарів і надання послуг, зайнятість населення).

Економічне планування передбачає поєднання загальнодержавних і регіональних інтересів при широкій самостійності низових ланок. В умовах ринкових відносин планування має індикативний характер. Індикативне (рекомендаційне) планування означає вироблення і наукове обґрунтування цілей, орієнтирів, пріоритетів, пропорцій та структур соціально-економічного розвитку на перспективу, а також визначення способів їх досягнення. Його найважливіші завдання – формування уявлення про майбутню економічну структуру і напрями її розвитку через організацію приватного й державного секторів економіки, передбачення появи гострих економічних проблем, які вимагатимуть активного державного втручання, та визначення його масштабів. У плані має знайти відображення вирішення трьох корінних взаємозв'язаних економічних проблем, притаманних будь-якому суспільству: а) що виробляти; б) як виробляти (тобто за рахунок яких ресурсів); в) для кого призначаються товари і послуги.

Якщо раніше ці проблеми розв'язувалися в плані директивними методами, то в ринкових умовах йдеться виключно про економічні. Таким чином, змінюються функції плану. На місце директивної та розподільної приходять функції цілеспрямовання і орієнтування товаровиробників і споживачів усіх форм власності за допомогою економічних і правових методів.

З огляду на це, в умовах вільної ринкової економіки завдання урядового економічного плану зводяться до аналізу проблем економіки і розробки стратегії їх розв'язання; визначення основних напрямів економічної політики Уряду на майбутній період; формування економічних орієнтирів (підойм) для приватного і державного секторів економіки; координації інтересів різних соціальних груп і територій.

Роль і структура урядового економічного плану в умовах вільної ринкової економіки визначаються виконанням таких завдань:

- перше – аналіз проблем економіки і розробка стратегії їх розв’язання (нестабільність і спад виробництва, інфляція, дефіцит державного бюджету й платіжного балансу, нестабільність фінансово-бюджетної та грошово-кредитної систем, низький рівень життя населення); для громадськості план дає інформацію про проблеми, перед якими стоїть економіка країни і на подолання яких спрямовуються зусилля Уряду;

- друге – визначення основних напрямів економічної політики Уряду на майбутній період (створення основ для планів різних рівнів управління і господарських одиниць, дотримання в цей період єдиної економічної політики, запобігання неправильному розподілові ресурсів, “перегріву” або “переохолодженню” економічного життя, дисбалансу витрат і доходів суспільства в цілому);

- третє – формування економічних орієнтирів (підойм) для приватного і державного секторів економіки (надання господарським одиницям можливості ознайомитися з напрямками ділової активності в країні, застосування державою економічних, правових і адміністративних підойм, забезпечення орієнтування господарських одиниць у вільних ринкових відносинах);

- четверте – координація інтересів соціальних груп і територій.

Для вирішення цих завдань на державному рівні до плану мають бути залучені такі складові системи управління: економічна кон’юнктура, економічна політика і державне регулювання економіки.

Економічна кон’юнктура – це рівень активності економічних суб’єктів та його зміни, сукупність сприятливих і несприятливих умов і обставин, що впливають на економічні процеси в суспільстві. Аналіз і детальне вивчення економічної кон’юнктури можуть бути здійснені за такими найважливішими напрямками: стан макро- і мікроекономіки, грошово-кредитна система,

фінансова система, зовнішньоекономічна діяльність, внутрішній і зовнішній ринки.

Економічна політика – це діяльність державних органів законодавчої влади та управління, що спрямована на визначення відповідних цілей, завдань, пріоритетів і засобів їх досягнення, а також є основою прогнозування й планування. Економічна політика держави може вироблятися за такими основними напрямками: визначення економічної ролі держави в забезпеченні стабільного економічного розвитку, фінансово-бюджетна політика, політика інституціональних і структурних перетворень, політика зайнятості, грошово-кредитна політика, цінова політика, регіональна економічна політика, політика зовнішньоекономічної діяльності та обслуговування боргів. Незмінність економічної політики держави є основною умовою прогнозування і планування.

Державне регулювання – це реалізація макроекономічної політики на основі визначення безпосереднього зв'язку між економічними та правовими підйомами і цілями щодо економічного зростання, інфляції, платіжного балансу і рівня зайнятості. Для цього є цілий арсенал вивіrenих світовою та вітчизняною практикою економічних, правових і адміністративних підойм – ціни, податки, кредити, тарифи, інвестиції, цінні папери, проценти, резерви, амортизаційні відрахування, бюджет, програми, пільги, мито, квоти, ліцензії, державні замовлення, субсидії. В плані можуть дістати відображення зважені дії щодо використання: а) централізованих ресурсів; б) децентралізованих ресурсів. У прогнозах і планах оцінюються економічні та соціальні наслідки, можливі при зміні зовнішньої та внутрішньої політики держави.

Загальна схема економічного прогнозування може бути такою.

Розробка прогнозу здійснюється на основі аналізу динаміки і фактичного стану внутрішнього і зовнішнього ринків, соціально-економічного розвитку; наукових досліджень та їх практичних результатів; прогнозу НТП; національних стратегічних програм; прогнозу напрямів розвитку і розміщення продуктивних сил; демографічного прогнозу; передбачення наслідків заходів,

які буде проведено; концепції соціально-економічного розвитку на перспективу.

Процес прогнозування передбачає одержання необхідної інформації, її опрацювання, оцінку й аналіз, визначення перспектив та імовірність реалізації прогнозу. Всі етапи розробки прогнозу мають бути узгоджені з поставленими цілями і завданнями. В одних випадках, відповідно до поставлених цілей, прогнозуються шляхи їх досягнення, а в інших – здійснюються прогнозні дослідження для визначення реальних можливостей досягнення поставлених цілей. У першій ситуації має місце так зване “нормативне” прогнозування, а в другій – “пошукове”.

Процес прогнозування повинен враховувати такі складові:

а) ресурси (трудові, фінансові та матеріальні), які матимуть країна, регіон, галузь або місто у відповідний період;

б) економічну ситуацію (це допоможе виявити проблеми, з якими зустрінеться суспільство в майбутньому);

в) економічну політику (як фундамент для розв'язання проблем у майбутньому);

г) економічне регулювання (як засіб вирішення завдань розвитку суспільства).

Щоб прогнозування було надійним, необхідно забезпечити:

- досить повну (за обсягом, змістом і структурою) інформацію;
- високий рівень вірогідності інформації;
- можливість порівняння інформації в часі за кількісними і якісними показниками;
- незалежні канали надходження найважливішої інформації;
- своєчасно одержану і опрацьовану інформацію.

Короткострокові прогнози розробляються переважно для окремих виробництв, середньострокові найчастіше необхідні на галузевому і загальнодержавному рівнях управління,

а довгострокові використовуються для передбачення економічного і соціального розвитку, а також ходу НТП. Ці прогнози тісно пов'язані між собою: кожний попередній входить до наступного як деталізована складова.

Загальна схема планування та її практичної реалізації матиме такий вигляд: органи державного управління всіх рівнів – виходячи з науково обґрунтованих цілей та пріоритетів розвитку, пропорцій та структури економіки в умовах ринкових відносин – виробляють методи досягнення поставленої мети, серед яких головну роль відведено економічним, правовим і адміністративним підоймам. Усе це в комплексі відображається в плані для кожного рівня управління.

Економічні органи і наукові установи за дорученням Уряду визначають стратегію комплексного соціально-економічного розвитку на основі розробки індикативних планів, де відображено науково обґрунтовані цілі та пріоритети розвитку, пропорції економіки та економічні зв'язки в умовах зовнішніх і внутрішніх ринкових відносин, а також виробляють методи і способи їх реалізації. Кінцева мета – створення сприятливих умов для участі в соціально-економічних процесах усіх суб'єктів ринкових відносин, забезпечення кожному з них можливості вільно обрати форму вкладання капіталу.

Загальну схему індикативного планування побудовано так, щоб виконання державними і місцевими органами своїх завдань полягало не в здійсненні акумулятивних і перерозподільних функцій, а в створенні рівних сприятливих умов для забезпечення зростання народного добробуту в кожному регіоні з урахуванням його економічного розвитку.

Складовою системи прогнозування і планування є бюджетне планування. В його основі повинен лежати розроблений і схвалений план економічного і соціального розвитку. По-перше, тільки в цьому випадку бюджет буде сформовано на реальній основі, що, в свою чергу, стане запорукою його своєчасного затвердження. По-друге, розробка плану країни на основі бюджету (як це практикувалося в 1994-1995 рр.) призводить до того, що план має нереальну основу. Справа в тому, що в бюджеті централізуються лише близько 60%

фінансових ресурсів і 46% ВВП. Таким чином, лише половину створюваного продукту буде залучено до плану. Ось чому в останні роки так важко розробляються і затверджуються-державний план і державний бюджет.

Об'єктивна необхідність складання державного бюджету на основі детально розробленого і схваленого плану зумовлена тим, що доходна частина бюджету є результатом діяльності виробничої та невиробничої сфер економіки, а також тим, що в бюджетному плані відображаються найважливіші економічні регулятори (податки, акцизи, резерви, ресурси для фінансування видатків, передбачених у плані в цілому). В перспективному бюджетному плані визначаються загальні централізовані фінансові ресурси, джерела їх формування і способи застосування економічних підойм. Деталізація й уточнення поточних фінансових ресурсів здійснюються в річних бюджетних планах, які є найважливішими складовими програми реалізації економічної політики Уряду.

Необхідною умовою розробки планів є визначення об'єктів регулювання. Об'єктом регулювання в плані є господарство країни, областей, міст і районів. Плановий вплив здійснюється не на виробництво і розподіл безпосередньо, а на процеси, що відбуваються в економіці. Структура економіки і процеси в ній є об'єктами економічного, правового і адміністративного впливу з боку держави на сфери виробництва, обігу і споживання, що формують, врешті-решт, ринковий попит і пропозицію.

Суб'єктом регулювання в плані є держава, що виконує цю роль за допомогою економічних, правових і адміністративних підойм, розробка і використання яких здійснюються так. Для включення економічних і правових підойм до плану вони формуються і подаються Міністерству економіки: з фінансово-бюджетного і податкового регулювання – Міністерством фінансів; з грошово-кредитного і валютного регулювання – Національним Банком; з монопольного регулювання – Антимонопольним комітетом; з питань застосування квот і ліцензій – Міністерством зовнішньоекономічної діяльності та торгівлі; з регулювання рівня зайнятості та соціального захисту населення –

Міністерством праці; з митного регулювання – Державним митним комітетом. При такій взаємодії міністерств і відомств у процесі розробки прогнозу і плану ці документи досягатимуть поставлених перед ними цілей. Намагання практичного досягнення такої взаємодії протягом останніх чотирьох років нічого не дали – всі міністерства і відомства працюють розрізнено.

Проте неважко уявити, який потужний механізм було б залучено, якби Міністерство економіки співробітничало з усіма економічними службами по вертикалі (обласні економічні комітети, районні та міські економічні служби, які, на превеликий жаль, розірвано; Національний Банк з філіями в районах і містах; Міністерство фінансів з фінансовими відділами в областях, містах і районах). У цьому випадку стало б можливим реальне вирішення проблем відстеження (моніторингу) реалізації завдань, передбачених прогнозом і планом, а також появи позитивних і негативних процесів під впливом економічних і правових підойм. Це забезпечить своєчасне втручання держави до пом'якшення діяння негативних процесів.

Приблизна структура економічного прогнозу має бути такою:

1. Потреби майбутнього:

- структура економіки;
- продовольчі товари;
- одяг і взуття;
- будівництво і транспорт;
- товари довгострокового користування;
- тара і пакувальні матеріали;
- паперова продукція;
- енергія;
- відпочинок і його засоби.

2. Попит на основні матеріали:

- сільськогосподарська продукція;
- лісоматеріали і целюлоза;

- вода;
- паливо;
- метали;
- хімічна продукція.

3. Сировинна база:

- трудові ресурси;
- земля;
- водні ресурси;
- паливно-енергетичні ресурси;
- інші види ресурсів.

4. Економічна кон'юнктура і політика:

- динаміка національної економіки за минулий період;
- економічна політика на довгостроковий період;
- тенденції та структура національної економіки;
- міжнародна економічна кон'юнктура;
- державне регулювання економіки.

Прогнози повинні включати найважливіші баланси, що характеризують попит і пропозицію: зведений фінансових ресурсів, торговельний, ринку праці, попиту на основні види матеріальних ресурсів та їх пропозиції.

Приблизна структура економічного плану на рівні держави має включати:

- економічну внутрішню і зовнішню кон'юнктуру, що склалася на початку планового року на рівні макроекономіки (динаміка доданої вартості, рівень безробіття, стан інфляційних процесів);
- основні напрями, тенденції та прогноз розвитку економіки (цілі та пріоритети, макроекономічні показники, соціальний розвиток, матеріальне виробництво і невиробнича сфера, зовнішньоекономічна діяльність, інвестиції тощо);

· державне регулювання економіки з використанням економічних, правових і адміністративних підойм.

Загальна схема організації розробки планів на рівні країни і регіонів охоплює: характеристику економічної кон'юнктури (стан економіки і ринків, рівень безробіття, дієвість регулювання, виконання бюджету); розрахунки показників для орієнтування товаровиробників та інформування всіх ланок державної виконавчої влади про збалансування з фінансовими ресурсами мінімально необхідних суспільству обсягів виробництва найважливіших видів продукції, а також для визначення можливих обсягів експорту та імпорту; формування системи державного регулювання економіки, інформування регіональних органів, міністерств і відомств про державні потреби в тих чи інших видах продукції та послуг, а також визначення економічних і правових підойм для стимулювання виробників; підготовку підприємствами і регіонами, міністерствами і відомствами проектів планів; формування на їх основі проектів планів економічного і соціального розвитку країни.

Плани на рівні держави і регіонів, міст і районів повинні включати найважливіші баланси: зведений фінансових ресурсів, грошових доходів і витрат населення, торговельний, ринку праці, попиту на основні види матеріальних ресурсів та їх пропозиції.

Структурний зміст галузевих планів формується виходячи з ролі міністерств і відомств в умовах ринкових відносин по відношенню до інституціональних одиниць усіх форм власності. Тут мають бути залучені наявні в того чи іншого міністерства можливості й ресурси для створення сприятливих умов для розвитку всіх підприємств – незалежно від форм власності. Випуск товарів і надання послуг у галузі, інвестиції, можливості експорту та імпорту, обсяги продукції за контрактами визначаються в плані на основі намірів господарських одиниць галузі всіх форм власності. Міністерство (відомство) є посередником в узгодженні між підприємствами і державою їх планових намірів.

Практика багатьох попередніх і останніх років показує: галузеві плани, здебільшого, мають недоліки, оскільки безпідставно і постійно завищують прогностичні показники, розраховуючи на одержання від держави збільшених обсягів матеріальних і фінансових ресурсів. Уникнути цього майже неможливо, хоча вкрай необхідно, адже такий галузевий план не придатний для використання в процесі розробки урядового.

Для того, щоб галузевий план все-таки був більш-менш реальним, держава повідомляє галузеві міністерства, відомства й регіони про потреби сектора загальнодержавного управління в певних видах товарів і послуг. До цього сектора входять центральні, обласні та місцеві органи управління, неприбуткові установи, підконтрольні Урядові, органи соціального страхування, державний пенсійний фонд, державний фонд сприяння зайнятості населення. Інші свої наміри на плановий період інституціональні одиниці повинні визначати, виходячи з попиту і пропозиції на ринку. В такому випадку не буде великого сенсу завищувати в планах обсяги випуску товарів і надання послуг, а також потребу в централізованих фінансових і матеріальних ресурсах.

Інституціональні одиниці всіх форм власності розробляють бізнес-плани, що моделюють програму їх діяльності в плановому періоді. Бізнес-план повинен враховувати, насамперед, внутрівиробничі резерви підприємства, а його розробка – включати такі етапи:

- маркетингове вивчення ринку, його обсягу, умов конкуренції, міри ризику, попиту на ті чи інші товари і послуги, а також їх пропозиції;
- формування цілей і завдань виробничої та комерційної діяльності підприємства з урахуванням економічної кон'юнктури ринку;
- розробка основних розділів бізнес-плану, конкретна оцінка ефективності кінцевих результатів, передбачуваних у плані.

На основі бізнес-плану підприємство оформляє свої наміри для повідомлення галузевих, територіальних і центральних органів влади з урахуванням їх централізованих замовлень.

Таким чином, загальна схема організації розробки прогнозів і планів у країні має бути такою:

- на плановий період формуються економічна політика, її цілі та пріоритети на рівні держави, визначаються економічні та правові підйоми, потреба сектора загальнодержавного управління в товарах і послугах, після чого через міністерства й територіальні органи управління доводяться до підприємств;

- інституціональними (господарськими) одиницями всіх форм власності, з урахуванням централізованих замовлень і потреб ринку, розробляються і направляються відповідним галузевим міністерствам і територіальним органам бізнес-плани, що є основою для діяльності цих одиниць у плановому періоді;

- територіальними органами, з урахуванням планів галузевих міністерств, розробляються та направляються Урядові країни проекти комплексних планів по відповідній території;

- за дорученням Уряду Міністерством економіки (спільно з Міністерством фінансів, Міністерством праці, Національним Банком, Антимонопольним комітетом, Міністерством зовнішньоекономічної діяльності та торгівлі) розробляється

і вноситься на розгляд Уряду проект економічного плану на наступний рік;

- одночасно з проектом економічного плану розробляється проект державного бюджету, який враховує також проекти регіональних бюджетів (на основі рівня розвитку відповідних регіонів і нормативів розподілу державних і територіальних фінансових ресурсів).

Така сама послідовність має додержуватися і при розробці прогнозів. Тільки в такому разі прогноз і плани формуватимуться на реальній основі, що стане запорукою досягнення передбачених цілей.

В Україні до цього часу відсутня законодавча основа для економічного прогнозування і планування. Ясна річ, що це повинен бути законодавчий документ, який би мав конституційний Характер. Необхідно прийняти Указ Президента України про економічне прогнозування і планування.

У концентрованому вигляді цілісна система економічного прогнозування і планування має включати такі найважливіші положення:

- ефективність державного управління підтверджується виваженням проведенням економічної політики;
- незмінність економічної політики держави є основною умовою прогнозування і планування; в прогнозах і планах оцінюються економічні наслідки, можливі при зміні зовнішньої та внутрішньої політики держави; головна мета прогнозів і планів полягає в дослідженні та формуванні пропозицій для Уряду щодо економічного розвитку на макро- та мікрорівні;
- реалізація основних напрямів економічної політики Уряду здійснюється на підставі концепцій соціально-економічного розвитку на довго-, середньо- і короткостроковий періоди, а також економічного прогнозування і планування на рівні країни, регіонів і галузей;
- економічний план має індикативний (рекомендаційний) характер і розробляється на рік (по кварталах); проекти прогнозів і планів на рівні держави формуються на базі проектів територіальних планів у кількох варіантах, з яких приймається (схвалюється) найефективніший.

Концепція соціально-економічного розвитку дає загальне уявлення про стратегічні цілі та пріоритети, економічну політику держави, її найважливіші напрями, а також засоби реалізації визначених цілей.

Розробка економічних прогнозів і планів здійснюється виходячи з аналізу економічної кон'юнктури, науково-технічного потенціалу, нагромадженого національного багатства, соціальної структури, стану природних ресурсів, зовнішнього становища, демографічної ситуації в країні. Прогнози і плани її соціально-економічного розвитку ґрунтуються на системі демографічних,

екологічних, науково-технічних, зовнішньоекономічних, соціальних, галузевих і регіональних прогнозів і планів, а також на намірах інституціональних одиниць і укладених контрактах.

Економічні прогнози і плани стають вирішальною базою для формування державного бюджету, здійснення грошово-кредитної емісії та інших економічних і фінансово-кредитних дій на основі єдиних методології та організації роботи всіх рівнів управління.

Відстеження і контроль виконання прогнозів і планів покладаються на Міністерство економіки, спільно з Міністерством статистики, Міністерством фінансів і Національним Банком.

Концепція, прогноз і план – після їх схвалення – публікуються в пресі, що забезпечить ознайомлення з цими документами всіх заінтересованих.

Економічні прогнози і плани розглядаються і схвалюються Урядом разом з державним бюджетом. Одночасно Урядові подаються підсумки розвитку економіки за минулий рік, зведений баланс фінансових ресурсів, перелік найважливіших проблем, які вирішуватимуться, перелік державних цільових програм, реалізація яких передбачається за рахунок бюджету, а також дані про розвиток державного сектора. До Верховної Ради України економічний план на наступний рік подається для розгляду і схвалення, а державний бюджет – для затвердження.

8

КРИЗА ПЛАТЕЖІВ: ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ²⁸

---

²⁸ Економіка України. – 1997. – № 11. – С. 4-14.

Криза платежів мала свої передумови – коли одночасно з неплатежами збиткових підприємств з'явилися неплатежі рентабельних підприємств, а також державного бюджету.

Якщо неплатежі збиткових господарських одиниць можна пояснити труднощами входження до ринкових відносин, затримкою структурних змін в економіці, то неплатежі рентабельних підприємств можна пояснити лише вкрай низькою дисципліною розрахунків, відсутністю майнової відповідальності, усуненням банківської системи від організації розрахунків, невдалими розрахунками макроекономічних показників при формуванні бюджету (зокрема, ВВП та інфляції). Наприклад, завод “Азовсталь” (при рентабельності у 1996 р. 10,3%) мав 241 млн грн. дебіторської та 452 млн грн. кредиторської заборгованості, а Макіївський металокombінат (при збитковості 15,3%) допустив 102 млн грн. дебіторської та 750 млн грн. кредиторської заборгованості.

Починаючи з 1993 р. більшість підприємств України мали заборгованість, яка постійно наростала, створюючи кризові явища. Особливо стрімко це проявилось в 1995 р., коли значно зменшилася частка банківських кредитів у загальному обсягу кредиторської заборгованості, але поширилася практика взаємкредитування підприємств без втручання банківської системи.

Разом з тим відсутнє наукове обґрунтування причин і наслідків кризи платежів, через що спостерігається ототожнення цих явищ, яке вносить плутанину в її розуміння. В офіційних документах і пресі визначено близько двох десятків її причин, серед яких відсутність структурних змін, затратність виробництва, скорочення його обсягів, несформованість фінансової системи, хронічна несплата з боку виробництва за одержану продукцію, високі темпи інфляції, нерозвинутість фондового ринку, диктат монополістів, відсутність реструктуризації підприємств, переведення витрат на соціальну сферу до місцевих бюджетів, бартерні операції, незабезпечення сприятливих умов для інвестицій, відсутність персональної відповідальності керівників державних підприємств,

неконкурентоспроможність вітчизняної продукції, ухилення від сплати податків та їх високі ставки. На думку багатьох економістів, це, здебільшого, ознаки кризи платежів, але не її причини.

Першопричиною платіжної кризи в Україні стала лібералізація цін, яка викликала не тільки гіперінфляцію, яка, у свою чергу, невидимою силою перетворила кошти фізичних і юридичних осіб на доходи тіньових структур, поглибила галузеву цінову диференціацію, зміцнила позиції природних монополій. Неплатежі стали реакцією інституціональних одиниць на лібералізацію цін в умовах переважання виробництва над збутом, відсутності реальних ринкових відносин, значної затримки у виплаті бюджетних коштів за продукцію, недостатньої участі банківської системи в розвитку економіки.

Загальна схема залежності неплатежів від лібералізації цін така: лібералізація цін → знецінення коштів господарських суб'єктів і погіршення міжгалузевих цінових співвідношень → зменшення попиту, рентабельності виробництва та доходів бюджету → скорочення витрат держави на економіку, оборотних коштів, обсягів реалізації → бюджетна заборгованість населенню і господарствам за продукцію, зниження обсягів виробництва → неплатежі.

Аналіз появи та динаміки неплатежів, а також спад виробництва підтверджують їх інфляційне походження протягом 1992-1994 рр. Про значний вплив інфляційних процесів на економіку свідчить той факт, що в 1994 р. відбулося найбільше зниження обсягів виробництва, при одночасному скороченні темпів збільшення неплатежів і темпів зростання інфляції, створеному штучно²⁹.

Не зайвим буде відзначити й позитивні сторони цього процесу. Лібералізація цін та інфляційні процеси вивели на поверхню технічну відсталість виробництва, його затратний характер і вкрай низьку конкурентоспроможність більшості видів продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках. Зокрема, зростання цін на енергоносії та досягнення їх світового рівня висвітили низьку

---

²⁹ Економіка України. – 1995. – № 6. – С. 18.

якість і високу енергомісткість вітчизняної продукції. Це й стало зародком погіршення фінансового становища підприємств і зниження їх платоспроможності.

Починаючи з 1995 р. картина змінюється: інфляція почала скорочуватися, а неплатежі – зростати. Індекс споживчих цін знизився з 9% у 1995 р. до 2,8% у 1996 р. Водночас за цей період кредиторська заборгованість зросла в 2,4 раза, а за

5 місяців 1997 р. – на 23%. Отже, реальне становище свідчить, що інфляційний чинник перестав відігравати визначальну роль у кризі платежів.

На перше місце вийшли інші фактори: значне скорочення витрат держави на економіку і низький рівень доходів населення.

Так, бюджетне покриття витрат у народному господарстві постійно скорочується: у 1989 р. воно було на рівні 49,3%, в 1990 – 49,3, у 1991 – 45,8, у 1992 – 37,2, у 1993 – 19,3, у 1994 – 30,3, у 1995 – 10,6 і в 1996 р. 8,8%. У загальній величині ВВП бюджетні витрати на народне господарство становили в 1994 р. 15,7%, у 1995 – 4,9, у 1996 – 3,7 і в 1996 р. (I квартал) – 3,4%. Значна частина витрат, фактично здійснених інституціональними одиницями, в надії на наступне покриття з бюджету, стає боргом. Стан справ складається так, що господарські одиниці витрачають наперед більше коштів, ніж фактично може покрити бюджет.

Про низький рівень доходів населення (отже – й попиту) красномовно свідчать такі факти. В 1996 р. з 8,1 млн сімей країни 70,4% було призначено (і в тому числі 28,1% – постійно) субсидії. В цих сім'ях 15-процентний середньомісячний сукупний дохід був нижчим від їх витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання газу і твердого палива.³⁰

З усіх видів допомоги та інших трансфертів населенню в 1996 р. оплата комунальних послуг становила 44,9% (проти 8% у 1995 р.).

---

³⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1995 р.

Низький рівень доходів населення посилювався зростанням заборгованості по виплаті заробітної плати, що в 1994 р. була на рівні 0,3%, у 1995 – 1, у 1996 – 3,9 і в 1997 р. (4 місяці) – 2,6%.

Ці два чинники сприяють зниженню попиту, що автоматично скорочує пропозицію, тобто виробництво й реалізацію. Простежується замкнуте коло: зниження виробництва й реалізації призводить до зменшення надходжень до бюджету,

з наступними скороченням витрат на економіку, зниженням зарплати та інших доходів, затримкою з їх одержанням, що, природно, знову знизить попит, тощо.

Крім цих двох об'єктивних, на загострення кризи платежів впливають і суб'єктивні чинники: ухилення від сплати податків за допомогою завищення дебіторської заборгованості, бартерних розрахунків, операцій з давальницькою сировиною; безпідставні завищення собівартості продукції та зниження прибутку; штучне зниження оптових цін для одержання прибутку у вигляді різниці між ними й комерційними цінами; завищення рівня оплати праці на нерентабельних підприємствах; ціновий диктат монополістів; завищені розміри пені та штрафів. Разом з тим це є, скоріше, наслідком, ніж причиною кризи платежів. Отже, важливо звернути увагу не на наслідки кризи платежів, а на її причини.

На ґрунті скорочення витрат на економіку і низького рівня доходів населення формуються визначальні причини платіжної кризи.

Перша. Лібералізація цін у 1992-1994 рр.

Закон України “Про підприємства в Українській РСР”, прийнятий 27 березня 1991 р., надавав підприємствам значні можливості підвищувати собівартість своєї продукції, знижувати прибуток, сприяти зростанню цін, перекладаючи відповідні витрати на бюджет: “Державні ціни повинні враховувати середньогалузеву собівартість продукції та забезпечувати мінімальний рівень рентабельності продукції... Якщо цей рівень рентабельності не забезпечується державними цінами, то держава повинна забезпечити його дотацією за умови, що продукція підприємства є суспільне необхідною”. Все це, разом узятє,

породило проблему субсидій, що узаконює практику витрачання бюджетних коштів не тільки на збиткове, але й на прибуткове виробництво, а також політичного тиску з метою збільшення видатків на це. Сьогодні величина субсидій продовжує залишатися значною. Особливо привілейоване становище має газова промисловість (табл. 1).

Таблиця 1. Рентабельність та дотації з бюджету в паливній промисловості України в 1996 р., млн грн

Показники	Паливна промисловість			
Прибуток від реалізації	461,9	142,9	323,0	412,7
Рентабельність, %	178,1	15,0	94,2	7,2
Покриття різниці в цінах				
на природний газ				
з місцевого бюджету	950,9			142,7
Субсидії на				
природний газ	103,2			198,2
Видатки на реструктуризацію	1765,4			1047,8
Видатки з фонду розвитку ПЕК	221,1			
Рентна плата і різниця в цінах на природний газ	552,1			
У тому числі:				

рентна плата	992,2
різниця в цінах	
плата за транзит природного газу	

Якщо врахувати, що рентна плата і різниця в цінах, сплачувані до бюджету, включаються до реалізаційної ціни на газ, то стає зрозуміло: бюджет сам фінансує себе через газову промисловість, покриваючи з місцевого бюджету частину вартості газу, використаного населенням, але одержуючи від неї рентну плату і надуману різницю в цінах. Отже, рентабельність газової (178,1%) і нафтодобувної (94,2%) промисловості свідчить про негаразди в економічній політиці.

Відголоси перевищення рівня інфляції над низьким попитом відчужаються й досі та характеризуються, за нашими розрахунками, одночасним скороченням доходів населення і товарообороту (табл. 2).

*Таблиця 2. Доходи населення і товарооборот в Україні ,
% до ВВП*

Показники	Роки						
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Грошові доходи населення	65,8	68,0	47,4	42,4	44,8	48,6	48,2
Роздрібний	51,7	40,0	32,0	32,4	32,7	28,7	31,1

товарообіг і платні послуги

У 1996 р. інфляція становила в середньому 2,8% на місяць, внаслідок чого лібералізація цін та інфляція перестали бути визначальними факторами кризи платежів. Проте вони зробили свою негативну справу, і їх наслідки (а саме – низький попит населення) продовжують діяти.

Друга. Вплив, починаючи з 1996 р., факторів, зумовлених здійснюваною макроекономічною політикою.

Наслідками цієї політики стали, по-перше, завищення макроекономічних показників (ВВП та інфляції) при формуванні бюджету; по-друге, переплив грошей з виробничої сфери (матеріальне виробництво, побутові послуги, медицина, освіта, транспортні перевезення тощо) до сфери обігу капіталів (ринок цінних паперів, валютний ринок, торгівля) та різке зниження реальної грошової маси в економіці.

Щодо реальності макроекономічних показників і побудованого на їх основі державного бюджету, то тут ситуація складається таким чином.

Спочатку наведемо ряд прикладів про становище у бюджетній сфері. За розрахунками спеціалістів, у 1996 р. установи та організації тільки бюджетної сфери заборгували суб'єктам господарювання близько 2,4 млрд грн. На 1996 р. було схвалено держзамовлення в сумі 5,3 млрд грн. І виконавці, на основі доведених обсягів, не чекаючи їх затвердження, здійснювали відповідні витрати під цю суму, тоді як з бюджету було виплачено лише 2,3 млрд грн. Це додатково створило заборгованість у сумі 3 млрд грн. На 1997 р. практика необґрунтованих замовлень за рахунок очікуваних бюджетних асигнувань продовжувалася – замовлення перевищили 5 млрд грн., створюючи нову заборгованість. Таку заборгованість практично неможливо ліквідувати, оскільки бюджет не спроможний її профінансувати.

Ось як формується початковий поштовх до неплатежів, але його слід кваліфікувати як наслідок, а не як їх причину. В чому ж основна причина?

До помилкових оцінок доходів бюджету призводять неправильні розрахунки показників ВВП та інфляції, внаслідок чого передбачувана сума видатків постійно значно перевищує фактичну. В такий спосіб бюджет перетворюється на штучного неплатника, на потужний генератор неплатежів і корупції.

Так, бюджет на 1997 р. розроблено на основі розрахунків, які обґрунтовують зростання реального ВВП на 0,3% і споживчих цін – на 22%. При цьому номінальна величина ВВП, на яку розраховано доходи бюджету, передбачалася на рівні 100,4 млрд, грн., з яких у I півріччі одержано лише 39,9 млрд грн. (або 39,7%).

Про постійну нереальність макроекономічних показників свідчить практика останніх років. На 1995 р. Міністерство економіки України передбачало зниження ВВП на 5,7 %, а МВФ – навіть його зростання на 3%, при фактичному скороченні цього показника на 12,2%. Таким самим є становище і в 1996 р.: Міністерство економіки України передбачало зниження ВВП на 1,8%, а МВФ – його зростання на 2,4%, при фактичному скороченні цього показника на 10%.

Завищуються видатки на утримання органів державної законодавчої та виконавчої влади. У I кварталі 1997 р. тільки чисельність усіх ланок виконавчої влади була на 5,3% вищою від плану на 1997 р. і на 6,7% – від рівня 1996 р.

Фактором видаткового тиску на бюджет продовжують залишатися субсидії, хоча за останні роки їх відносна величина до ВВП знижується: у 1992 р. вона становила 6%, у 1993 – 11,3, у 1994 – 6,7, у 1995 – 4,5 і в 1996 р. – 2,8%. Незважаючи на скорочення питомої ваги субсидій, умови ринку невідкладно вимагають повністю замінити їх на кредити та інші економічні методи регулювання роботи підприємств. Отже, криза платежів вирішальною мірою залежить від негараздів у бюджеті, а тому розпочинати слід з його оздоровлення.

Що ж до перепливу грошей з однієї сфери до іншої, то тут необхідно відзначити появу складних економічних процесів, які притаманні ринковим відносинам і ще недостатньо враховуються у нашій практиці. Розглянемо їх характеристики.

Змінюється структура розміщення грошової маси, яка після 1991 р. набуває такого вигляду: вона зростає в домашніх господарствах і зменшується на підприємствах та в організаціях (табл. 3). Це закономірний процес, однак він вимагає відповідних змін в економічній політиці.

Таблиця 3. Розміщення грошової маси в Україні (на кінець року)*, млн грн

Показники	Роки				
	1992	1993	1994	1995	1996
Грошова маса МЗ	25	481	3215	6931	9365
У тому числі:					
на					
підприємствах					
і в організаціях	15	223	1173	2117	2257
частка, %	60	46,3	36,6	30,5	24,1
у домашніх					
господарствах	8	159	1021	3153	5049
частка, %	32	33,2	31,7	45,5	53,9
валютні					
заощадження	2	99	1021	1577	1718
частка, %	8	20,5	31,7	22,8	18,3
кошти клієнтів					
за					
трастовивими	—	—	—	84	341

операціями банків						
частка, %	–	–	–	1,2	3,7	

* Див.: НБУ // Бюлетень. – 1997. – № 5. – С. 51.

Зміна фінансових потоків в економіці спричинила підвищення прибутковості одних галузей виробничої сфери і збитковості інших, впливаючи на динаміку виробництва, рівень зайнятості, рентабельність і, врешті-решт, погіршуючи макроекономічні показники.

Зниження ліквідності у виробничій сфері характеризується структурою грошової маси. Якщо в 1992 р. величина депозитів підприємств і організацій становила 60 %, то в 1996 р. – лише 24,1%, тоді як готівка поза банками зросла з 20 до 43,2%, а заощадження домашніх господарств у національній валюті знизилися з 12 до 10,8%. Таким чином, грошова маса направляється переважно у готівкову форму і у валюту (табл. 4).

Таблиця 4. Структура грошової маси в Україні за використанням*

Показники	Роки				
	1992	1993	1994	1995	1996
Грошова маса	1000	1000	1000	100,0	1000
У тому числі:					
депозити підприємств і організацій	60,0	46,3	36,6	30,5	24,1
готівка поза банками	20,0	26,6	24,7	37,8	43,2

заощадження					
домаш-ніх					
господарств у на					
ціональній					
валюті	12,0	6,4	7,0	7,6	10,8
заощадження в					
іно-					
земній валюті	8,0	20,7	31,7	22,8	18,3
інше				1,3	3,6

* Див.: НБУ // Бюлетень. – 1997. – № 5. – С. 51.

Отже, можна констатувати, що на даний час майже 76 % грошової маси не бере участі в розрахунках або використовується у вигляді готівки. Водночас продовжується процес дальшого погіршення ситуації, передбачається скасувати штрафи за перевищення обмежень на зняття підприємствами готівки з своїх рахунків. Інакше кажучи, причина полягає в розширенні готівкових розрахунків, при одночасному звуженні безготівкових, а тому найближчим часом очікувати тут поліпшення стану справ не слід.

У виробничій сфері функції грошей, яких не вистачає, почали виконувати сурогати: прострочена заборгованість, бартерний обмін, натуральні розрахунки з бюджетом, іноземна валюта. Крім того, жорстка монетарна політика призвела до скорочення державних вкладень в економіку, непомірної заборгованості населенню по виплаті заробітної плати, що, в свою чергу, спричинило зниження попиту та обсягів реалізації, а також зменшення оборотних коштів підприємств.

Третя. Низька ефективність заходів, спрямованих на поліпшення платежів.

Продовжується малоефективна практика скасування черговості платежів у картотеках; введення необмеженої кількості рахунків; реструктуризації (а точніше – списання) боргів; дозволу на одержання готівки з рахунків без

обмежень; щорічного незабезпечення своєчасного прийняття бюджету на реальній економічній базі; відсутності законодавчих актів щодо оформлення банкрутства збиткових підприємств; майже постійного невиконання заходів щодо поліпшення платіжної дисципліни в економіці.

Юридичним особам уже надано дозвіл на користування кількома банківськими рахунками в різних банках, а картотека використовуватиметься тепер лише для оподаткування та судочинства щодо підприємств. Це явний фактор погіршення розрахунків.

Зазначимо, що з 15 заходів, передбачених Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, схваленою постановою Верховної Ради України від 15 жовтня 1996 р., належним чином не виконано жодного. В таких умовах криза платежів об'єктивно не може бути подолана.

Особливо це стосується обмеження бартерних операцій, які взагалі не зустрічаються в умовах ринкових відносин. Бартеризація стала трагедією для української економіки. До бартерної схеми розрахунків втягнуто такі важливі її сектори, як енергетичний і аграрний. У 1996 р. плата за електроенергію становила 6,8 млрд грн., з яких більш як 5 млрд припадає на бартерний обмін. Бартерна схема розрахунків призводить до втечі в "тінь" значної частини коштів. Натуральний обмін застосовують не тільки збиткові, але й ті підприємства, що працюють з прибутком, одержують валюту від експорту, ухиляючись від сплати податків. За продукцію, вивезену на експорт, ввозяться товари, виручка від реалізації яких потрапляє на рахунки посередників, отже – рух грошей відсутній, податки не сплачуються.

Бартерні схеми, що породжують неплатежі, застосовуються і в бюджеті – у вигляді заліків. За такими схемами заліків здійснюється переважна частина розрахунків. За станом на 1 серпня 1996 р., кількість платіжних документів, які погашуються за заліками або оформляються векселями, становила 52%, а їх абсолютна сума зросла за період з 14 вересня 1994 р. по 1 серпня 1996 р. з 1965 млн до 5884 млн грн. (або майже в 3 рази). При цьому питома вага платіжних документів, погашених за

заліками, скоротилася з 31 до 3%, але такий метод розрахунків посилює кризу платежів.

Досвід інших країн Східної Європи, які теж переживають кризу платежів, показує, що засоби технічного характеру (заліки, погашення взаємозаборгованості, кредитна емісія) лише тимчасово поліпшують ситуацію, з дальшим зростанням темпів інфляції. Заліки є однією з форм бартеризації та домагання проплат за рахунок бюджету, але не зачіпають причин виникнення заборгованості та не знижують її сум. Водночас такі роботи вимагають значних витрат з боку держави і на практиці супроводжуються кредитною емісією.

Заліки – це породження відсутності твердої позиції законодавчої та виконавчої влади щодо фінансової дисципліни, що допускає можливість не платити до бюджету, після чого добиватися від Уряду проведення заліків за допомогою бартеру або проплат за рахунок того самого бюджету. Врешті-решт, уся витівка із заліками має одну мету – одержання прибутку приватними особами. Тому проведення заліків з 1994 р. не вплинуло на пом'якшення кризи платежів позитивно, а навпаки – посилило її.

З огляду на зроблені висновки, доцільність дальшої практики заліків ставиться під сумнів.

Ефективність розрахунків знижується й тим, що заборгованість оформляється, крім заліків, ще й векселями. Але протягом останніх трьох років Національний банк України не запровадив ефективного функціонування векселів, що призвело до майже повного їх зникнення з розрахунків (табл. 5).

Таблиця 5. Результати проведення заліків взаємної заборгованості в Україні *

Показники	Роки		
	1994	1995	1996

	млн грн	частка, %	млн грн	частка, %	млн грн	частка, %
Заборгованість що	1965,		3077,		5884,	
підлягає погашенню	0	100	0	100	5	100
З неї:						
погашено за						
заліками	602,0	31	183,0	6	159,2	3
підлягало						
оформленню	1363,		2894,		5725,	
векселями	0	69	0	94	3	97 2
У тому числі:						
оформлено	338,0	25	374,0	13	134,9	
не	1025,		2520,		5590,	
оформлено	0	75	0	87	4	98

* Див.: Інформація НБУ. – 1997.

Не створюється правова основа майнової відповідальності за несплату податків та інші неплатежі за зобов'язаннями. Продовжують існувати повністю розвалені й напіврозвалені підприємства, які теж створюють левову пайку неплатежів внаслідок відсутності правової системи банкрутства. Таким чином, криза платежів є проявом відсутності глибоких структурних змін в економіці, свідченням нагальної потреби прогресу в проведенні реформ.

Четверта. Самоусунення банківської системи від налагоджування ефективної платіжної системи, яка б відповідала вимогам економіки в умовах ринкових відносин.

Одним з визначальних факторів загострення платіжної кризи є низька ефективність фінансової системи, особливо — банківської. Комерційні банки

продовжують ухилятися від кредитування виробництва, віддаючи перевагу торговельно-посередницькій діяльності (табл. 6).

Таблиця 6. Величина кредитів, наданих комерційними банками суб'єктам господарювання в Україні, млн грн

Показники	Роки			
	1994	1995	1996	1997 (I квар- тал)
Кредити (всього)	1152	2520	1374	86
% до ВВП	9,6	4,6	1,7	0,4
У тому числі				
довгострокові	165 1,4	258 0,5	173 0,2	8
% до ВВП				-0,04

Незважаючи на затухання інвестиційної діяльності комерційних банків, їх прибутки складають, за нашими розрахунками, досить вагому частину ВВП, тоді як прибутки, одержані у промисловості, скорочуються (табл. 7).

Таблиця 7. Прибутки в банках і промисловості в Україні, млн грн

Показники	Роки			
	1994	1995	1996	1997 (I квар- тал)

Прибутки:				
У тому числі:				
комерційних банків	669,6	1286,7	1121,7	329,3
% до ВВП	5,6	2,4	1,4	1,7
промислових підприємств	2715,7	9342,7	6955	Н. д.
% до ВВП	22,6	17,1	8,6	»

Хоча кризу платежів поставлено в ряд важливих проблем виконавчої влади, в банківських документах повністю відсутня інформація про кредиторську й дебіторську заборгованість. Сучасна банківська система не здатна здійснювати інвестиції в економіку та забезпечити її потреби в оборотних коштах.

Проблема полягає не тільки в нестачі грошової маси. Вона ще й поглиблюється методами, якими наявна грошова маса використовується. Аналіз свідчить, що її приріст направляється переважно в такій черговості: на обслуговування обігу капіталів, на створення фондів у банківській системі, в тіньову економіку через розширення розрахунків готівкою і лише після цього – в матеріальне виробництво.

Про це говорять показники щодо формування власних фондів банків України: статутний фонд, резервний фонд, фонд основних засобів, спеціальні фонди. В цілому за 1992-1997 рр. зростання цих фондів склало фантастичну величину – з 2 млн до 4166 млн грн., або у 2 тис. разів (у тому числі: в 1993 р. – у 37,5 раза, в 1994 р. – у 5,9, у 1995 р. – у 4,2, в 1996 р. – у 2 рази, а за 5 місяців 1997 р. – на 13,9%). Ось куди направляється лєвова пайка внутрішніх кредитів і чистих іноземних активів, яка обслуговує сферу обігу капіталів замість сфери матеріального виробництва і послуг. Про це можна довідатися з даних *табл. 8*.

Таблиця 8. Структура фондів банків України, млн грн*

Показники	Роки				
	1992	1993	1994	1995	1996
Грошова маса	25	482	3216	6930	9364
Частка, %	92,6	86,5	87,9	78,8	71,9
Власні фонди банків	2	75	441	1865	3659
Частка, %	7,4	13,5	12,1	21,2	28,1

* Див.: НБУ // Бюлетень. – 1997. – № 5. – С. 51, 117.

Для обслуговування сфери обігу капіталів банківська система концентрує значну частину внутрішніх кредитів і чистих іноземних активів, зменшуючи за рахунок цього грошову масу для обслуговування економіки. Якщо в Україні, Росії та Польщі внутрішні кредити (вимоги банківської системи до органів державного управління, приватних осіб, корпорацій, фінансових установ) направляються на рахунки капіталів та інші статті, що складаються з власних фондів банків (тобто на потреби банківської системи), у межах 26-40%, то в Німеччині, Франції та Японії – відповідно, тільки у межах 7-16% (табл. 9).

Таблиця 9. Структура внутрішніх кредитів *

Показники	Роки			
	1993	1994	1995	1996
<i>Україна</i>				
Грошова маса	89,6	82,2	77,0	74,2
Рахунки капіталів та інші	10,4	17,8	23,0	25,8

статті					
	<i>Росія</i>				
Грошова маса	56,2	51,3	64,0	60,7	
Рахунки капіталів та інші	43,8	47,7	36,0	39,3	
статті					
	<i>Польща</i>				
Грошова маса	69,4	71,0	70,2	59,2	
Рахунки капіталів та інші	30,6	29,0	29,5	40,8	
статті					
	<i>Франція</i>				
Грошова маса	90,8	93,2	93,1	н. д.	
Рахунки капіталів та інші	9,2	6,8	6,9	и. д.	
статті					
	<i>Німеччина</i>				
Грошова маса	82,6	83,4	83,8	80,7	
Рахунки капіталів та інші	17,4	16,6	16,2	19,3	
статті					
	<i>Японія</i>				
Грошова маса	91,2	88,8	88,2	н. д.	
Рахунки капіталів та інші	8,8	11,2	11,8	н. д.	
статті					

*Див.: Міжнародна фінансова статистика. – Березень 1997.

Нині, як і в радянський період, український виробник не має ніяких гарантій щодо своєчасного одержання грошей за відвантажені товари. Залишається невизначеним правовий статус боргів, через що не можна їх продати, заставити

або розпорядитися ними в інший спосіб. Як наслідок, з обігу виведено велику частину грошової маси, що й породило небезпечний дефіцит грошей, який, у свою чергу, переріс у кризу платежів.

Для підприємств виробничої сфери кредит став практично недоступним, а кредитні ресурси комерційних банків використовуються переважно у сфері обігу капіталів, що дає їм більші прибутки. Значно ускладнив розрахунки й погіршив фінансове становище підприємств перехід Національного банку України до жорсткої грошово-кредитної політики, спрямованої на пом'якшення інфляції, що ще не дав позитивних результатів у матеріальному виробництві.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що об'єктивними причинами скорочення витрат на економіку і доходів населення стали лібералізація цін, завищення макроекономічних показників (ВВП, інфляції) при формуванні бюджету, переплив грошей з виробничої сфери до сфери обігу капіталів, направлення грошової маси в готівку та валюту, низька ефективність заходів щодо поліпшення платежів, самоусунення банківської системи від налагоджування ефективної платіжної системи.

Остаточно криза платежів може бути подолана при руйнуванні монополізму, створенні конкурентного середовища, забезпеченні реальної мотивації до зниження витрат і підвищення якості продукції. Тільки створення сприятливих умов для нормального розвитку господарських процесів може запобігти кризовим явищам в економіці, і в тому числі – кризі платежів. Що треба зробити для цього?

Перш за все (і це основне), необхідно підвищити інвестиції в економіку за рахунок мобілізації внутрішніх і ефективного залучення зовнішніх ресурсів. Одночасно треба докласти максимум зусиль, спрямованих на підвищення рівня доходів населення на основі поживавлення виробництва товарів і надання послуг, створення робочих місць, формування сприятливих умов для розвитку малого й середнього бізнесу, розвитку ринкової інфраструктури.

Не слід боятися встановлювати режим цінового регулювання за допомогою квот, обмежень, контролю за дотриманням недискримінаційного

ціноутворення, контролю над інвестиційними проектами, фіксації мінімальних і максимальних цін. Особливої уваги щодо державного регулювання цін потребують такі галузі економіки, як сільське господарство і переробка його продукції, вугільна промисловість, металургія, електроенергетика.

Для приведення державних видатків у відповідність з можливостями бюджету необхідно, перш за все, перестати жити сподіваннями на бюджетне фінансування. Для цього треба кардинально поліпшити прогнозування макроекономічних показників, контролювати статті видатків по кожному бюджетному міністерству й відомству, ліквідувати необґрунтовані та не забезпечені фінансовими ресурсами пільги, які, за розрахунками, становлять 15 млрд грн.

Водночас важливу (якщо не основну) роль має відіграти грамотне прогнозування величини макроекономічних показників (ВВП, інфляції, рівня безробіття, курсу валют).

Для підвищення ліквідності у виробничій сфері необхідно здійснити комплекс заходів, серед яких важливе місце належить комерційному кредитуванню, що повинне замінити практику заліків і бартер, а також скоротити розрахунки готівкою.

В умовах ринку комерційний кредит дозволяє відокремити торгівлю грошми від торгівлі товарами, перетворюючи останню на окремий, самостійний вид діяльності. Комерційний кредит – це кредит, що надається виробником покупцеві в товарній формі, з відстроченням платежу за товари, оформленого векселем. Вексель можна продати за гроші або обміняти, ним можна взаємопогасити борги, а також його можна заставити і отримати позичку або використати як платіжний засіб. За цих умов одержання платежу з покупця стає справою банку, а не підприємства. Грошове зобов'язання між підприємствами є

таким самим грошовим зобов'язанням, як і зобов'язання банку перед підприємством.³¹

Завдання підвищення якості та ефективності заходів, спрямованих на подолання платіжної кризи, може бути вирішене двома шляхами. Перший: підвищення виконавської дисципліни, з встановленням персональної відповідальності за реалізацію конкретних заходів, передбачених Програмою діяльності Кабінету Міністрів України. Другий: глибоке обґрунтування заходів щодо подолання кризи платежів з наукової та практичної точок зору, а також підтвердження їх реальності керівниками відповідних міністерств і відомств.

Подолання слабкості банківської системи, а також відсутності цивілізованої розрахункової дисципліни й контролю вимагає здійснення докорінної перебудови цієї системи. Національний банк України повинен мати гнучкий і надійний механізм грошово-кредитного регулювання розвитку національної економіки, оперативно реагувати на зміни, що відбуваються у виробництві та обігу, надавати допомогу у прискоренні господарського обороту, створювати прогресивні форми обслуговування і нові види кредитів для всіх інституціональних одиниць. Відповідно до цих вимог має бути змінена функція комерційних банків.

9

Необхідність структурних змін в АПК³²

Аграрна реформа в Україні пробуксовує, свідченням чого стало перетворення країни із постійного експортера в імпортера зерна на світовому ринку. Фахівці стверджують, що однією із важливих причин цього стала недостатньо виважена аграрна політика держави та її реалізація

---

³¹ Швайка М.А. Яка банківська система потрібна Україні: Доповнення на Комітеті Верховної Ради України, 1995.

³² Вісн. аграр. науки. – 2004. – № 3.

законодавством. Про це та інше йшлося в багатьох публікаціях, зокрема в статті М. Зубця і В. Юрчишина.³³

Не зайвим визнати, що швидкість розпочатих аграрних реформ і їх здійснення не підкріплювалась якістю прийнятих законів. Адже для того, щоб їх писати про землю, треба досконало знати і враховувати селянську психологію, але не тільки ту, яка формується на коріннях історичного почуття земельної власності, а й ту, що століттями деформувалася. У більшості українських селян не було землі не тільки в період введеного Росією в Україні кріпацтва, але і після його відміни в 1861 р., так як більшість земель належало поміщикам, а селяни у них батракували. Після 1917 р. більшовики обіцяли дати землю селянам і вони їх підтримували, але обдурили і замість наділів створили колгоспи в яких земля була нічиєю. Як видно психологія аграріїв поколіннями формувалася на повному відчуженні селян від приватної земельної власності. В період кріпацтва у поміщиків, а за радянських часів в радгоспах і колгоспах селяни звикали працювати “будь-як”, тобто значно гірше, ніж на своєму земельному наділу біля власного житла, а корми для худоби і харчі для людей добували не рідко дрібними крадіжками.

І ось після такої історичної палітри в кінці ХХ століття українська новітня влада вирішила роздати землю кожному селянинові, в якого немає ні робочої і продуктивної худоби, ні реманенту, ні техніки, ні коштів, а лише сапа і лопата. Науковці навіть зробили розрахунки, з яких видно, що у селян і в майбутньому іншого реманенту не буде із-за відсутності коштів на придбання сучасної техніки. Нема добрив і якісного насіння, відсутні новітні технології виробництва та збирання вирощеного, про селекцію в рослинництві і тваринництві на селі забувають, ветеринарія ледве жевріє, відсутній цивілізований ринок землі. Сільський пролетарій, привчений до відсутності у нього капіталу, зненацька одержав багатство – землю, але що з нею робити, залишившись наодинці, не знає.

---

³³ “Голос України”. – 2003. – № 152. – 15 серпня.

В країні налічується біля 20 тис. різних господарських формувань: товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ); приватні підприємства, акціонерні товариства (АТ); сільськогосподарські кооперативи; фермерські господарства; інші формування. В великих господарствах переважно знаходяться земельні паї селян, працевдатні в них якось працюють, а пенсіонери одержують лише мізерну плату за свій пай. В той же час ці великі господарства в уяві людей асоціюються з колишніми колгоспами, а середні з поміщицькими господарствами про які писалося в минулому тільки негативне, а тому великого толку від такого господарювання очікувати не слід.

Брак обґрунтованої теорії і повна відсутність практики стало причиною того, що довгий час, після 1991 р., ми йшли здебільшого наважання, так як не було належно освітленої дороги, що призвело до величезних помилок і збільшення кількості людей, які заблукали в лабіринтах природи селянської діяльності, підспудно надіючись на випадкову вдачу. Однак, величезне бажання не здійснилося і українці, після дванадцятирічного самостійного господарювання, на кінець залишилися у 2003 р. без власного хліба. В українській історії такого ще не було і над нами, як господарями країни, сміються люди всього світу, українці тужать, а ще росіяни, які хоча б цим хотіли б доказати, що ми без них ні для чого не здатні, і це прикро. Росіяни також купують хліб, як завжди, але це їх система і в них є за що купувати – ліс, газ, нафта, а у нас нічого подібного ще немає.

В результаті наробили багато різних справ у сфері аграрного виробництва та все без толку і залишилося останнє – продати землю невідомо кому. Щоб не нашкодити суспільним інтересам при формуванні ринку землі представники народу у Верховній Раді раніше встановили мораторій на його початок, з надією приготування до цієї незвичайної справи. Для відміни мораторію на продаж землі, як надіялися, треба було багато чого зробити, в тому числі прийняти більше 37 законопроектів, але нічого нічого не зроблено. Невдовзі закінчується мораторій на продаж землі і зацікавлені кинули всі сили, щоб не продовжувати

його, а швиденько дозволити продавати, бо, на їхню думку, селяни незадоволені відсутністю продажу землі і дозріли віддати її, хоча це відбудеться за безцінь.

Реформа мов би йде, а земля продовжує залишатися нічиєю, вимог до користування землею, які шанувалися нашими предками, не дотримуємося. Тому саме в цей період земельні ресурси прискореними темпами деградують, забруднюються та виснажуються, а, як результат, катастрофічне зниження виробництва достатньої кількості продовольства. Обсяги валової продукції сільського господарства у 2002 р., порівняно з 1990 р., стали меншими в 1,7 рази, в тому числі в крупних господарствах у 3 рази, продукції тваринництва у 2,1 рази, зернова галузь країни знизилась до рівня 1913 р., у цукровій промисловості виробництво зменшилося більше як у два рази. Внаслідок перевищення, більше як у 10 разів за останні 18 років, виносу над нагромадженням поживних речовин в орних ґрунтах, в них склався значний від'ємний баланс цих речовин.

Більшість нових користувачів, а це різноманітні орендарі, що не проживають в селах і не займаються безпосередньо сільським господарством, намагаються одержати врожай без будь-якого внесення добрив. В разі зниження бажаної величини продукції площі взагалі залишалися і заростали бур'янами. Та їх ні за що і винити, бо з колишніх українських заводів добрива вивозяться у більше як 70 країн світу, а для вітчизняних підприємств їх немає. Заводи продані іноземним фірмам, які використовують нашу землю в якості території для розміщення шкідливого для здоров'я людини виробництва, а чистий продукт, тобто добрива, везуть до своїх та інших розвинутих країн.

Причин складнощів в сільському господарстві безліч і кожна з них одна складніша іншої, а якщо ж ще врахувати, що держава майже не використовує рекомендацій аграрної науки в усіх галузях АПК та відсутність багатьох законодавчих документів, то виходить, що підстав для термінового введення ринку землі, на жаль, немає і ось з яких причин.

Можемо констатувати, що ми уже продали майже все національне багатство, а тому стоїть задача хоча б запобігти продажу земель за кордон, а також тим, хто немає до землі ніякого відношення. Давайте спочатку подивимося, що робилося у цій справі в минулому нашої країни і як вирішуються аграрні проблеми в інших країнах світу з ринковою економікою. В далекий період Київської Русі земля була власністю всього народу і всякий мав право нею користуватися, що закріплювалося законодавчими документами, зокрема Руською Правдою. Ще тоді були встановлені умови і правила торгівлі землею: купівля земель у власність відбулася тоді, коли розпочали заселяти незайняті землі; земля продавалася, але заборонялося її продавати чужинцям, тобто навіть жителям ближніх територій, а тому при продажі земель записувалися умови “а буде Тируну не до землі, ино мимо земца не продати”; землі обласного земства не продавались жителям інших областей; чорні землі належали міським і сільським громадам.³⁴

В Україні відбувається історична подія, яка знаменує появу нової суспільної і державної формації. Проте, революційна ейфорія частини інтелектуалів призвела до руйнації соціально-економічної основи на якій має формуватися суспільство з кардинально новою ідеологією і філософією життя, здатного відновити культурологічну місію української нації у світовій цивілізації. Перепорою на цьому шляху стало те, що за дванадцять років, які минули після здобуття незалежності, у нас знищувалося все, що стосувалося ефективного ведення сільського господарства. Зникають паростки селекційної роботи в рослинництві і тваринництві не тільки у кожному господарстві, але районі, області і країні, які ще залишалися з минулого, майже не фінансуються фундаментальні дослідження у науково-дослідних установах, окрім невеликої платні. Подивімося як в період крутих поворотів історії поступають передові нації, які завжди переконували світ у своїх раціональних діях.

---

³⁴ Аристов Н. Промышленность Древней Руси. – С.-Петербург, 1866. – С. 51.

Коли німці захопили на деякий час українську територію з її багатющим аграрним потенціалом, то уже в кінці літа 1941 р. кабінет представника німецької влади в одному з районів Вінниччини з аграрних питань перетворився в лабораторію: в акуратних полотняних мішечках красувалися насіння усіх культур району, у склянках та пробірках містились для дослідів зразки ґрунтів, на вузьких із живицею столах лежали найкращі сорти картоплі, гарбузів, динь, відерні кормові буряки, столові буряки, селера, морква, турнепс, пастернак, а під стінами стояли забирковані снопи зернових і горстки конопель, льону, соняшників, кукурудзи, пшениці, жита, ячменю, вівса, маку, кользи і багато інших культурних рослин Поділля.³⁵

Як же господарюємо ми? Є чимало свідчень про відмежування нової української влади від села і очікування, а молодь назавжди покидає село і воно завмирає, йде протистояння міста і села. Назріла потреба кардинальних змін, які вимагають винайдення важелів повернення селянам психології хлібороба і притаманного йому почуття власника, втраченого в минулому. Навіть якщо земля буде продаватися, то подібні глибинні почуття ще не скоро повернуться, бо складається враження, що основна маса селян навіть цурається землі, намагається швидше її віддати комусь для обробітку. З сумом згадуються минулі часи, коли селянин за земелькою мандрував повсюди – на Схід і Захід, а тепер із-за якихось причин у себе вдома на чорноземі він не спішить обробляти землю, володіти нею, пестувати її, як господар, а не тимчасовий користувач. Погодьмося, шановні реформатори і не причетні до реформ, що тут щось не те робимо.

Насамперед на поверхні проглядається відсутність комплексного підходу у вирішенні земельних відносин, некерований процес створення нових землеволодінь і землекористувань на базі розпайованих і зруйнованих сільськогосподарських підприємств, зміни структури їх виробничої діяльності, що стало важким негативним наслідком формування нових господарів землі.

---

³⁵ *Стельмах М.* Дума про тебе: Роман. – К.: Дніпро, 1984. – 372 с.

Про це з сумом говорять керівники тих формувань, яких в Україні наплодилося безліч, вони намагаються належно працювати, є розроблені наукові рекомендації, але сприятливого середовища і умов держава їм не створила, хоча саме в цьому полягає її найважливіша функція, як надбудови в суспільстві.

У цьому контексті слід очікувати, що початок розпродажу земель викличе потребу найперше нарізати кожному власнику землю в натурі, без чого ніхто її не купить. Для цього потрібно задіяти величезний комплекс землевпорядних робіт, для здійснення яких потрібна армія не менше 70-75 тисяч землемірів і значні кошти. Нічого з цього у нас немає! Чи є можливість якісно вирішити дану проблему? Мабуть також немає. Подібний висновок підтверджується дослідженнями вчених Інституту землеустрою, що система землеустрою в Україні зазнала суттєвої руйнації: на сучасному етапі майже не розробляються і не впроваджуються проекти організації території новоутворених сільськогосподарських підприємств; якщо до початку проведення сучасної земельної реформи в Україні щорічно розроблялося біля 600 проектів внутрігосподарського землеустрою, то нині – одиниці.

Більше того, становище з 2004 р. погіршилося із-за реорганізації і підпорядкування Інституту землеустрою державній структурі, а замість одного інституту з мережею філіалів створено аж 25 практично самостійних інститутів, що призвело до роздрібнення наукових розробок, коштів і наукових сил. Подібна децентралізація колишньої єдиної системи наукових досліджень призведе до ще більшого погіршення справ у цій вкрай важливій сфері діяльності країни на сучасному етапі земельної реформи. В останній час про інститут ніде і мова не ведеться, мов би його не існує, його роль у земельній реформі знижується.

Залишається складною проблема з фінансовими ресурсами для забезпечення потреб сільськогосподарського виробництва, які взагалі відсутні не тільки в галузі, але і в бюджеті, не можуть забезпечити необхідними кредитами цю

галузь

і банки, іпотечного банку до цього часу немає, пільги на податки закінчуються. Щоб виправити якоесь скрутне становище з фінансовими ресурсами для сільського господарства, крім пропозицій розпочати термінову торгівлю землею, вноситься багато інших пропозицій, кожна з яких цікава, але шкідлива не тільки для галузі, але і суспільства в цілому. Чого тільки варта вимога включити землю у фонди сільського господарства, а крім того, відносити затрати для поліпшення родючості земель на вартість продукції рослинництва, що призведе до підвищення її ціни і продукції тваринництва та інші. Основні докази на користь цих новацій полягають в тому, що земля не приймає участі у ціноутворенні, а треба, щоб приймала.

Щодо віднесення затрат на поліпшення родючості земель, то автори з Інституту землеустрою пропонують щорічно на кожен гектар земель сільськогосподарського призначення, а їх 31,5 млн га, відносити 370 грн. для відновлення втраченої родючості ґрунту, що підвищить ціни на продукцію рослинництва на 31% і на стільки ж тваринництва. Автори вважають, “що такий підхід виправданий. Продукція сільського господарства має подорожчати і досягти рівня світових цін. Це дасть можливість відрегулювати паритет цін між сільським господарством і промисловістю”. Подібна пропозиція, а вона не єдина, як бачимо, спрямована на досягнення паритету цін між сільським господарством і промисловістю. Проте, не слід забувати, що подібна пропозиція, а також ідея оцінити землю і на суму її амортизації збільшувати вартість сільськогосподарської продукції, щонайменше призведе до нової гіперінфляції, а харчі подорожчають настільки, що ми не раді будемо своїм пропозиціям. Отже, все досягається просто, як в минулому за рахунок колгоспників, так тепер за рахунок всього суспільства.

У цьому зв'язку виникає гостра потреба більш глибокого вивчення проблеми так званого паритету цін, що адекватне їх підвищенню на сільськогосподарську продукцію з таких причин:

- перше, посилення на те, що треба досягти паритету цін між промисловістю і сільським господарством, не може вважатися глибоко аргументованим, так як додана вартість, створена у сільському господарстві, як сировинній галузі, реалізується тільки в межах 10-15%, а решта – в переробній промисловості і найбільше в торгівлі. Підвищення ціни на сільськогосподарську сировину автоматично підвищуватиме оптові і роздрібні ціни;

- друге, у нас є досвід, коли за часів Радянського Союзу здійснювалися роботи щодо підвищення родючості ґрунтів на так звані “культуртехнічні заходи”, але ці роботи провадилися за рахунок бюджету, що справедливо з різних точок зору та міжнародного досвіду;

- третє, треба враховувати, що коли буде дозволено приватним власникам затрати, здійснені для поліпшення родючості ґрунтів, відносити на ціну, то ніхто не проконтролює, а це відомо з практики минулого, реальної величини затрат, що реально призведе до неадекватного зростання собівартості та цін порівняно з підвищенням родючості ґрунтів;

- четверте, здійснення затрат на поліпшення родючості ґрунтів за рахунок бюджету, як це практикувалося у нашій дійсності в минулому, забезпечує участь у цій архіважливій справі всіх галузей народного господарства, а також галузей промисловості і транспорту, що мають зиск з високої родючості ґрунтів;

- п'яте, вимога підвищити ціни на сільськогосподарську продукцію до рівня світових має бути ув'язана з рівнем заробітної плати, яка у 95% населення не знаходиться на світовому рівні, що унеможливить купівлю населенням всіх продуктів харчування. Це в кінцевому підсумку призведе до зниження попиту і відповідно виробництва;

- шосте, досліджуючи так званий паритет цін між промисловістю і сільським господарством, насамперед слід було б врахувати, що промисловість реалізує кінцеву продукцію споживання, в тому числі і харчова промисловість, де існують оптові і роздрібні ціни, а сільське господарство продає сировину за закупівельними цінами, а це різні речі. Не можна прагнути вирівнювати оптові,

роздрібні і закупівельні ціни! Тому вимагати паритету цін між цими галузями народного господарства практично неможливо, а головне – шкідливо.

Щоб не показатися відсталим у своїх поглядах на цю проблему, а вона занадто важлива, погляньмо з історичної вежі на співвідношення цін між промисловістю, будівництвом, транспортом з однієї сторони і сільським господарством з іншої. Не було такого паритету у нашій практиці і в минулому, зберігається такий стан і в даний час, немає його і за кордоном, а діють скрізь інші чинники.

Про невідповідність обміну між промисловістю і сільським господарством ведуться безкінечні розмови в наукових і управлінських сферах з давнини, але до цього часу оптимальні рішення відсутні. Не треба думати, що в минулому не відали про диспаритет цін між сільським господарством і промисловістю – знали. Адже задовго до колективізації в колишньому СРСР економісти попереджували більшовиків про шкоду протиставлення промисловості сільському господарству: “... чрезмерно увлекаемся энергичным ростом промышленности и передаем все почти накопления исключительно туда, забывая о сельском хозяйстве; ... или когда мы при установлении цен на промтовары и проведении их по товаропроводящим каналам забываем о “ножницах” между промышленностью и сельским хозяйством”.³⁶

Після завоювання влади більшовики вижимали соки з усього суспільства та найбільше з сільського господарства і конкретно з селян, про що красномовно висловився відомий лідер більшовиків М. Бухарін: “... был взят самый трудный курс на самоотверженную стройку тяжёлой индустрии, процент накапливаемой части народного дохода оказался крайне высок (и от того так велико “напряжение”), перераспределение производительных сил частично шло за счёт других отраслей (в том числе и сельского хозяйства), соотношение между

---

³⁶ Экономическая жизнь. – 1925. – 7 ноября.

производством и потреблением развивалось в сторону решительного перевеса первого”.³⁷

Проїшли десятиліття, але подивімося на теперішній стан у сільському господарстві, як у незалежній Україні на початку XXI століття, за рахунок селян, яким роздали землю у приватну власність, накопичується багатство, але уже не для держави, як раніше, а приватним особам. Держава встановила мізерний рівень платні за пай, пояснюючи його так: “У зв’язку з важким економічним станом у сільському господарстві Президент України своїми указами встановив мінімальні розміри орендної плати за землю, що має становити не менш як 1,5% визначеної законодавством вартості земельної ділянки (паю), переданої в оренду”. Хоча селяни, як власники землі, мають знати, що дохідність сільськогосподарського виробництва не нижча, а може навіть перевищує рівень у найприбутковіших галузях.

Тому, спершу ніж продавати землю, треба спочатку в’яснити, якщо це дозволено, як розподіляється решта 98,5% вартості земельних ділянок, наділених державою у власність селянам? На початку 2003 р. офіційно визначено, що при ставці в 1,5% за оренду одного гектара паю плата становить 128,6 гривень.³⁸ При середньому наділу земельного паю в Україні 4,3 га селянин, що здає в оренду свій пай, одержить за рік 540,1 гривні. При цьому середня вартість одного гектара сільгоспугідь в Україні визначена державою на рівні

8573,8 грн., а середнього паю 36867,3 гривні.

Тепер подивімося, що одержує орендатор, якщо він засіває землю пшеницею і реалізує її, тільки як сировину, за цінами, що складаються. Допустимо, що на землях середнього орендованого паю орендатор одержує 21,5 тонни при 50 ц урожайності. При ціні 1200 грн. за тонну загальна виручка становитиме 25,8 тис. гривень. При рентабельності лише

---

³⁷ Известия. – 1934. – 12 мая.

³⁸ Наказ Держкомзему від 9. 01. 2003. – № 2.

35-40%, а зернові дають завжди вищу рентабельність, прибуток становитиме 9,0-10,3 тис. грн. з яких селянинові віддаються тільки фіксовані 540 грн., що становить 5,2-6,0%. Якщо зерно чи іншу продукцію орендатор переробляє на готову продукцію для споживання і реалізації, то дохід зростає у декілька разів. Селянин же залишається прив'язаним до вартості сировинної продукції сільського господарства фіксованою ставкою. Отже, селяни, як землевласники, своїм капіталом працюють на когось, як і працювали раніше, адже в минулому була плата поденщикам від десятого снопа, а тепер у декілька разів менше.

Можна вважати, що всі офіційні оцінки землі далекі від інтересів селян. Реальний стан дещо спростовує версію, за якою селяни одержують платню за оренду землі, що видно з таких розрахунків за 2003 рік. Вся валова продукція сільськогосподарських підприємств складає майже 25,0 млрд грн. і при товарності 70% реалізація становить 17,5 млрд грн., з яких за статистичними даними 6,5% або 1,1 млрд грн. становить плата за оренду землі. Саме в цей рік в оренду селяни передали 22,1 млн га землі, а тому за кожен гектар відданої землі в оренду, селянин, як власник землі, одержав 50 грн., а орендатор 741 грн., або майже у 15 разів більше. Ще раз підкреслимо, що це лише вартість продукції сільського господарства, як сировини.

Відбувається нечуваний обман селянина, адже йому краще продати свій земельний пай за сучасну, хоча і низьку, вартість і виручку помістити у банк, скажімо, на пенсійний рахунок. В такому випадку річний дохід селянина становитиме 5530 грн, або щомісячно він отримуватиме 460 грн., що майже дорівнює річному доходу від здачі в оренду своєї земельної власності. Таким чином, селянин поставлений в такі несприятливі економічні умови, що в разі відміни мораторію на продаж землі без підготовки і прийняття законодавчих нормативів, які б захищали селян і державу, земля за безцінь піде тим, кому вона не повинна належати. В такому випадку земля уже попадає у власність не сільських жителів, а городян чи громадян інших держав, особливо так званого

ближнього зарубіжжя і вони тільки очікують зняття мораторію, щоб через підставних осіб придбати її, чого допускати не слід.

На превеликий жаль селяни морально і економічно підготовлені до здачі своєї споконвічно очікуваної власності на землю. Одночасно склалася ситуація, при якій нові власники землі будуть мати ще більше наживи, коли земля в хаосі буде продаватися із-за ряду причин, серед яких: перше, створені умови, при яких селянинові краще за безцінь продати землю, ніж здавати її в оренду; друге, відсутність належного правового поля, яке б регулювало ринок землі, дозволяє олігархам за безцінь і швиденько скупити найкращі землі. Збідніють селяни, ні з чим залишиться держава, адже село, а для нашої країни це особлива стаття, завжди допомагало державі в складні періоди. Розумні держави також допомагають сільськогосподарським товаровиробникам, які забезпечують суспільні потреби в харчуванні.

Відомо, що в колишньому Радянському Союзі сільське господарство і селяни також довго знаходилися на голодному пайку, з нього викачували все на основі офіційної політики. Проте, у післявоєнні роки, десь з 1953р., на сільськогосподарські підприємства зверталася увага не як на дійну корову без годівлі, а вони підтримувалися державою бюджетними коштами та банківськими кредитами. Бюджетні кошти, як відомо, безповоротні, а кредити були дешевими – 1% за короткострокові і 0,9% за довгострокові.

Радгоспи становили повну державну власність, але вони були, як правило, планово збитковими, які за виручені кошти ніяк не могли покрити власні витрати, так як порівняно з колгоспниками у них були високі і своєчасні заробітки, значні соціально – культурні та житлово-комунальні витрати, чого колгоспи не мали змоги робити. Всі реальні витрати радгоспів покривалися за рахунок двох джерел: власних доходів від рослинництва і тваринництва і бюджетних коштів, передбачених планом.

Зрозуміло, що Радянська держава брала на своє утримання лише невелику частину галузі сільського господарства, а саме радгоспи, яких було не так багато, а колгоспи зобов'язані були виживати самостійно при підтримці

держави. Якщо радгоспи фінансувалися з бюджету в установленому порядку під плановий розрив між затратами і доходами, то колгоспи були на господарському розрахунку, але затрати, які не покривалися власною виручкою, кредитувалися.

Колгоспи, як і радгоспи, фактично також були державною власністю, так як їх загальні збори являлись лише формою колективного управління, а все вирішувалося партійними органами, селяни були наймитами в колгоспі. Голова колгоспу був їх наглядачем і здебільшого досить жорстким: більшість селян, які нікуди не виїздили з дозволу держави, навіть не одержували паспорта; ніхто не був вільним вийти з колгоспу, бо для того, хто цього добивався, нормальне життя закінчувалося; не було прикладів одержання якоїсь своєї частки з колгоспного майна і про подібне ні у кого навіть не виникали думки.

Як результат в колгоспах вимушені були економити на всьому: виплачувати низьку, ще й несвоєчасно, зарплату; запроваджувати внутрігосподарський розрахунок; зводити до мінімуму видачу колгоспникам натуроплати, а все продавати державі, щоб збільшувати виручку. Проте складнощі в колгоспах не зникали, що в 70-х роках минулого століття стало причиною початку процесу перетворення колгоспів у радгоспи, щоб держава взяла на бюджетне утримання і колгоспи, але цього було складно досягти, а тому вдавалося перетворити у радгоспи тільки господарства, які не мали перспектив досягти будь-якої рентабельності.

Господарювали колгоспи виключно за рахунок доходів від продажу продуктів рослинництва, овочівництва, тваринництва, підсобних промислів і інших доходів, а в разі нестачі коштів для покриття витрат використовувалися довгострокові і короткострокові банківські кредити. Ті колгоспи, які зуміли одержати прибутки, то розраховувалися за кредити, а ті, які не мали такої змоги, то їм ці кредити, за рішенням уряду, списувалися. Списування кредитів перетворювалося в цілу кампанію державної політики, коли визначалися господарства, яким треба списати кредити, а це були виключно збиткові та низькорентабельні господарства.

Списувалась заборгованість за кредитами і таким колгоспам, які зуміли доказати, що вони низькорентабельні, тобто проти офіційних норм підвищували зарплату працівникам, здійснювали інші необхідні витрати, особливо соціальні, які не покривалися власними доходами. Отже, колишня радянська держава у міру своїх можливостей регулювала фінансові потоки: для радгоспів встановила пряме бюджетне фінансування; для колгоспів видавалися дешеві кредити, а в разі їх неповернення вони списувалися. Звідси можна дати однозначну відповідь на те, що держава в колишньому Радянському Союзі підтримувала сільське господарство, хоча рівень підтримки був низьким.

Тепер гляньмо, як же поступають скажімо американці зі своїми сільськогосподарськими підприємствами, а саме фермерами? З початку 60-х років 1,5 млн. ферм припинили своє існування, а сотні тисяч фермерів тільки формально вважалися зайнятими в сільському господарстві, основний же дохід одержували поза фермою. В 90-х роках в США із 2,2 млн фермерських господарств близько 1,4 тис. або 62,7% реалізували товарну продукцію на суму менше 20 тис. доларів і їм треба було шукати кошти на стороні. В 1986 р. фермери, які за рік реалізували сільськогосподарської продукції на суму менше як на 5 тис. доларів, заробляли на стороні 23 тис. доларів, компенсуючи таким чином збитки від сільськогосподарської діяльності.³⁹ Дійсно, американці допомагають сільському господарству, хоча переважно крупним фермерам за певною системою, але у них є ще й для цього кошти.

Отже, допомога сільському господарству не є чимось новим і невідомим для більшості країни, але в одних гроші для цього є, в інших їх нестачає, а в деяких вони взагалі відсутні. Перед державою стоїть завдання знайти фінансові ресурси для сільського господарства. Чому виникає потреба у так званій допомозі сільськогосподарському виробництві, в якому фінансово-економічний потенціал не нижчий ніж у високорентабельних галузях промисловості? Ця

---

³⁹ Современные Соединённые Штаты Америки. – М.: Политиздат, 1988. – С. 185-186.

допомога носить об'єктивний характер і зовсім не являється якоюсь подачкою одній із найбагатших галузей економіки країни. В той же час вона суб'єктивно залежить від недосконалості структури виробничо-фінансової діяльності, підкреслимо саме агропромислового комплексу в усіх країнах, які здійснюють таку допомогу сільському господарству. Відповідно до теорій Ф. Кене про “чистий продукт” і С. Подолинського про “додаточну вартість” уся додаткова енергія сонця, що нагромаджується на Земній поверхні, завдяки людській праці, у вигляді абсолютної додаткової вартості, створюється саме в сільському господарстві.⁴⁰ Думка М. Зубця зводиться до того, що сільське господарство споконвічно об'єктивно і суб'єктивно обділялося фінансовими ресурсами не дивлячись на те, що тут, як ні в одній галузі економіки, енергія сонця створює левову частку доданої вартості, на якій і будується все життя суспільства.⁴¹ Таким чином науково доказано, що сільське господарство, де створюється майже вся додана вартість, залишається наодинці з своєю сировинною продукцією, але без фінансових ресурсів.

Ось і об'єктивна причина надання допомоги сільському господарству, коли держава лише бере до уваги ту науково обґрунтовану обставину, при якій значна частина знову створеної вартості в сільському господарстві реалізувалася переважно в переробній і харчовій галузях та торгівлі. Через податок з обороту в цих галузях, особливо з горілчаних і тютюнових виробів, харчових продуктів та інших кінцевих продуктів споживання, створена в сільському господарстві, але реалізована в інших галузях, додана вартість спрямовувалася до бюджету. Це було і залишається важливим джерелом формування коштів для фінансування всіх радгоспів, а також списання кредитів з колгоспів, які їх не повертали, а також фермерських господарств в розвинутих країнах світу.

---

⁴⁰ Економіка України. – 2000. – № 7. – С. 75.

⁴¹ Зубець М. Вибрані твори. – К.: Аграр. наука. – 2003. – С. 28.

Що ж діється у нашій фінансовій сфері, як основи джерел фінансування агропромислової сфери економіки в умовах ринкових відносин? Перш за все треба відмітити, що всі галузі, в яких реалізується знову створена додана вартість, особливо горілчані і тютюнові вироби та всю торгівлю, передали у приватне володіння. В той же час податок на додану вартість, введений замість податку з обороту, спотворений до такого рівня, що сплачується він не стільки до бюджету, скільки навпаки бюджет сплачує торговцям. Повертати сільськогосподарським товаровиробникам частину створеної в сільськогосподарській галузі доданої вартості держава просто немає за рахунок чого, а тому придумується так званий паритет цін між промисловістю, будівництвом та сільським господарством, зокрема часто наводиться приклад паритету між вартістю комбайна чи трактора і зерна.

Який паритет цін можна застосувати для дрібних і середніх сільськогосподарських підприємств, якщо вони збиткові майже в усіх країнах, в тому числі, як показано вище, і в США. Дрібні господарства, середній наділ яких складає в Україні 4,3 га., як показують дослідження українських вчених і досвід інших країн, не мають ніяких перспектив і це пояснюється наступним. При цінах на трактори 55-95 тис. грн, комбайни 130-140 тис. грн., сільськогосподарські знаряддя від 5-7 до 25-35 тис. грн. їх придбання не можливе власником одного середнього паю землі. Дослідники зробили справедливий висновок, що громадяни які володіють середнім наділом 4,3 га, зможуть придбати лише просту техніку та різні матеріальні ресурси. Поняття “проста техніка” ще не розшифровано, але за цінами на ручні знаряддя можна сказати, що це переважно мотика, лопата, сапа і вила, які з’явилися у Київській Русі ще у VIII столітті.⁴² Таким чином, можна зробити однозначний висновок про те, що дрібні парцелярні господарства, які створені в Україні під час аграрних реформ, приречені на зникнення, так як в ринкових відносинах та ще й при відсутності підтримки з боку держави, як це практикується в розвинутих країнах, або в колишньому Союзі, не здатні вижити в жорсткій конкуренції.

---

⁴² *Аристов Н.* Промышленность Древней Руси. – С.-Петербург. – 1866. – С. 115

Ми ж бажаючи зробити добру справу і допомогти селу вижити, намагаємося здійснити неможливе: повернути реалізовану додану вартість, створену в сільському господарстві через підвищення цін на сировинні продукти цієї галузі. Це у свою чергу викликає не що інше як подорожчання продуктів харчування, а також промислових видів продукції, зниження життєвого рівня населення, а головне зростання доходів капіталістів, що володіють ринками збуту кінцевих продуктів споживання та основних засобів виробництва.

Ось так майже все ХХ століття велася схоластична полеміка навколо сільського господарства, а тим часом на практиці за рахунок цієї галузі вирішувалися всі проблеми політиків і державників, партій і груп. Треба відійти від непотрібної полеміки навколо схоластики наукових і практичних доказів, наприклад, про реформи на селі, допомогу селу, паритет цін, бо ця полеміка вже ведеться десятиліттями. Адже коли придивитися на користь подібних доказів, то виявляється дивовижна сварка суперечок і нескінченних запитань, а їм ні кінця, ні краю. Краще подивитися на старі і сучасні докази, затриматися думками, ставши на їх основу, озирнутися навкруги, вибрати шлях, який виявиться найкращим для нашої країни і ним рухатися, адже всі ми хочемо добра своїй країні.

Сучасне сільське господарство, яке переживає перехідний період від державної до приватної власності, має не кращий стан ніж в період 30-х років, коли розпочався зворотній напрям тобто перехід від приватної до державної власності на селі. Саме тоді один із виконавців більшовицької ідеології в сільському господарстві писав: “Все усилия агрономов и активной передовой части крестьянства пропадут зря, если в этих районах не будет надлежащим образом организована промышленность по переработке продуктов земледелия и скотоводства и если не будет – что особенно важно – организован сбыт их”.⁴³

З того часу ми так і не спромоглися організувати переробку сільськогосподарської продукції в місцях її виробництва з участю виробників

---

⁴³ Рыков А. На пути к устойчивому крестьянскому хозяйству // Эконом. жизнь. – 1925. – 4 октября.

цієї сировини. Її відправляли на величезні відстані в крупні промислові і адміністративні центри для переробки, що постійно критикувалося економістами. Туди ж рухалась і робоча сила з глибин вирощування сільсько-господарської сировини, а як наслідок території обезлюднювалися, створювалися так звані не перспективні села, які поступово зникали, в них залишалися здебільшого пенсіонери. Причина одна – спочатку створювалося скрите безробіття в селах, а пізніше відкрите і надзвичайно високе, що призводило до зникнення виробництва. Подібне, але ще більш потужне, сучасне переселення сільського населення в Україні уже розпочалося.

Якщо не буде внесено терміново кардинальних змін в проведення аграрної реформи в Україні, то селян очікує становище, в якому перебувають робітники, службовці і науковці, які одержали і тримають “ваучери”, як реліквію на володіння основними засобами в промисловості, будівництві і транспорті, а реальними заводами і фабриками володіють декілька новітніх олігархів. Робітники, службовці і науковці перетворилися у найманих працівників, яких використовують оптом і в роздріб на виконання найрізноманітніших робіт, а селяни служитимуть батраками, як колись було, було...

Ми довідалися, що за кордоном сільське господарство підтримується державою, а крім того воно підтримувалося і в колишньому Союзі, а ось в Україні фінансові ресурси відсутні і, за багатьма ознаками, з’являться не скоро. Ще раз наголосимо, що ринок землі потрібен і він буде, але до нього треба підготуватися, а саме головне держава має спершу організувати цей ринок, а це не тільки прийняття законів, а створення відповідного середовища для його функціонування. Так, світовий досвід корисний, в тому числі і створення ринку землі, проти якого ніхто, окрім ортодоксів, не виступає, але як показала наша реальність, в міру, бо не все можна копіювати, а крім того кожна країна має свої, лише їй притаманні, особливості, які слід неодмінно враховувати.

Перше, погляньмо більш уважніше як відбувається підтримка сільського господарства державою і не тільки за кордоном, але навіть в нашому домі в недалекому минулому. Друге, держава, виправивши помилки минулого, тепер

найперше зобов'язана перед введенням ринку землі, створити сприятливі умови всім селянам для можливого господарювання, а вже після цього кожен вирішить – користуватися власною землею, віддати в оренду чи продати. Третє, Україна, враховуючи її аграрний потенціал, може йти іншим шляхом розвитку сільського господарства, що передбачає розгляд інших варіантів вирішення архіскладної аграрної проблеми.

Цей інший шлях має забезпечити сільське господарство фінансовими ресурсами без подорожчання сировинних продуктів галузі, які безпосередньо впливають на життєвий рівень населення країни, створити сприятливі умови для господарювання кожному селянинові. Однак, цей шлях вимагає суттєвого структурного вдосконалення всього агропромислового комплексу, яке вписується в загальну схему аграрної реформи, що провадиться в країні. Суть цих змін полягає в тому, що сільське господарство, в якому створюється лівова частина доданої вартості, має одержувати для інновацій і інвестицій належну їй частину фінансових ресурсів.

10

РЕСУРСИ ДЛЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ⁴⁴

В 1980 р. Україна займала друге місце в Європі з виробництва зерна в тому числі пшениці, а тепер ми купуємо хліб в інших країнах. З вересня 2002 р. постійно зростають ціни на продовольство і надіятися на зниження цін на харчі в оглядовому майбутньому даремно.

За станом на 1994 р. галузями, які створювали валовий внутрішній продукт (ВВП) України, були: сільське та лісове господарство, переробка сільгоспсировини, машино- і приладобудування, матеріально-технічне

---

⁴⁴ Наукова доповідь у Відділенні економіки УААН, червень 2004 р. Скорочений виклад: “Ресурси для структурних змін в сільському господарстві України” // Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць НДІ Мінекономіки. – 2004. – № 9. – С. 53-57.

постачання та збут, оптова та роздрібна торгівля, громадське харчування, побутові та комунальні послуги, зв'язок, науково-дослідні та проектно-пошукові роботи, послуги у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

У 2003 р. виробництво валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств зменшилося на 10,2%, у тому числі у сільськогосподарських підприємствах – на 25,5%, а у господарствах населення збільшення – 0,2%. Офіційні пояснення, що безсніжна зима, зледеніння, затримка майже на місяць сівби, а також весняно-літня посуха вплинули на зниження виробництва сільськогосподарської продукції в 2003 р. не можуть вважатися щонайменше основними. Особисті селянські господарства виробили м'яса, молока і яєць відповідно 70, 80 і 56% загальних обсягів цих продуктів країни, якими, за офіційним визнанням, переважно забезпечується населення країни.

У 20-х роках уряд тодішнього Союзу визнав, що крупні поміщицькі господарства треба зберегти для чого була прийнята відповідна постанова. Їм надавалася роль зразкового ведення сільськогосподарського виробництва, де всі показники були у два рази кращими від дрібних господарств. Однак, всі вони були зруйновані подібно до руйнації теперішніх крупних господарств, якими були колгоспи і радгоспи. На нашу думку тут є більш глибокі причини таким явищам ніж ті, про які ми дуже часто говоримо, критикуючи реформи і реформаторів.

Село і сільськогосподарське виробництво, а з ними вся країна, знаходяться в скрутному становищі, які вимагають зусиль для його подолання. Одна із найголовніших проблем – забезпечення фінансовими ресурсами сільського господарства як сировинної галузі, яка постійно обговорюється науковцями в тому числі і Академії аграрних наук, урядовцями, спеціалістами і виробничниками.

Сільське господарство, вугільна промисловість, гірничо-металургійний комплекс відносяться до сировинних галузей, а тому бюджетне фінансування та різноманітні пільги цим галузями є об'єктивною константою економічної

політики. Така увага до них з боку держави не через їх неефективну роботу, а із-за того, що вони добувають сировину для переробної промисловості. Існує думка, що надаючи фінансову підтримку сировинним галузям, фактично компенсуються їхні збитки, що далеко не завжди відповідає дійсності. З теоретичної точки зору це не зовсім вірно тому, що держава, фінансуючи сировинні галузі лише повертає невелику частину доданої вартості, створеної в цих галузях, але реалізованих в інших. Скажімо в 2000 р. рентабельність зернових зросла до 65% і все за рахунок підвищення ціни на зерно у два рази, а це призвело до підвищення роздрібних цін, скажімо на хліб, який ми тепер купуємо. Треба зрозуміти економічну залежність при якій ціни на сільськогосподарську продукцію ніколи не наздоженуть не тільки оптових цін на промислову продукцію та роздрібні ціни на продукцію кінцевого споживання, але і на промислову сировину, а особливо енергоносії.

Саме такі глибинні процеси спонукають будь-яку державу придивлятися до сировинних галузей, надаючи їм різноманітні пільги, дотації і бюджетні кошти. Це і є одна із основних регулюючих функцій держави, але складнощі полягають в тому, що в сучасних умовах ці функції, а вони являються складним мистецтвом, не повністю спрацьовують, зокрема кошти не завжди і не повністю потрапляють до конкретних товаровиробників в сировинних галузях. Крім того, кошти, які сировинним галузям виділяються переважно з соціально-політичним підтекстом, здебільшого не попадають у виробництво. Скажімо, надали пільги сільському господарству за 1999-2000 рр. – 2,6 млрд грн., за 2000-2002 рр. списано з сільгосп підприємств 6,2 млрд грн., значні кошти виділили на інші потреби, а рентабельність падає, виробництво знижується, збитки зростають.⁴⁵ За останні більше як десятиліття стало зрозумілим, що подібне виділення коштів являється даремною їх тратою, а на державному рівні малоефективною справою. Отже, бюджетне фінансування і дотації мізерні та ще й не туди йдуть, банківські кредити незначні, дорогі і не завжди їх можна

---

⁴⁵ Гесць В. Бюджетна політика в Україні: проблеми і перспективи // Зеркало Недели. – 2004. – № 5. – 7 февраля.

отримати, пільги і списання сільському господарству належно не допомагають. Що робити?

З преси, телебачення, наукової літератури, обговорень та іншого видно, що навіть виникло багато різноманітних думок з цього приводу, між якими є суттєва різниця, хоча багато з них не завжди оприлюднюються. На нашу думку розмаїтість думок і їх авторів з цієї проблеми можна об'єднати у два блоки: **перший** – вчені і практики, які вважають агропромисловий комплекс єдиним цілим, де реалізується додана вартість, лівова частина якої створена саме в сільському господарстві. Історично склалося так, що додана вартість, як джерело фінансових ресурсів, створюється переважно в сільському господарстві, але реалізується в інших галузях АПК – переробній і торгівлі; **другий** – ті, які, навпаки, розглядають сільське господарство, як відокремлену галузь нічим не пов'язану з іншими галузями агропромислового комплексу, вишукуючи для галузі різноманітні джерела фінансових ресурсів.

Є багато і різних пропозицій: пропонують для сировинних галузей селективну податкову політику, тобто щоб підтримувати лише прогресивні і конкурентоспроможні підгалузі, які в комплексі з іншими заходами принесуть позитивні результати; є пропозиції підвищувати ціни на сільськогосподарську продукцію до світового рівня; пропонується включати амортизацію на вартість землі у собівартості з послідувачим зростанням цін і отриманням бажаного прибутку. З більшості подібних підходів дотримуватися небезпечно з багатьох причин і найперше із-за зниження попиту на вітчизняну продукцію через її високу ціну, втрати конкурентоздатності вітчизняного товаровиробника та інше. Адже в такому випадку глобалізаційні процеси, вступ країни до **Світової організації торгівлі (СОТ)** та **Європейського союзу (ЄС)** негативно позначаться на вітчизняній економіці.

Загально відомо і це треба визнати, що нееквівалентність міжгалузевих відносин в економіці країни – одна з найбільш серйозних та обтяжливих причин сучасної аграрної кризи. Одночасно не слід упускати із виду, що в самому АПК існує суттєва розбіжність економічних інтересів сільськогоспо-

дарських виробників, переробних підприємств і торгівлі із-за суспільно неефективного розподілу прав власності, нерівністю перерозподілу доданої вартості у процесі ринкової конкуренції спричиняє не менш суттєве порушення паритетності міжгалузевого обміну, обмеження економічного розвитку сільськогосподарського виробництва.

Розрахунки показують, що фінансові ресурси в агропромисловому комплексі є, але вони нерівномірно розподіляються між його галузями, в найгіршому становищі знаходиться сільське господарство, як сировинна галузь. Реалізація іноземних і вітчизняних інвестиційних проектів свідчить, що агропромисловий комплекс країни не поступається своєю ефективністю високоприбутковим галузям промисловості.

Так, у **2002 р.** серед 16 найуспішніших інвестиційних вітчизняних та іноземних проектів, які реалізовані в Україні 6 відносяться до проектів в АПК, але не сільському господарстві, як сировинній галузі, а в переробній промисловості: у харчовій, кондитерській і пивоваренній промисловості та громадському харчуванні.⁴⁶ Саме ці галузі АПК знаходяться серед таких вітчизняних та іноземних високодохідних компаній: нафтохімічна галузь – ТНК-Україна та “Лукойл”; галузі телекомунікацій; металургія; банківська сфера. В **2003 р.** найбільш інвестиційно привабливими залишалися: харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів – 15,2%; оптова торгівля та посередництво у торгівлі – 14,7%; в той час як машинобудування – 9%; транспорт та зв'язок – 7,8% загального обсягу інвестування. Отже, в агропромисловому комплексі зосереджується значна частина коштів, які можна спрямувати в сільське господарство.

Іноземці інвестують не у сільське господарство, а в агропромисловий комплекс: вирощування сільськогосподарської продукції, її переробку і, звичайно, торгівлю, вони вкладають кошти в переробку – виробництво і торгівлю безалкогольних напоїв, кондитерських виробів, виробництво пива, а також у торгівлю – громадське харчування, в мережу ресторанів швидкого

---

⁴⁶ Українська інвестиційна газета. Інвестиційний застой. – 2002. – № 28. – 16 июля. – С. 9.

харчування. Отже, світовий досвід показує, що сільське господарство у відриві від переробки і торгівлі кінцевими продуктами споживання не ефективні для інвестицій.

Існують думки протилежної позиції, які полягають в тому, що фінансові ресурси в сільському господарстві взагалі відсутні, а тому для їх отримання існує тільки бюджет та підвищення цін на сільськогосподарську продукцію, але нічого не говориться про АПК в цілому. Подібні постулати скріплюються вимогами типу "Треба протидіяти будь-якому адміністративному обмеженню рівнів цін на сільськогосподарську продукцію й усувати перешкоди на шляху її реалізації".⁴⁷ Є всі підстави для заперечення деяким твердженням про те, що "можливості самофінансування аграрного сектора вичерпані",⁴⁸ так як це близьке до твердження, що вичерпана енергія сонячної системи, яка є джерелом постачання поживи для рослин на землі. Зауважимо, що аграрний сектор включає АПК, а тому подібні твердження не є достатньо виваженими. Крім бюджету і підвищення цін є й інші джерела фінансових ресурсів, але їх треба вміло використати за допомогою належного управління, здійснення якісно нових структурних змін в організації виробництва. Ніхто не заперечує, а навпаки ми вважаємо, що потребується всіляка підтримка зміцнення системи справедливих цін та державної допомоги з бюджету саме сільському господарству, але це не єдиний вихід.

На озброєнні концепцій щодо фінансування сільськогосподарського виробництва за рахунок паритету цін, тобто їх підвищення, щоб наздогнати ціни в промисловості, знаходиться вартість землі. В цьому випадку визнається використання грошової оцінки землі як вартість капіталу в сільському господарстві, посилаючись на обставину, що до цього часу "Вартість землі ніяким чином не враховувалась у собівартості, не нараховувалось на неї прибутку, як це робиться у розвинутих країнах світу".⁴⁹ Виходячи з цього

---

⁴⁷ Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні. Т. 2. – К., 2001. – С. 296.

⁴⁸ Там само. – С. 297.

⁴⁹ Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні. Т. 2. – К., 2001. – С. 109.

авторами вноситься пропозиція терміново включити землю у фонди підприємств.

Для цього перш за все щонайперше треба зняти заборону внесення землі сільськогосподарського призначення в статутний фонд підприємства, але ряд наших вчених і практиків вважають, що таку заборону ще рано відмінити. По-друге, складно уявити, як же буде включати селянин свою землю у так звані фонди, виробляючи більшу частину сільськогосподарської продукції в країні. Адже він знаходиться за межами потоків всіх видів матеріально-технічного постачання, бюджетних коштів, банківських кредитів, охорони праці, соціальної інфраструктури, займаючи тим самим своєрідне маргінальне становище в сільськогосподарському виробництві.

У цьому зв'язку слід підкреслити, що розглядаючи землю як основний капітал потрібно дотримуватися нормативного підходу, визначеного основами **Системи національних рахунків (СНР) ООН**, якими керуються органи статистики для розрахунків макроекономічних показників, а також науковці та практики в усьому світі, в тому числі і в Україні, які полягають в наступному. Споживання основного капіталу визначається як зниження впродовж звітного періоду поточної вартості запасу основних фондів в результаті фізичного зносу нормального старіння або нормального випадкового пошкодження. Однак, за прийнятим визначенням споживання основних фондів вони, тобто фонди, самі мають бути вироблені як продукція процесу виробництва. Тому, згідно з міжнародними стандартами, споживання основного капіталу не охоплює виснаження або погіршення властивостей таких не вироблених активів в процесі виробництва як земля, корисні копалини і інші. Земля – це є не фінансовий, не вироблений актив, а тільки поліпшення землі розглядається як матеріально вироблений актив. Виходячи з цього можемо констатувати, що лише витрати на поліпшення родючості чи якості землі може бути об'єктом фінансових активів суб'єктів аграрного сектора економіки, формування та вирішення задачі щодо включення землі у фонди підприємств.

Саме у цьому зв'язку на нашу думку, принциповим для послідуєчих практичних рішень є потреба більш детально розібратися з категоріями “земля – об’єкт господарювання” і “земля – об’єкт капіталу” та їх власниками. Для суспільства це дуже важливо так як одна справа бути власником “землі – об’єкту господарювання”, а інша “ “землі – об’єкту капіталу”. Дослідження дають підстави дотримуватися думки, що найбільш обґрунтованим з точки зору науки, історичного, вітчизняного і світового досвіду та справедливим для суспільства доцільно віддати перевагу власникам категорії “земля – об’єкт господарювання”. Крім всього іншого, таке тлумачення відповідає міжнародним стандартам, які полягають в наступному. Відповідно до **Системи національних рахунків (СНР) ООН** у валове нагромадження основних фондів включаються – “затрати капітального характеру для поліпшення земель”, а це як відомо не що інше як ефективне господарювання, а саме зрошення, культуртехнічні роботи, осушення, вапнування і інше. В той же час до складу валового нагромадження основних фондів не включені – земля, корисні копалини, ліси, що відповідає власникам категорії “земля – об’єкт капіталу”. Одночасне існування власників обох категорій об’єктів землі не може вважатися ефективним в принципі так як уже наша вітчизняна практика показала, що селянин, як власник землі, віддаючи її в оренду, не працює над підвищенням її родючості, а орендатор використовує землю переважно екстенсивно, покладаючись тільки на її природну властивість, а здебільшого її гне використовує.

Отже, концепція віднесення землі до основних фондів вимагає додаткового вивчення і перегляду, досягнення паритету цін і можливого перерозподілу коштів з інших галузей економіки з ряду причин в сучасний період практично неможливо. Що ж стосується бюджетних коштів, то відомо, що бюджет пустий, як сказав Президент України, а тому для допомоги селу необхідних коштів практично немає.

Не відкидаючи можливостей залучення бюджетних коштів та вдосконалення цін на сільськогосподарську продукцію пропонуємо звернути увагу на кошти,

які створюються в агропромисловому комплексі (АПК). На практиці уже розпочато використання створеної доданої вартості в агропромисловому комплексі України в реальній дійсності, випереджуючи наукову думку і хоча державного рівня вона не набула, але стоїть на порядку денному. В чому справа? Справа в тому, що в агропромисловому комплексі є відносна достатність фінансових ресурсів, які поряд з державною фінансовою допомогою і кредитними ресурсами спроможні вирішувати проблему залучення значних додаткових фінансових ресурсів для сільського господарства і села.

Реальне зникнення крупного товарного виробництва і виділення селянам земельних паїв призвело до того, що сільське господарство, як сировинна галузь залишилося осторонь фінансових потоків в період початкового нагромадження капіталу перехідного періоду. Вироблена в сільському господарстві сировина зосереджувалася перш за все у переробній промисловості, сфері обігу, фінансового посередництва та спекулятивній діяльності. Щоб поліпшити становище треба передбачити і вжити заходів, при потребі, до його корегування, допомогти в цілому сільському господарству і конкретному селянинові вийти з приватизаційної невизначеності.

Одна із складнощів полягає в потребі визнати, що ліквідація крупних колективних господарств та роздача землі всьому сільському населенню дрібними клаптиками є вкрай негативним явищем з багатьох причин. Володіння дрібними земельними ділянками було характерним на зорі формування суспільства і початкових капіталістичних відносин, коли були примітивні технології обробітку землі. Тепер же селянин одержав в середньому 4,3 га землі, а є 1,0-2,0 га, і для того, щоб ефективно працювати він зобов'язаний застосовувати новітню техніку: потужний трактор, комбайн, механізми для внесення добрив та догляд за рослинами, запровадити сівозміни, здійснювати боротьбу з хворобами рослин і багато інших технологічних складових вирощування рослин. З теорії і практики відомо, що економічно це не вигідно та й непосильно, а тому подібне становище селян має враховувати держава і щось запропонувати, виходячи з наступних міркувань.

Перше, цивілізація уже давно дійшла висновку, що тільки крупні господарства на селі можуть ефективно працювати: згадаймо наші відгодівельну комплекси з виробництва свинини і яловичини; птахофабрики. Друге, розпорошуючи землю ми повертаємося на століття назад, коли земельні відносини тільки формувалися. Третє, сільське населення десятиліттями привчене до колективного, хоча і мало ефективного, господарювання, а тому поколінню, яке побувало в колективному господарстві надзвичайно важко розпочати індивідуальне господарювання. Четверте, з філософської точки зору треба визнати, що людина, як суспільна істота, має більший нахил до колективного існування; п'яте, на міжнародний досвід, який підтверджує: земля у приватній власності, господарюють там добре і розумно, використовують високоефективну техніку, якою і ми захоплюємося, але ефективними є тільки господарства крупні, а дрібні всі збиткові, а їх власники заробляють гроші на прожиття на стороні.

Розпочинаючи продаж землі треба ще й врахувати світовий досвід, який свідчить, що у багатьох країнах іде процес реприватизації землі. В цьому випадку продажу будувати таким чином, що держава усвідомлює майбутній процес витрачання бюджетних коштів на викуп землі у новостворених власників, але значно дорожче. Чи не краще придумати інший хід справи, щоб у майбутньому нащадки не згадували нашу необачність і не нарікали, що їхні батьки і діди не вчилися на чужих помилках. А помилки навіть тепер видно не озброєним поглядом.

В країні розподіл земель відбувся, а тому треба визнати на державному рівні, що концентрація в аграрному секторі економіки буде відбуватися, як об'єктивний процес, особливо з часу введення ринку землі. Щоб не допустити будь-яких складних процесів у суспільстві, як це було в минулому, нам треба переглянути становище, що слалося на селі, дати можливість селянам не втратити свої наділи, розпорядитися ними за власним бажанням, забезпечити ефективне ведення сільськогосподарського виробництва. З цією метою на

державному і регіональному рівнях необхідно здійснити ряд заходів, на яких ми і зупинимося.

Ми вважаємо необхідним в державі найперше завчасно створити сприятливі умови, щоб вітчизняний капітал, без адміністративного втручання, в належній долі спрямовувався саме в аграрний сектор. При цьому треба врахувати, що економічне середовище, яке існувало до перебудовчого періоду, докорінно змінилося і стало якісно новим, яке вимагає якісно нових критеріїв оцінки можливостей фінансового забезпечення галузей, регіонів, юридичних і фізичних суб'єктів ринкових відносин. В чому суть справи?

Практичну дію забезпечення фінансовими ресурсами сільського господарства слід будувати відповідно до теорії Ф. Кене про “чистий продукт” і С. Подолинського про “додаточну вартість”, які довели, що вся енергія сонця, яка нагромаджується на Землі завдяки праці у вигляді абсолютної додаткової вартості, створюється саме в сільському господарстві.⁵⁰ Не випадково в багатьох країнах саме сільське господарство ставало ресурсним донором для інших галузей економіки, в тому числі і в колишньому Союзі, чого не слід забувати. Виходячи з цього не може вважатися правомірним, що галузь, яка є постійним акумулятором сонячної енергії прогресу, залишається в стороні від його результатів, не стає пріоритетом в розвитку держави. Таке становище є першопричиною відсутності внутрішніх фінансових ресурсів і широких інвестицій в сільському господарстві.

На підставі наукових досліджень, а також узагальненні вітчизняного і зарубіжного практичного досвіду нами розроблені напрями формування основних джерел фінансових ресурсів для сільського господарства безпосередньо в агропромисловому комплексі. Вони охоплюють комплексну систему створення, розподілу, перерозподілу і використання виробничого потенціалу та фінансових ресурсів в усьому агропромисловому комплексі. Система включає галузі, що виробляють засоби виробництва для переробної промисловості і сільського господарства (**I сфера**), безпосередньо сільськогос-

---

⁵⁰ Економіка України. – 2000. – № 7. – С. 75.

подарське виробництво (**II сфера**), переробку і збут сільськогосподарської сировини і виробленої із неї продукції (**III сфера**). Різнобічно, особливо фінансово, пов'язані між собою II і III сфери АПК, але I сфера також має бути тісно пов'язана з агрокомплексом.

Більше того, наукові дослідження, вітчизняний і світовий досвід підтверджують, що в міру підвищення інтенсивних факторів в АПК питома вага чистої продукції II сфери буде знижуватися, а I та III – зростати. Отже, має місце перелив створеної доданої вартості в цих сферах. Наприклад, в США питома вага чистої продукції сільського господарства в АПК не перевищує 10%.⁵¹ Зниження питомої ваги II сфери за показником чистої продукції буде супроводжуватися одночасним зростанням капіталомісткості за рахунок інвестицій в обладнання, машини і механізми. Таким чином економічна політика держави, особливо в період недостатніх бюджетних коштів, має формуватися на врахуванні об'єктивних факторів, які підтверджують вимогу, що забезпечення сільського господарства фінансовими ресурсами неможливо розглядати та вирішувати відокремлено від інших сфер АПК і всього розвитку економіки країни, покладаючись лише на бюджетні кошти.

Концептуально в перспективі необхідно виходити з того, що аграрний сектор економіки може ефективно розвиватися лише на основі внутрігалузевої і міжгалузевої конкуренції, зростання капіталомісткості і продуктивності праці в трьох сферах АПК. Однак, цього можна досягти, коли крупні, середні і дрібні господарства галузі сільського господарства будуть забезпечені необхідними фінансовими ресурсами для насичення новітньою технікою, мінеральними добривами і засобами захисту рослин та тварин, елітним насінням і якісними комбікормами.

Слід наголосити на тому, що надіятися на особливий підхід держави до будь-якої окремої сфери агропромислового комплексу щодо надання постійної фінансової допомоги, особливо з погляду на сучасне економічне становище, не вірно. Одночасно не слід думати, що сучасне село, навіть при його значному

---

⁵¹ Современные Соединённые Штаты Америки. – М.: Политиздат, 1988. – С. 181.

занепаді, не створює фінансових ресурсів. Розрахунки на основі статистичних даних підтверджують цікавий стан справ в Україні: якщо в 2000 р. у випуску продукції сільське господарство займало 21,8%, а промисловість 70,5%, що свідчить про значну різницю, то у валовому прибутку відповідно 44,4% і 47,6%, тобто майже рівні частини.

Причина відносного вирівнювання прибутків в сільському господарстві і промисловості полягає в тому, що це досягнуто за рахунок: низьких податків в сільському господарстві, пов'язаних з виробництвом, які складають 2,0%, проти 89,7% в промисловості та низької долі витрат на оплату праці – 13,7% проти 72,1% в промисловості.⁵² Подібне становище в сільському господарстві і в 2001 р., коли у випуску продукції галузь займає 18,9%, а у валовому прибутку – 36,2%. Цьому сприяло викривлене економічне підґрунтя орендних відносин на селі: надзвичайно низький рівень плати за оренду та віртуальні методи розрахунку цих платежів, низької ефективності використання орендованих земель.

Таким чином, розрахунки свідчать, що висока частина фінансових ресурсів, які створюються в сільському господарстві, там же і залишається, інша справа, де діваються ці прибутки, статистика на це відповіді не дає, але на інтенсифікацію виробництва кошти не йдуть. Подивімося як спрямовуються одержані прибутки на інвестиційну діяльність в галузі сільського господарства за 2000 р.: із всіх інвестицій в основний капітал в галузях матеріального виробництва країни в сумі 9,3 млрд грн. на сільське господарство припадає біля 0,5 млрд грн., або 5,3% в той час як сільське господарство у валовому прибутку матеріального виробництва займало 44,4%.⁵³ Отже, кошти, які, згідно офіційної статистики, існують в сільському господарстві, на інвестиційну діяльність не спрямовуються. Це і є втратами нашої аграрної політики, порушення структурних зрушень і складнощів у реформуванні сільського господарства.

⁵² Статистичний щорічник України за 2002 р. // Консультант. – 2002. – С. 35.

⁵³ Статистичний щорічник України за 2002 р. // Консультант. – 2002. – С. 234.

Виходячи з наведених розрахунків немає підстав стверджувати про повну відсутність прибутків в сільському господарстві. Звичайно, треба визнати, що їх недостатньо так як, виплативши належну платню найманим працівникам, вони значно скоротяться б, але і ті суми, що є в галузі не йдуть на користь виробництва, тут низька заробітна плата і завмерла інвестиційна діяльність.

На нашу думку необхідно дотримуватися кардинально нового, а саме комплексного підходу до вирішення проблеми. Концептуальний підхід полягає в тому, що в основі формування фінансових ресурсів для сільського господарства має стати **постулат паритету доходів**, який лише доповнюється паритетом цін. Це пояснюється тим, що доходи можуть утворюватися на базі розподілу і перерозподілу свідомих дій держави, інтеграції та кооперації підприємств, громади та окремих осіб, а ціни формуватимуться переважно за об'єктивними законами ринку на основі попиту і пропозиції, держава на них має обмежений вплив.

При вирішенні цієї проблеми необхідно врахувати процеси світової глобалізації економіки, які не знають національних границь, не враховують можливостей та інтересів конкретних країн, які мають їх захищати самостійно. В умовах недостатнього рівня економіки і відсутності належних золото-валютних запасів треба: по-перше, винайти точку опори безпосередньо в самій національній економіці, а в конкретному випадку, про що я доповідаю, в **агропромисловому комплексі (АПК)**; по-друге, підвищити доходи, а це рівень попиту всього населення, що перш за все якісно вплине на підвищення пропозиції в сільському господарстві і харчовій промисловості.

В концентрованому вигляді основний зміст викладених думок щодо фінансових ресурсів для сільського господарства в агропромисловому комплексі України на початку XXI століття полягає в наступному.

Перше, в сучасних умовах, коли надії на бюджетні кошти мізерні, найбільш вірним шляхом забезпечення фінансовими ресурсами сільського господарства може стати організаційне і економічне поєднання харчової і легкої

промисловості та торгівлі товарами кінцевого споживання з їх сировинною базою, тобто сільським господарством.

Друге, наукового обґрунтування набуває концепція про те, що для фінансування сільського господарства доцільно визначити чотири основних джерела ресурсів, які, за своїми значеннями, можна розташувати в такому порядку: внутрішні фінансові ресурси аграрного сектора економіки (АПК) на основі агропромислової кооперації та інтеграції; кредитні ресурси вітчизняної банківської системи, кооперативних організацій і страхових компаній; державне фінансування; зовнішні кредити та інвестиції.

Таким чином в цілому йдеться не тільки про бюджетні кошти, які в принципі завжди допомагатимуть сільським товаровиробникам, але будуть ще довгий час відсутні в майбутньому, а комплекс заходів, спрямованих на додаткову мобілізацію власних, комерційних, банківських, а також вкладення крупних вітчизняних та іноземних інвесторів. В першу чергу держава має звернути увагу на мобілізацію внутрішніх фінансових ресурсів в аграрному секторі економіки.

Досліджуючи формування внутрішніх фінансових ресурсів для сільського господарства, як сировинної бази харчової і легкої промисловості, здійснено комплексний підхід, розглядаючи сировинну галузь в її тісному взаємозв'язку з переробкою сировини і реалізацією продукції кінцевого споживання. До останнього часу у своєму розвитку галузі агропромислового комплексу – сільське господарство, переробна промисловість і торгівля розвиваються відокремлено, але їх слід розглядати в тісній єдності технологічних і фінансових процесів.

За нашими розрахунками вартість, яка створюється у сільському господарстві, але реалізується в інших галузях агропромислового комплексу за 2002 р. виглядає таким чином: виробництво продукції країни в діючих цінах становить

351,1 млрд грн, з яких промисловість – 169,0 млрд грн., агропромисловий комплекс – 79,6 млрд грн, в тому числі сільське господарство – 21,7 млрд грн

(27,3%), харчова промисловість і переробка сільськогосподарської продукції – 38,7 млрд грн (48,6%), торгівля продовольчими товарами – 19,2 млрд грн (24,1%). Отже, значно більше двох третин доданої вартості (72,7%) реалізується за межами сільського господарства, а коли врахувати собівартість в сільському господарстві, то ці показники будуть ще більш різючими.

В той же час, рівень розвитку галузей вітчизняного агропромислового комплексу дуже низький і в умовах трансформаційних процесів харчова промисловість може залишитися без сировини, а сільське господарство без можливостей переробляти свою продукцію для кінцевого споживання, а разом ці дві галузі тепер і в майбутньому залишатимуться без фінансових ресурсів так як створена в них додана вартість в повній мірі буде і надалі реалізуватися в найбільшій частині через торгівлю. Занепад сільського господарства призвів до недопоставок сировини для переробки, що стало основною причиною найгострішої проблеми аграрного сектора економіки – відсутність внутрішніх фінансових ресурсів і широких інвестицій.

Нами зроблено висновок про те, що розвиток харчової промисловості необхідно розглядати в комплексі з його сировинною базою – сільським господарством та сферою реалізації кінцевої продукції споживання – торгівлею, а також з виробництвом сільськогосподарської техніки для АПК. Висновок полягає в необхідності та об'єктивній можливості організаційно, технологічно та фінансово поєднати переробну промисловість, сільське господарство і торгівлю. Ідея стосується філософських понять про те, що об'єднання зусиль заміщує слабкість людської природи взагалі та пом'якшує високі ризики харчової промисловості і її основної сировинної галузі – сільського господарства. Саме в такому випадку концентрація і розвиток крупного виробництва в аграрному секторі економіки не буде йти в розріз з інтересами селян, які одержали дрібні земельні паї, залишаючись їх власниками, а в разі прийняття рішення про його реалізацію, то кожен буде знати реальну його ціну.

Внутрішні фінансові ресурси для сільського господарства, як сировинного сектора агропромислового комплексу, можливо одержати і спрямувати на

інвестиційні та інноваційні цілі виробництва лише в тому випадку, коли виробництво сільськогосподарської продукції технологічно і організаційно буде пов'язано з результатами кінцевої продукції споживання: від виробництва сировини до її переробки та реалізації готової продукції кінцевого споживання. В цьому випадку учасники виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, зберігання і реалізації знаходитимуться в рівній залежності один від другого: будуть зацікавлені у зміцненні сировинної бази, тобто сільського господарства; з'явиться розуміння рівня свого ризику вкладеними ресурсами; кожен матиме реальну уяву про власні доходи.

Поєднання харчової промисловості і торгівлі з сільським господарством, на нашу думку, дозволить державі ефективніше здійснювати аграрну політику в сучасних умовах концентруючи її на: державному кредитуванні, страхуванні і консультуванні суб'єктів АПК, регулюванні виробництва і реалізації товарів, розширенні зовнішніх ринків і захисті внутрішнього ринку, координації наукових досліджень і контролі якості продуктів харчування, підтримці конкуренції і зростанні продуктивності. Не треба забувати, що творці філософії і практики комуністичних ідей у своїх пророцтвах, які до речі не збувалися і продовжують існувати, писали, що в найбільш передових країнах серед заходів розвитку продуктивних сил можуть бути майже всюди застосовані і такі: "Поєднання землеробства з промисловістю, сприяння поступовому усуненню відмінності між містом і селом".⁵⁴

В організаційному аспекті поєднання цих галузей ґрунтується на комплексній системі створення, розподілу, перерозподілу і використання виробничого потенціалу та фінансових ресурсів. Система включає галузі, що виробляють сировину в сільськогосподарському виробництві (II сфера), здійснюють зберігання, переробку і збут сільськогосподарської сировини і виробленої із неї продукції кінцевого споживання (III сфера). Зв'язок цих двох сфер (II і III) з галуззю, яка виробляє засоби виробництва для переробної промисловості і сільського господарства (I сфера) має будуватися на

---

⁵⁴ Маркс К. і Енгельс Ф. Маніфест комуністичної партії. – К.: Політвидав України, 1981. – С. 44.

госпрозрахунковій основі: правових і господарських договорів, конкретних замовлень і фінансових розрахунків.

Така єдність виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки і реалізації, а також виробництва засобів виробництва для аграрного сектору економіки, відповідатимуть внутрішньому змісту поняття “агропромисловий комплекс”. Більше того, у цьому випадку місцеві органи самоврядування будуть реально зацікавлені у підтримці такого комплексного виробництва для отримання ренти, як основного джерела фінансових стабільних ресурсів їхніх бюджетів, відчуваючи себе повноправними господарями на своїй землі.

Регульований інтегрований шлях розвитку АПК пропонується ще й з тією метою, що для всемірного зростання ефективності аграрного сектора економіки розвиток сільського господарства тільки фермерським шляхом не може бути єдиним. Вимагає перегляду застосування орендних відносин, які не йдуть на користь ні власникам земельних паїв, ні сільськогосподарському господарству в цілому. На нашу думку, основною державною доктриною такого розвитку має стати три підходи до формування сільськогосподарських підприємств, які стануть складовими інтеграції в агропромисловому комплексі.

Перший, стратегічний, напрям доцільно спрямовуватися на створення крупних фермерських, колективних, кооперативних і інших господарств з площею землі не менше 1,5-2,0 тис гектарів на базі інтеграції приватної власності тих, хто володіє землею на відповідній території. В Україні є особливість формування крупних господарств, яка полягає в компактному проживанні сільського населення в селах, що визначатиме умови об’єктивної необхідності кооперування середніх та невеликих селянських господарств.

Другий, середні фермерські (селянські) господарства площею 80-150 гектарів кожне. Дрібні селянські господарства в Україні поступово будуть кооперуватися та інтегруватися з такими фірмами і компаніями в агропромисловому комплексі, але не на орендній, а на дольовій основі земельним капіталом, але для цього потрібно виважена законодавча база.

Третій, невеликі селянські господарства (сімейні ферми), величезна кількість яких буде залишатися і відігравати вагомую роль в економіці країни ще довгий час, якщо не постійно, для дотримання принципу соціальної справедливості і реального стану, який історично склався. В сучасний період, тобто на початковому етапі, такі ферми найбільш ефективні для реформування сільського господарства. З часом природним шляхом і під дією конкуренції вони будуть зміцнюватися, розширяться, становити джерело формування середніх і крупних господарств на правах дольової участі власним капіталом, в тому числі і в агропромисловому комплексі.

В результаті крупні і середні господарства, до яких будуть вливатися на дольовій участі власним земельним капіталом невеликі селянські господарства і сімейні ферми, розвиватимуться на основі кооперації та інтеграції з третьою сферою АПК – переробкою та збутом кінцевих продуктів споживання. Саме в такій інтеграційній системі, яка не схожа на іноземний досвід, буде проявлятися справедлива дольова участь всіх власників земельних ділянок. Якщо ми підемо шляхом закордонної практики, то вона буде найгіршою для селян, самої галузі і держави в цілому. Адже вивчення досвіду багатьох країн показує, що в переважній більшості дрібних і селянських господарств, яких в кожній країні більшість, одержують прибутки не від основної сільськогосподарської, а переважно нефермерської діяльності.

Адже світовий і вітчизняний досвід стверджує, що коли ми і надалі будемо відстоювати ведення дрібного господарства, то за відомо свідомо передбачаємо потребу для всіх власників земельних паїв надіятися не на власну землю в середньому 4,3 га, а готуватися заробляти на прожиття на стороні. Вся державна допомога, про яку всі говорять і вимагають, йде не дрібним власникам землі чи селянським господарствам, а так званим сільськогосподарським підприємствам чи орендарам які взяли в оренду землю селян, одержують чималі доходи, а власникам цієї землі попадають крихти у вигляді орендної плати. Для зміни такої ситуації дрібні селянські

господарства мають своїм земельним капіталом інтегруватися в АПК на дольовій основі одержання доходів.

Подібний підхід в державній політиці щодо сільськогосподарського виробництва і створення умов справедливого відношення до селян має стати пріоритетом в політиці держави. Адже більшість сільськогосподарських підприємств, які одержують державну матеріальну і фінансову допомогу не зацікавлені в інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, їх більше влаштовує екстенсивний розвиток про що є багато практичних свідчень на всій території України. В усіх випадках такий стан не повинен влаштовувати державу, яка має лише їй притаманні певні функції, спрямовані на поліпшення становища в суспільстві. Тому необхідно не тільки знайти ресурси і допомагати тим чи іншим галузям, але і створити умови зацікавленості в інтенсифікації виробництва.

Без взаємодопомоги на базі інтегрування і кооперування сільськогосподарські товаровиробники позбавлені основного, заради чого вони одержували свої паї, важко працювали, а саме отримувати належні прибутки від кінцевого споживання виробленого ними продукту. Кооперування та інтегрування дозволить кожному сільськогосподарському товаровиробнику приймати участь в усіх ланках руху їх же продукції: виробництво – збирання – зберігання – переробка – транспортування – торгівля – споживання. В цьому випадку настає можливість докорінно змінити організацію і технологію аграрного виробництва на основі поєднання сільського господарства з промисловістю про що турбувалися мислителі минулого.

Зауважимо, що створення і діяльність інтегрованих господарських структур в Україні регулюються Законами України “Про підприємництво”, “Про господарські товариства”, “Про підприємства в Україні”. Звичайно потребуються уточнення і зміни у ці законодавства, які значно поліпшать соціально-економічну ситуацію в сільському господарстві та в цілому в агропромисловому комплексі.

Сучасна приватизація державних переробних і інших підприємств АПК зумовлює необхідність формування механізму їх економічної інтеграції з чисельними дрібними сільськогосподарськими товаровиробниками. Адже переробна промисловість найперше зацікавлена у своєчасному отриманні сировини та ще й високої якості. Пропонована нами концепція інтегрування в АПК забезпечить сільському населенню можливість виходу із тієї ізоляції, в якій воно перебуває до цього часу у виробничому і соціальному розвитку.

Сільськогосподарські кооперативи та інтегровані підприємства із замкнутим циклом виробництва можуть створюватися як комплексні так і спеціалізуватися з окремих видів продукції: зерно, олійні культури, цукор, технічні культури, овочі і фрукти, худоба, молоко, птиця, вовна. Ефективним, із-за неможливості завищення цін, стане кооперування з постачання сільському господарству добрив, паливно-мастильних матеріалів, кормів, засобів захисту рослин, насіння, техніки, будівельних матеріалів і іншого. Будуть і інші форми кооперування щодо надання сервісних послуг сільськогосподарським товаровиробникам. Подібне кооперування практикується в багатьох країнах.⁵⁵ Основна умова створення сільськогосподарських кооперативів – рівноправна участь в них приватних і колективних, дрібних і крупних сільськогосподарських товаровиробників. Агропромислова інтеграція і кооперування стане важливим фактором формування та ефективного розвитку малого і середнього бізнесу, який буде привабливим для іноземних інвестицій та ресурсів міжнародних фінансових організацій.

Організаційно сформована горизонтальна структура агропромислової кооперації та інтеграції може розміщувати свою виробничу, соціальну та іншу інфраструктуру в малих і середніх містах, містечках і селищах. Таких поселень в Україні безліч, які можуть стати центрами волостей, що об'єктивно створюватимуться в адміністративних районах сільської місцевості. На рівні волостей можуть формуватися місцеві кооперативи на базі селянських

---

⁵⁵ Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. – К., 1996. – С. 106.

господарств, якщо вони відповідатимуть певним вимогам щодо діяльності сімейних фірм. Такі об'єднання і кооперативи, у свою чергу, матимуть юридичне право ставати суб'єктами агропромислової кооперації. Саме в такій системі знайдуть своє належне місце господарі земельних паїв, одержуючи доходи від капіталу, яким являється земля, а ті, хто вирішить нею не займатися зможе її реалізувати відповідно до сформованих ринкових цін, бюджетне фінансування йтиме до кожного селянина на відміну від теперішнього стану, коли кошти проходять мимо нього. Повноправними суб'єктами кооперації та інтеграції можуть ставати науково-дослідні інститути і дослідні господарства з елітного насінництва і племінного тваринництва.

Як показує уже сучасна практика кооперативні та інтеграційні процеси реально формуються в галузях птахівництва, молочного скотарства, овочівництва і інших. Організаційно-економічний механізм функціонування ринкових форм господарювання ґрунтується на об'єктивних економічних інтересах товаровиробників, пріоритетності відносин власності та на засадах підприємницької відповідальності і ризику. У птахівництві країни новостворені підприємницькі структури, здебільшого засновані на базі сільськогосподарських підприємств, які припинили свою роботу із-за кризових явищ, особливо це стосується сільськогосподарських підприємств, що виробляли продукцію на індустріальній основі. Зокрема, агропромислова інтеграція в галузі птахівництва яскраво простежується в багатьох відомих вітчизняних компаніях. Уже є і наукова література про їхній досвід з якою можна ознайомитися.

Система аграрного виробництва на кооперативній та інтеграційній основі буде більш економічно привабливою для залучення в цей сектор економіки інших фінансових ресурсів: кредитів вітчизняної банківської системи, кооперативних організацій і страхових компаній; зовнішніх кредитів та інвестиції, підвищення ефективності бюджетного фінансування.

Кредитні ресурси вітчизняної банківської системи взагалі складно мобілізувати для сільського господарства, як відокремленої сировинної галузі, хоча кредитування цієї галузі є органічною частиною її виробничого процесу.

Технологічна потреба полягає в тому, що в сільському господарстві не більше 15-20% становлять основні фонди, що не знаходяться в обігу, а решта 80% – обігові засоби. У рослинництві оборот становить 6-12 місяців, а в тваринництві не менше 1-3 роки. Все це потребує постійного кредитування, але теперішня банківська система за різних обставин практикує видачу переважно короткострокових кредитів до 6 місяців під досить високі (30-50-60, а в минулому і більші) відсотки.

Пов'язувати кредитування сільського господарства з ринком землі не слід так як відмітимо, що земля, якщо вона буде продаватися і закладатися, для банків в принципі не потрібна, їм потрібні повернення кредитів, а селянам це робити здебільшого складно. Ніхто не може дати гарантію, що коли розпочнеться ринок землі, то банки зразу ж даватимуть величезні та ще й дешеві кредити під заставу землі. По-перше, банки ще не мають достатніх кредитних ресурсів для цього, а по-друге, вони ще не знатимуть що робити з закладеною землею так як до реального ринку землі в нашій країні ще далеко, а банкам потрібен оборот капіталу. Комерційні банки краще надаватимуть кредити інтегрованим структурам АПК.

Агропромислова кооперація та інтеграція здатна створювати власні кредитно-фінансові ресурси. Кооперативні банки в агропромислових об'єднаннях можуть бути організовані на основі кооперування коштів перш за все двох сфер агропромислового комплексу.

Страхова справа також може стати важливим джерелом мобілізації фінансових ресурсів, які спрямовуватимуться виключно на потреби аграрного сектора економіки у вигляді фінансової взаємодопомоги, як економічна складова категорії фінансів. Об'єктивна економічна необхідність використання страхування, особливо в сільському господарстві, пояснюється постійним впливом природних і інших надзвичайних факторів при недостатніх можливостях держави і ринку забезпечити широку маневреність фінансовими ресурсами господарюючих суб'єктів. Більше того, само сільське господарство не спроможне за рахунок власних фінансових ресурсів здійснювати ефективну

страхову діяльність. Це під силу в цілому агропромислового комплексу, тобто коли буде кооперація та інтеграція сільського господарства, як сировинної бази, переробної промисловості і торгівлі, а можливо і галузей, які виробляють засоби виробництва для АПК.

Бюджетне фінансування аграрного сектора економіки має змінити свою направленість, підвищивши цим самим ефективність державної допомоги. Відомо, що функції держави полягають у створенні сприятливих умов для економічного розвитку, виробничої і соціальної інфраструктури в сільській місцевості за допомогою економічних підойм, у тому числі спеціальні урядові програми, державні замовлення, квоти, ціни та державна система інформації, регулювання сфери переробки і збуту продукції, сприяння інвестиційним процесам і використання новітніх технологій, формування попиту на продовольчу продукцію на внутрішньому ринку і стимулювання її експорту, а також підтримання доходів і цін на сільськогосподарську продукцію, вироблення відповідних орієнтирів в ринкових відносинах, забезпечення сприятливих кредитних і податкових умов, здійснюючи контроль за дотриманням виробниками екологічних параметрів, стандартів і норм.

Бюджетні кошти, хоча і обмежені в нашій країні, доцільно спрямувати винятково на ключові заходи підтримки розвитку сільського господарства і підприємництва в сільській місцевості, а саме: проведення наукових досліджень, зокрема, елітне насінництво і племінне тваринництво; проведення технологічних ярмарок; здійснення інвестицій, які впливають на зниження затрат, поліпшення якості робіт і продукції; розвиток інфраструктури сіл і сільськогосподарських ринків, освіти і професійного навчання, перепідготовка землеробів на несільськогосподарські професії і інше; здійснення державних замовлень.

Відносно бюджетних коштів, то тут сумнів у доцільності їх витрачання на ряд цілей так як кошти зовсім не попадають до сільських товаровиробників. До таких нераціональних витрат, прийнятих в бюджеті на 2004 р., можна віднести:

“підтримка підприємств АПК через механізм здешевлення короткострокових і довгострокових кредитів ” – 220,0 млн грн, “часткова компенсація вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва” – 140,0 млн грн, “організація і регулювання установ в системі агропромислового комплексу” – 128,8 млн грн, що складає 37,8% всіх бюджетних коштів на розвиток сільськогосподарського виробництва.

Особливою турботою держави має стати не виділення коштів всім, а створення особливого сприятливого режиму розвитку за допомогою фінансово-економічного стимулювання високоефективних дрібних і крупних господарств, зростання експорту виробленої продукції і протидії засиллям імпорту харчових продуктів. Використання митних і тарифних регуляторів є також важливою функцією держави, в це набагато цінніше від прямого фінансування. Адже недосконалість митної і тарифної політики в сучасних умовах стає однією із основних перепон в розвитку сільського господарства.

Зовнішні кредити та інвестиції вимагають суттєвого переосмислення так як реальний стан справ свідчить, що великих надій на їх одержання для реального виробництва в галузі сільського господарства в ближчий період дуже мало. Щоб покращити стан в одержанні іноземних фінансових ресурсів, треба докласти зусиль до створення умов для переважного використання не кредитів, а саме інвестицій. Як свідчить сучасна практика іноземні інвестиції спрямовуються переважно в переробну галузь. Тому тільки інтеграція сільськогосподарського виробництва з переробною промисловістю може дати надію, що іноземний капітал попаде в сировинну галузь.

Одночасно можна суттєво покращити і спрямування кредитів в аграрний сектор економіки. Перше, кредити міжнародних фінансових організацій надаються при наявності конкретних програм, а ця умова не виконувалася із-за недоліків у підготовці проектів; друге, вимоги міжнародних фінансових організацій передбачають надання кредитів приватному, а не колективному сектору економіки, а в цій справі у нас є позитивні зрушення, але є і вузькі місця; третє, треба відмовитися від практики одержання кредитів за

міждержавними кредитними угодами переважно під поставки іноземних товарів. Всі ці недоліки можна повністю виправити і реально одержувати іноземні кредити для розвитку виробничої сфери сільського господарства.

На кінець підкреслимо, що залучити фінансові ресурси із декількох джерел для сільського господарства можна лише тоді, коли всі сфери АПК і інвестори відчують реальну, досить чітку і прозору економічну політику держави стосовно сприяння інвестиціям на середній і довгостроковий період. Для комплексного вирішення фінансових проблем сільського господарства необхідно: по-перше, в економічній політиці держави визначити роль і місце сільського господарства в економіці країни, а також в агропромисловому комплексі зокрема; по-друге, сформувати теоретичні і практичні рішення проблем державного регулювання АПК, земельних відносин і зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими продуктами.

Висновки

1. Концепція віднесення землі до основних фондів вимагає перегляду, досягнення паритету цін і можливого перерозподілу коштів з інших галузей економіки з ряду причин в сучасний період практично неможливо.

2. Ліквідація крупних колективних господарств та роздача землі всьому сільському населенню дрібними клаптиками без забезпечення його матеріально-технічними засобами стало основною причиною складнощів у сільському господарстві.

3. Використання бюджетних коштів для фінансування сільського господарства ефективно, але надія на них в сучасний період мало ймовірна із-за того, що бюджет пустий, як сказав Президент України.

4. Має місце викривлене економічне підґрунтя орендних відносин на селі: надзвичайно низький рівень плати за оренду, віртуальні методи розрахунку цих платежів та низька ефективність використання орендованих земель.

Пропозиції

1. Визначитися і рекомендувати законодавчій та виконавчій владі: перше, чи пріоритет буде віддано власникам категорії “земля – об’єкт капіталу”; друге, пріоритет віддається власникам категорії “земля – об’єкт господарювання”; третє, чи будуть існувати в Україні власники обох категорій землі, визначивши для цього їх взаємовідносини.

2. В основі формування фінансових ресурсів для сільського господарства в процесі його реформування має лежати постулат паритету доходів, який лише доповнюється паритетом цін.

3. Визнаючи розподіл земель як факт, що не підлягає зміні, треба не допустити будь-яких складних процесів у суспільстві, а тому держава зобов’язана переглянути становище, яке склалося на селі, дати можливість селянам не втратити свої наділи, розпорядитися ними за власним бажанням, забезпечивши ефективне ведення сільськогосподарського виробництва.

4. В сучасних умовах є необхідність і об’єктивна можливість організаційно, технологічно та фінансово поєднати у вигляді інтеграції і кооперації переробну промисловість, сільське господарство і торгівлю.

5. В організаційному аспекті поєднання цих галузей ґрунтується на комплексній системі створення, розподілу, перерозподілу і використання виробничого потенціалу та фінансових ресурсів.

6. Дрібні селянські господарства мають своїм земельним капіталом інтегруватися в АПК з метою одержання доходів на дольовій основі.

11

МИХАЙЛО ЗУБЕЦЬ

І АГРАРНА НАУКА УКРАЇНИ⁵⁶

---

⁵⁶ Сербія // Zbornik radova. – 2005. – Sveska 41.

Неподалік від Києво-Печерської лаври та парку Слави не важко знайти на вулиці Суворова двоповерховий будинок – пам'ятник архітектури, споруджений у 1915-1916 рр. в стилі неоренесансу, де з 1990 р. розміщується Президія Української академії аграрних наук.

Піднявшись на другий поверх ми попадаємо в тихий куток центру аграрної науки. В невеликій, привітній і затишній приймальні завжди тихо, хоча там постійно присутні відвідувачі – вчені, виборці, громадські і державні діячі, прості працівники, які ідуть до господаря кабінету за порадою, з пропозиціями, результатами наукових досліджень та чисто житейськими проблемами. За дверима працює видатний вчений в галузі селекції і розведення у тваринництві, талановитий організатор аграрної науки і виробництва, політичний, громадський і державний діяч Михайло Васильович Зубець.

Якщо поглянути на палітру його багатогранної діяльності, особливо в науковій і державній діяльності, то простежується, що він всіма силами домагався лідерства у вибраній ним же кар'єрі – практик-селекціонер в крупному дослідному господарстві, керівник одного із виробничих підрозділів, а пізніше Головного управління науки Міністерства сільського господарства України, заступник міністра сільського господарства України, міністр сільського господарства, академік УААН, доктор сільськогосподарських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, двічі лауреат державної премії в галузі науки і техніки, Президент УААН, віце-прем'єр-міністр, народний депутат України. Він завжди переможець, а як переможець, постійно ліберальний, надзвичайно щедрий, але при цьому бажає, щоб всі навколо були такими ж добрими.

Привітність господаря кабінету створює доброзичливу ауру для спілкування з усіх складних і не дуже проблем. Тверде рукостискання і постійна доброзичлива усмішка характеризує наполегливий характер і життєву вдачу. В розмові вислуховує, але постійно тримає лідерство, що нерідко здається важко

вставити і нав'язати свою думки. В усьому відчувалося, що вчений повністю захоплений власним поглядом на ту чи іншу проблему, даючи можливість співрозмовнику відчувати себе рівноправним у її вирішенні. Його помітна тверда власна лінія в науковій і громадській думці пом'якшується великою мірою природною поведінкою і щиросердечністю. У співрозмовникові помічаєш, крім глибокої наукової думки, ще й шляхетну простоту і тиху велич.

В начебто повільних, але виважених рухах вгадується вправність і висока реакція, в розмові швидко думає і приймає рішення, його погляд доброзичливий, але він кожного попереджає, що перед ним людина, яку не так легко в чомусь перемогти. Із кризових ситуацій, на подив його противників, вибирається вправно і швидко. Зовнішній вигляд – самовпевненість і егоцентризм. Навчившись дипломатії, спираючись на природну інтуїцію і великий творчий потенціал його успіхи у багатогранній діяльності набрали великого розмаху. Не любить консерваторів та тих, які зважають кожне слово і поступок – це його вороги.

Починаючи з студентського часу, М. Зубець постійно і послідовно займається науковими дослідженнями, одержав вагомі наукові досягнення, поповнюючи національну наукову скарбницю. Одночасно брав активну участь у громадському і державному житті українського суспільства, що також принесло позитивні результати в складний період становлення незалежної української держави. Нема сумніву, що такими діями створювалось добре ім'я кожного українця в служінні своєму народу в його складні періоди. Соломон говорив: “Доброе имя лучше большого богатства, и добрая слава лучше серебра и золота”⁵⁷ Такою, без сумніву, доля імені Михайла Зубця в історії України. Він мовби порівну піднесений долею і власними заслугами, сіє на благодатний ґрунт багато доброго, яке буде жити в пам'яті нащадків. Підтвердженням цього є його багатогранна наукова, державницька та громадська діяльність.

Отож, перед нами неординарна особистість, а саме Михайло Васильович Зубець – теоретик і практик в одній особі, вчений, організатор української

---

⁵⁷ Библия. Притча 22(1).

аграрної науки, державний діяч. За своєю сутністю Михайло Зубець уособлює видатну особистість новітньої історії України – поетичну людину, керівника і організатора, прагматика і теоретика, стратега і тактика, політика і дипломата. Суто людські, державницькі, управлінські і наукові риси формувалися на виробництві безпосередньо в господарствах аграрного сектора економіки, в Міністерстві сільського господарства і в розквіті себе проявили в Академії аграрної науки та Кабінеті Міністрів України. Досить поважний і відомий в країні урядовець у розмові про М. Зубця висловився з теплотою “це людина від землі”.

Народився майбутній академік 7 квітня 1938 р. в селищі Нова Басань, що була на той час районним центром на Чернігівщині. Його характер формувався під впливом природної безмежної цікавості до істин навколишнього середовища, потреби долати в ньому складнощі і перемагати. Впродовж життя поступово виробляв у собі імунітет до негативів, тому його ніколи не зраджували витримка, розсудливість, зваженість при вирішенні проблем розвитку України. Закінчив технічне училище при заводі “Більшовик”, ставши за рік навчання класним верстатником п’ятого розряду, що рідко бувало на практиці, почав працювати на Київському заводі порційних автоматів у підрозділі головного механіка заводу. Невдовзі відбулася крута зміна і верстатник промислового підприємства став студентом сільськогосподарської академії, а після її закінчення працює впродовж девяти років головним зоотехніком-селекціонером у своєрідній столиці сивентальської породи держплемзаводі “Тростянець” на Чернігівщині, який нагадував великий науково-виробничий центр, де народжувалося майбутнє тваринництва України.

Чернігівські землі входили до Сіверських земель. Сіверське удільне князівство, одне із найбільших Київської Русі, звідки весною 1185 р. військо новгород-сіверського князя Ігоря Святославича вирушило проти страшного ворога, жах і прокляття Русі – половців. Оспівані в епосі “Слово о полку Ігореве” – золотому слові української стародавньої літератури.

Чернігівщина центр української історії з древніх часів, тут формувалась українська державність, народжувались вчені і державні діячі світового рівня, яким було притаманне вільнодумство, тут формувалась духовність української нації. Російський письменник із світовим ім'ям Олексій Костянтинович Толстой з материнської лінії походить із роду Розумовських – Олексій і Кирило народилися в селі Козелецького уїзду на чернігівщині. Останній український гетьман Кирило Розумовський був його прадідом, дідом був О.К. Розумовський – багач, сенатор при Катерині II і міністр народної освіти за Олександра I, дочка якого Анна стала матір'ю письменника. Після того як О. Толстой вийшов у відставку з державної служби, він більшу частину свого життя провів в Червоному Рогу Чернігівської губернії, там же він і помер 28 вересня 1875 року, своєю батьківщиною він вважав Малоросію, тобто Україну.

Наукова діяльність академіка М. Зубця постійно пов'язана з Українською академією аграрних наук.

У повсякденній роботі в Академії на першому місці залишається селекція, яка, за словами Зубця, створює високоврожайні сорти і гібриди, нові породи худоби, які стають рушійними факторами, що допоможуть перетворити сільське господарство в галузь, яка стане провідною в економіці і виведе Україну в розряд високорозвинутих держав. Вчений ставить завдання на державному рівні використовувати сучасні методи молекулярної генетики та біотехнології, пріоритетних технологій селекції XXI століття, без чого неможлива суттєва інтенсифікація процесу підвищення генетичного потенціалу тварин. Особисто академік М. Зубець досяг багато вагомих наукових результатів у галузі селекції та розведення сільськогосподарських тварин, став автором української, волинської та поліської м'ясних порід великої рогатої худоби, українських червоної- і чорно-рябої молочних, ряду заводських ліній.

Як вчений-селекціонер в галузі тваринництва М. Зубець запропонував багато нових ідей і практичних рішень у галузі селекції та розведення сільськогосподарських тварин, зробив вагомий внесок в піднесення якості та

результативності господарювання у важливій для суспільства галузі. За це він одержав 26 авторських свідоцтв і патентів.

В галузі організації аграрної науки проявилися великі організаторські здібності вченого. Обраний президентом УААН, в умовах глибокої економічної і соціально-політичної кризи в Україні він зумів згуртувати зусилля інтелектуальної еліти аграріїв на порятунок самої Академії та мобілізувати потенціал знань вчених для зміцнення аграрного сектора економіки і країни в цілому. Вперше на базі створених наукових центрів при академічних інститутах та регіональних центрах наукового забезпечення агропромислового виробництва на місцях розроблено, апробовано і задіяно струнку, ефективну систему впровадження вальної діяльності. Структурні вдосконалення системи Академії супроводжувалися розширенням міжнародних зв'язків наукових установ та підтримкою Світового банку і Міжнародного центру з національних систем сільськогосподарських досліджень ISNAR. Набули стабільного розвитку взаємовигідні зв'язки з вітчизняними міністерствами і відомствами та фінансовими організаціями.

Незалежна Україна і її наука одержали з минулого безліч складних проблем, які вимагають величезної уваги як держави так і науки, особливо аграрної, в якій працює і довгий час очолює Михайло Зубець.

Українська наука прославлена своїми багатючими традиціями і досягненнями з давніх часів. Серед національної наук важливе місце належить аграрній науці фундаментального і прикладного характеру. Перед аграрною наукою стоять важливі проблеми, в тому числі і ті, які мають не тільки національне, але і міжнародне значення. Серед них дослідження наукових установ Нікітського ботанічного саду в галузі рослинництва, Асканії-Нової в галузі тваринництва. Про особливе значення цих українських територій свідчить той факт, що постійно ними цікавилися іноземні держави, особливо німці, росіяни і інші. Цими та багатьма іншими науковими проблемами постійно опікується Українська академія аграрних наук і її Президент Михайло Васильович Зубець. Збереження та примноження унікальних за своєю задумкою створення та

існування рукотворних наукових природних лабораторій – виконання боргу перед нащадками і Україною.

Вузкий берег південного Криму є своєрідним природним утворенням у східній Європі – казковою країною для всіх українців, їхньою святинею. Вперше з 1773 р. історія передала до рук українських вчених перлину південного берега Криму Нікітський ботанічний сад. Сад з багатьма науково-дослідними установами відіграє особливу роль в науці, культурі і славі України. Збереження і примноження рукотворного чуда стає найпершим зобов'язанням українських вчених аграріїв. Адже невблагана історія відмітить не тільки всі здобутки, але і упущення для майбутніх поколінь. Досягнення в Нікітському ботанічному саду будуть екзаменом для української аграрної науки перед історією, майбутніми поколіннями і світовою спільнотою. Саме в Нікітському ботанічному саду буде видно чи здобуде українська аграрна наука світове визнання чи загине під тиском меркантильних інтересів і буде засуджена історією та нащадками.

В період війни 1941-1945 рр. німці, захопивши Крим, зразу ж призначили свого керівника Нікітським ботанічним садом, були розпочаті наукові дослідження. Після здобуття Україною незалежності наукова робота в Нікітському саду ведеться таким чином, щоб дослідження і їхні досягнення перших і послідуєчих років незалежності були записані золотими буквами в історії не тільки вітчизняної, але і світової науки. Однак, для цього потребується здійснити великий пласт наукових досліджень і практичних рішень, дати оцінку минулому і визначити перспективу української перлини – Нікітського ботанічного саду. Адже відомо, що за 1917-1991 рр. в Нікітському саду не завезено і не посаджено ні однієї рослини значимої для цілей, фактично з якими і було створено цей унікальний заповідник. Є багато і інших складнощів, які вимагають уваги і практичного рішення, а тому тут знаходиться одна із передових ліній науки, адже “всё преходящее, а наука вечная”.

Асканія-Нова – всесвітньо відомий унікальний зоопарк, створений людиною у безводному і безлісому степу, стала відомою всьому світові перлиною ще в ХІХ столітті, вона стала на земній кулі тією точкою, в якій пересікалися шляхи і творення видатних наукових особистостей. Створення заповідного зоопарку стало неординарним феноменом погляду на століття вперед, значення якого ще не осмислили до цього часу, але це належить зробити новому поколінню науковців і управлінців.

Організаційне започаткування Асканії-Нової розпочалося в березні 1828 р. у напівпустинному степу площею 600 квадратних кілометрів у вигляді прямокутника довжиною 40 і шириною 15 кілометрів. В послідууючому Фрідріх Єдуардович фон Фальц-Фейн підвищив її науково-практичну досконалість, яку було доведено до найвищого рівня. Близько 400 видів тварин і птиці з усієї планети були акліматизовані і жили в асканійському заповіднику, багато із них давали потомство. Набутий досвід акліматизації і схрещування вписує не одну сторінку у всесвітню історію зоологічної науки. Для наукових досліджень там з'явилася дослідна наукова станція, яка в майбутньому переросла в науково-дослідний інститут.

В даний час в Асканії-Новій наукові дослідження здійснюються Інститутом тваринництва степовиз районів ім. М.Ф. Іванова “Асканія-Нова” – Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства з науково-практичною мережею: Дослідне господарство “Маркєєво” та дослідне господарство “Асканія-Нова”. В 1993 р. Асканія-Нова стає Біосферним заповідником загальною площею 33307,6 га, в 1995 р. Президія УААН прийняла рішення про надання заповіднику повної самостійності і з того часу заповідник набув статусу провідної природоохоронної науково-дослідної установи міжнародного значення.

Після 1991 р. в українському аграрному секторі економіки відбуваються кардинальні зміни пов'язані з входженням країни в ринкові відносини, а тут все нове і недостатньо зрозуміле та вивчене. Це стосується насамперед формуванню організаційно-правових форм господарювання, нові підходи у наукових

дослідженнях стосовно розвитку аграрного сектора економіки. Аграрна наука здатна виконати весь об'єм досліджень, які необхідні в сучасний період крутого повороту в історії українського суспільства та його соціально-економічного розвитку.

Наукове забезпечення соціально-економічного розвитку села є ключовим напрямком діяльності Української академії аграрних наук, яка на сьогодні включає 59 наукових інститутів усіх сфер аграрної науки, 11 обласних і галузевих дослідних станцій та науково-експериментальних центрів, безпосередньо підпорядкованих УААН. У складі інститутів налічується 72 дослідних станцій, філіалів та інших науково-дослідних установ. На даний час УААН має досить високий науковий потенціал: 5358 науковців, серед яких 376 докторів наук та 1988 кандидатів наук, більше 1100 докторантів та аспірантів.

Частиною підсумку наукової діяльності за попередні роки означився виходом у світ наукової праці “Вибрані твори”⁵⁸, яка із усіх його праць ввібрала саме ті, що одержали найширше розповсюдження і найближчі до фундаментальний наукових природничих розробок, практичних справ аграрної економіки і почуттів людей в українському суспільстві. Вибрані твори – взірць практики особистого звітування вченого, державного і громадського діяча перед своїм народом про натхненну працю на благо своєї вітчизни.

Залишаючись Президентом Української академії аграрних наук, Михайло Зубець в 1996 р. був призначений віце-прем'єр-міністром Кабінету Міністрів України з аграрних проблем, очолюючи в окремий період одночасно і Міністерство сільського господарства та продовольства. Обіймаючи одночасно три посади, він не відчував себе новачком і зразу ж приступив до важкої праці – порятунку “тяжко хворого” українського села. Тільки неординарні особистості з мисленням загальнодержавного масштабу могли безпомилково справитися з управлінням трьох напрямів розвитку найголовнішої галузі країни – аграрної економіки в період її самих крутих перемін, які з сивої давнини вважалися

---

⁵⁸ Зубець М. Вибрані твори. – К.: Аграрна наука, 2003.

непередбаченими

і вкрай складними. Теоретичні і перспективні бачення розвитку аграрного сектора економіки, як реальної бази виходу з кризового стану країни, знаходили рішення в практичній площині.

У період найбільш глибокої кризи в країні вчений, перебуваючи на посаді віце-прем'єр-міністра України, формує політику, спрямовану на розвиток не віртуальної, а реальної економіки. В аграрному секторі він організує відновлення зруйнованого зернового господарства, тваринницької галузі, сприяє поглибленню селекційної роботи в рослинництві і тваринництві.

Одна із заслуг М. Зубця перед країною в тому, що в період небаченої економічної кризи він шукав і знаходив вихід з неї через відродження реальної економіки в галузі сільського господарства, захист аграрної науки і спрямування її потенціалу на службу держави і українського суспільства. В цей складний період більшість політиків, в залежності від правого чи лівого толку, критикували минуле, сучасне і майбутнє українського народу, одні просили кредитів, інші їх критикували за це, а М. Зубець шукав порятунок не у віртуальній, а реальній економіці, згуртовував вчених, думав про поліпшення використання українського багатства-землі, збільшення виробництва зерна, соняшнику, цукрових буряків і цукру, кукурудзи, м'яса молока на базі підвищення наукового і практичного рівня селекційної роботи.

Працюючи в Кабінеті Міністрів України, вчений не тільки згадує про гарячі дні і працю у режимі надзвичайних ситуацій 1996-1997 рр., але і гордиться тим напруженням, яке тоді панувало, підкреслюючи “Я звик до такого режиму і працював в ньому стільки, скільки вимагали інтереси галузі”.⁵⁹ Власне бачення перспектив звертав на основу сільського господарства, а саме започаткування перших кроків до науково обґрунтованого використання українських чорноземів, якими пишається країна, але які вкрай були занедбані.

Виходець із селянської родини, талановитий організатор аграрного виробництва, вчений вірив у можливості українського села, любить свій народ,

---

⁵⁹ Зубець М. Вибрані твори. – К.: Аграрна наука, 2003.

вірить в його силу і мудрість, що додавало йому величезного оптимізму для погляду в майбутнє. В 1996 році сільське господарство було у величезному занепаді: валовий збір зерна склав 24,6 млн т, що на 9,3 млн т менше, ніж в 1995 році, а за 1991-1996 роки одержано зерна 36,1 млн т проти 47,4 млн т за 1986-1990 роки, в 1997 році парк зернозбиральних комбайнів зменшився на 6,5 тис. штук, а половина машин, що залишилася, ще у червні місяці не була підготовлена до роботи. І ось в такий найскладніший період для сільського господарства на Всеукраїнській нараді щодо шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції рослинництва віце-прем'єр-міністр України М. Зубець наголосив, що складовою аграрної політики держави є завдання довести площі зернових культур

до 15-16 млн га і одержувати 40-50 млн т зерна. Всі ці можливості ґрунтувалося на реальній основі – ефективному використанні земельних ресурсів та їх збереженні, зниженні розораності, виваженого підходу до складних проблем в рослинництві і тваринництві.

В умовах жорсткої суцільної кризи вчений-стратег розробляє програму оздоровлення аграрної економіки, починаючи з культури землеробства в її широкому розумінні, як основне кільце в ланцюгу вирішення проблем сільського господарства. Відома найвища у світі розораність українських угідь, яка досягала 82% і перевищувала рівень Франції, Англії, США, Німеччини та інших країн, а тому йшлося перш за все про скорочення площі орних земель, що призведе до виведення з обробітку до 10 мільйонів гектарів ріллі. Передбачалося, що у результаті таких дій відкриються небачені раніше можливості для припинення чи зведення до мінімальних розмірів ерозії ґрунтів, підвищення їхньої родючості, що стане фундаментом подальшого розвитку галузей рослинництва

і тваринництва, розгортання значної потужності м'ясного скотарства, свинарства і інше відповідно до вимог ринкової економіки. В заходах, які пропонувалися віце-прем'єр-міністром Кабінету Міністрів М. Зубцем, щодо

підвищення культури землеробства на перше місце ставилися для вирішення технологічні, технічні, фінансові та кадрові задачі.

Вважаючи підвищення культури землеробства нагальною потребою, М. Зубець в серпні 1996 р. на нараді в Одесі виклав стратегічне бачення аспектів реформування зернового господарства. Протягом 2-3 років передбачалося довести посівні площі зернових культур до 50% сівозмінної площі, а в подальшому 3-5 років здійснити структурну перебудову зернового господарства, нарощування обсягів виробництва на основі зміцнення і вдосконалення його техніко-технологічної бази, а в перші 5-10 років поточного ХХІ століття окреслювалось виведення зернового сектора на рівень розвинутих країн. Стратегія передбачала повне задоволення внутрішніх потреб держави в продовольчому секторі, створення надійної фуражної бази, збільшення експортного зернового потенціалу, поповнення стратегічних запасів.

Академік не уповає на умови дикого ринку в зерновому господарстві, а покладає надії на функції держави і науки в ринкових відносинах, підтверджуючи свої думки словами відомого селекціонера пшениці академіка Василя Ремесла, який говорив, щоб одержати з гектара 25 центнерів зерна досить своєчасно посіяти і далі не заважати посівам, 35 центнерів – виконувати агротехніку в повному обсязі, а 40-45 і більше центнерів – то лише за допомогою науки, а крім цього, додає Зубець, сприяння з боку держави, бо селекція – наука фундаментальна, а прямий обов'язок держави її всіляко підтримувати. Ось чому до першочергових завдань держави він відносив всебічне піклування про збереження і підвищення генетичного потенціалу рослин, державної підтримки системи насінництва та створення оптимального рівня централізованих і регіональних страхових насінницьких фондів, прискорення впровадження у виробництво нових високоврожайних сортів. Вчений і державний діяч не хотів миритися з тим, що із 49 сортів озимої пшениці тільки 5 відповідали категорії сильних пшениць, а більше 60 відсотків відносилися до низької якості.

Надаючи важливого значення розвитку буряківництва і цукрової промисловості в Україні в цей період за участю М. Зубця була розроблена концепція формування і функціонування регульованого ринку цукру, яка обговорювалась на нараді-семінарі з питань розвитку бурякоцукрового виробництва та регулювання ринку цукру у місті Вінниці в січні 1997 року. На той період ситуація в бурякоцукровому виробництві характеризувалася кризовим станом, значним спадом виробництва цукрових буряків і цукру, зменшенням споживання його на внутрішньому ринку, руйнуванням системи оптової торгівлі цукром і значних втрат зовнішніх ринків його збуту та системи кредитування всього комплексу. Тому концепція передбачала, що основним напрямком виходу бурякоцукрового виробництва з кризи мало стати формування регульованого ринку цукру та створення умов для ефективного його функціонування.

В складні кризові часи незаслужено втрачався інтерес до такої культури як кукурудза і це турбувало М. Зубця під керівництвом якого відпрацьовувалась ефективна стратегія і тактика нарощування виробництва зерна кукурудзи на перспективу. На науково-практичній конференції з питань виробництва зерна кукурудзи в місті Черкаси у квітні 1997р. як представник уряду Михайло Зубець підкреслив, що ми починаємо вдруге за півстоліття процес відродження кукурудзи, причому в нових, ринкових умовах. У цьому зв'язку ставилося завдання надати пріоритету інтенсивному шляху нарощування виробництва зерна кукурудзи на базі збереження площ кукурудзи від посіву до збирання, створення системи насінництва для забезпечення товаровиробників доброякісним насінням, використання зрошуваних земель, збільшення мінеральних добрив і засобів захисту рослин, нарощування технічного потенціалу, а також фінансового забезпечення.

В останній період багато сил та енергії М. Зубець віддає законодавчій діяльності в якості народного депутата українського парламенту. Серед законопроектів, підтриманих або внесених М. Зубцем, величезний спектр розв'язання проблем державного рівня: припинення остаточне руйнування

матеріально-техничної бази і соціальної сфери села; розробка механізмів стимулювання ефективного використання землі та формування правової бази земельних відносин з метою недопущення обезземелення селян; створення організаційно-правових форм на селі, всеціло підтримуючи різноманітні форми господарювання на приватній власності, віддаючи перевагу великим господарством на інтеграційній основі, які здатні використати прогресивні технології і витримувати постійну конкуренцію в ринкових умовах.

Українська академія аграрних наук і її президент М. Зубець велику увагу приділяють міжнародному співробітництву в галузі аграрної науки.

Країни Європи визнають Україну як одну з найбільших держав континенту з потужним науковим, освітнім і технічним потенціалом. Враховуючи незаперечну перевагу міжнародного наукового і економічного співробітництва Україна надає першочергового значення інтеграції наявного власного потенціалу до Європейського Союзу. Уже здійснено реальні кроки на шляху вступу до **Світової організації торгівлі (СОТ); Європейської міжнародної організації співробітництва у сфері науки та технологічних досліджень (COST); Організація по сільськогосподарських і продовольчих ресурсах при ООН.**

Наукові установи Української академії аграрних наук стали членами: Міжнародної ради по генетичних ресурсів рослин; Міжнародної комісії по іригації і дренажу; Міжнародної ради ботанічних садів по охороні рослин; Європейської асоціації вірусологів; Європейського товариства охорони ґрунтів; Міжнародної організації з питань біологічної боротьби із шкідливими тваринами і рослинами та інших. Українські вчені Академії беруть участь у 186 спільних проектах з 62 науковими установами з понад 40 країнами світу.

Плідне наукове співробітництво розгорнуте між установами УААН і сільськогосподарськими науково-дослідними інститутами Сербії і Чорногорії між якими укладені ґрунтовні узгоджені проекти стосовно спільної наукової тематики. Співробітництво вчених двох слов'янських країн носить широкомасштабний і довгостроковий характер.

Відродно зазначити, що українські науковці аграрної сфери уклали договір із співробітництва з вченими Сербії і Чорногорії багатьох Сербсько-Чорногорських наукових установ на якісно новій основі проведення досліджень в 2003-2008 роках. Серед наукових установ з якими українські вчені встановили плідну співпрацю треба відзначити відомі Сербські дослідницькі установи – Інститут польових і овочевих культур (проф. Малешевич); Інститут тваринництва (Др. Н. Милошевич); Інститут садівництва і виноградарства (проф. П. Циндрич); Інститут кукурудзи “Земун Поле” (Др. Г. Дрініч); Інститут рослинництва і овочівництва (проф. М. Малешевич); Інститут садівництва і виноградарства агрономічного факультету (проф. Д. Паприк); сербсько-чорногорський Інститут польоводства і овочівництва (проф. Д. Шкорич).

Основна ідея узгоджених наукових досліджень між українськими і сербсько-чорногорськими вченими полягає у співпраці щодо визначення тематики сумісних досліджень на довгостроковий період, їхні умови, зокрема фінансові і організаційні, які передбачають обмін науковою, науково-технічною інформацією і документацією, а також публікацій наукових праць за результатами сумісних досліджень.

Далеко не все можна розповісти в невеликій статті про багатогранну діяльність маститого вченого і державного діяча, однак лише окремі риси свідчать, що Україна, як європейська держава, з багатющим науковим і державницьким минулим, має багато достатньо видатних українських особистостей здатних вести свою країну дорогою прогресу поряд з народами розвинутих країн світу, забезпечити народу щасливе майбутнє.

ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ⁶⁰

Розглянуто проблеми аграрної економічної науки, пов'язані з реформуванням агропромислового комплексу країни та кліматичними змінами, які у перспективі значною мірою визначатимуть рівень розвитку сфери аграрної економіки. Висвітлено завдання щодо забезпечення сільського господарства, як сировинної галузі економіки фінансовими ресурсами.

Існують підстави стверджувати, що головна причина ускладнень в аграрному секторі економіки після 1991 р. – відсутність завчасно розробленої концепції щодо напрямів, мети і пріоритетів розвитку цієї сфери економіки, зокрема умов входження її в ринкові відносини та глобальних кліматичних змін.

Упродовж 13 років влада була змушена здійснювати структурні зрушення на підставі підзаконних актів, розроблених у занадто короткі терміни. Пріоритетом в управлінні були укази Президента. У більшості документів недостатньо враховано економічні вимоги ринкових відносин, а тому після проведених реформ окремі структури АПК залишилися без фінансових, матеріальних і трудових ресурсів. Як результат, з усіх структур у надзвичайно важкому становищі опинився АПК, село стало занепадати, в ньому знищено виробничу та соціальну інфраструктуру.

Через кліматичні зміни відбуваються глобальні зрушення в навколишньому середовищі (Про деякі завдання аграрної науки у зв'язку зі змінами клімату / М. Ромащенко, О. Собко, Д. Савчук, М. Кульбіда. – Ін-т гідротехніки і меліорації УААН: Наук. доповідь-інформація. – К., 2003).

Спостереження останніх 150 років довели стрімке зростання середньої глобальної температури повітря, швидкі зміни клімату, що відчутно впливає на

---

⁶⁰ Вісн. аграр. науки. – 2005. – № 7. – С. 61-65.

умови життя та діяльність людини. Наслідки землетрусів, суховіїв, злив, обледеніння, повені, підтоплення і затоплення відчутні й в Україні. На думку вчених, в Україні можливе знищення близько 10 тис. га земельного фонду і затоплення понад 19 тис. га низинних ділянок узбережжя. Може з'явитися зона помірному клімату, характерного для центральних штатів США, в степовій зоні формуватимуться умови, аналогічні степу Іспанії, зона помірному сухого лісу загрожує території сучасної лісостепової зони і частині поліської.

Кліматичні зрушення призведуть до зміни умов вирощування сільськогосподарських культур, що, у свою чергу, вплине в усіх природних зонах країни на розвиток тваринництва – свинарства, скотарства, птахівництва, вівчарства. Природні зони країни та їхні території будуть докорінно відрізнятися від теперішніх. У результаті зазнає кардинальних змін розміщення продуктивних сил у цілому в економіці країни і особливо в агропромисловому комплексі, організація виробництва і його ефективність. У зв'язку з цим гостро постає проблема започаткування наукових розробок, економічних обґрунтувань і практичних рішень з урахуванням глобальних процесів щодо змін клімату.

Аграрний сектор економіки країни, особливо сільське господарство, нині перебуває у складному становищі через проведення реформ одночасно зі змінами глобальних кліматичних процесів, що позначається на розвитку галузі. Згадаймо: у 1980 р. Україна займала друге місце в Європі з виробництва зерна, у тім числі пшениці, а зараз купує хліб в інших країнах. Навіть у перші роки незалежності сільське господарство було самодостатньою галуззю народного господарства. У 1994 р. галузями, які створювали додану вартість як складову валового внутрішнього продукту України, були: сільське та лісове господарство, переробка сільгоспсировини, машино- і приладобудування, матеріально-технічне постачання та збут, оптова та роздрібна торгівля, громадське харчування, побутові та комунальні послуги, зв'язок, послуги у сфері зовнішньоекономічної діяльності. З початком проведення аграрної реформи ситуація різко змінилася.

У 2003 р. порівняно з попереднім виробництво валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств скоротилося на 10,2%, зокрема у сільськогосподарських підприємств на 25,5%. Галузь тваринництва перемістилась в особисті селянські господарства, які дали м'яса, молока і яєць відповідно 70; 80 і 56% загальних обсягів виробництва цих продуктів у країні. Галузь залишається без фінансових ресурсів і постійно обговорюються питання паритету цін. Навіть розраховано щорічні індекси цін у промисловості і сільському господарстві: в 1994 р. у промисловості індекс цін становив 12,3 раза, сільському господарстві – 6,7; 1996 р. відповідно – 1,5 і 1,6 раза; 1997 – 107,7 і 105,1%; 2000 – 120,8 і 155,8%; у 2003 р. – 107,6 і 120,6%. Дорожчають хліб та інші продукти.

Великі господарства і комплекси було зруйновано, а дрібні та селянські залишено напризволяще без державної допомоги. Ліквідація великих колективних господарств та розподіл землі серед сільського населення дрібними клапками без забезпечення його матеріально-технічними засобами стало основною причиною складнощів у сільському господарстві. Історія засвідчила, що саме знищення великих господарств у 20-х роках колишнього Союзу було визнано помилковим, а щодо збереження значних поміщицьких господарств було прийнято відповідну урядову постанову. Показники цих господарств були у два рази кращими від дрібних, але сама ідея заслуговує на увагу.

Має місце недостатньо обґрунтоване економічне підґрунтя орендних відносин на селі: надзвичайно низький рівень плати за оренду, віртуальні методи розрахунку цих платежів та низька ефективність використання орендованих земель. Не спрацювала концепція віднесення землі до основних фондів. З багатьох причин у сучасний період практично неможливо досягти паритету цін і перерозподілу коштів з інших галузей економіки. Використання бюджетних коштів для фінансування сільського господарства ефективно, але в бюджеті їх немає. У 2004 р. бюджетні кошти в реальну сферу сільського господарства спрямовувалися винятково через такі віртуальні механізми, як:

механізм здешевлення довгострокових і короткострокових кредитів, компенсація вартості мінеральних добрив, фінансова підтримка виробництва продуктів тваринництва і рослинництва. Звичайно, що це адресна допомога, але не сільськогосподарськими виробниками.

Сільське господарство, вугільна промисловість, гірничо-металургійний комплекс – сировинні галузі, а тому бюджетне фінансування та різноманітні пільги цим галузями є об'єктивною константою економічної політики. Такої уваги з боку держави вони потребують не через їх неефективну роботу, а тому, що вони добувають сировину для переробної промисловості. Саме такі глибинні процеси спонукають будь-яку державу приділяти належну увагу до сировинних галузей, надавати їм різноманітні пільги, дотації та бюджетні кошти. Це одна з основних регулювальних функцій держави, але складнощі полягають у тому, що в сучасних умовах ці функції не повністю виконуються, зокрема кошти не завжди і не повністю потрапляють до конкретних товаровиробників у сировинних галузях.

Щодо сільського господарства, то у вчених виникають різноманітні думки з цього приводу: **перші** вважають АПК єдиним цілим, де реалізується додана вартість, лєвова частка якої створюється саме в сільському господарстві, але реалізується в інших галузях АПК – переробній і торговельній; **другі** розглядають сільське господарство як відокремлену галузь, не пов'язану з іншими галузями АПК та вишуковують для галузі різноманітні джерела коштів, навіть через адміністративний перерозподіл.

Перша група вчених для підвищення ефективності галузі вносить цікаві пропозиції: підтримувати лише прогресивні та конкурентоспроможні підгалузі; підвищувати ціни на сільськогосподарську продукцію до світового рівня; досягти паритету цін; включати амортизацію на вартість землі у собівартість продукції з подальшим зростанням цін; отримати бажаний прибуток і перерозподілити частину прибутку з інших галузей в сільське господарство тощо. Більшість таких підходів небезпечні, зокрема через загрозу гіперінфляції.

На нашу думку, фінансові ресурси в агропромисловому комплексі є, але вони нерівномірно розподіляються між його галузями і у найгіршому становищі опиняється сільське господарство як сировинна галузь. Так, у 2002 р. серед 16 найуспішніших інвестиційних вітчизняних та іноземних проєктів, які реалізовано в Україні, 6 – проєкти в АПК, а не у сільському господарстві як сировинній галузі, а переробній промисловості. У 2003 р. найбільш інвестиційно привабливими залишалися: харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів – 15,2%; оптова торгівля та посередництво у торгівлі – 14,7, тоді як машинобудування — 9; транспорт та зв'язок – 7,8% загального обсягу інвестування. Іноземні інвестиції потрапляють не у сільське господарство, а в агропромисловий комплекс.

Деякі вчені вважають помилкою те, що вартість землі не враховувалась у собівартості, не нараховувався на неї прибуток, як це робиться у розвинутих країнах світу, і вносять пропозицію терміново включити землю у фонди підприємств й нарахувати амортизацію.

Однак, розглядаючи землю як основний капітал, порушуються міжнародні стандарти, визначені основами **Системи національних рахунків (СНР) ООН**, якими керуються органи статистики. Відповідно до цього споживані основні фонди мають бути вироблені як продукція процесу виробництва. Але земля – це не фінансовий і не вироблений актив і тільки поліпшення землі можна розглядати як матеріально вироблений актив. Це потребує принципово нового визначення категорій “земля – об’єкт виробництва” і “земля – об’єкт капіталу” та їх власників. Найбільш обґрунтовано і доцільно з погляду науки, історичного, вітчизняного і світового досвіду та справедливо для нашого суспільства віддати перевагу визначенню “земля – об’єкт виробництва”.

За міжнародними стандартами і відповідно до СНР ООН у валове нагромадження основних фондів включаються “затрати капітального характеру для поліпшення земель”, а це означає ефективне виробництво, тобто зрошення, культуртехнічні роботи, осушення, вапнування тощо. Водночас до складу валового нагромадження основних фондів за міжнародними стандартами не

включено землю, корисні копалини, ліси, що відповідає категорії “земля – об’єкт капіталу”.

Викладене свідчить, що сільське господарство і весь АПК у своєму розвитку мають розвиватися якісно новим шляхом – інтеграції і концентрації виробництва. Влада повинна в розвитку аграрної економіки відмовитися від стереотипів минулого, коли кожна галузь АПК розвивалася відокремлено: управління здійснювали різні міністерства; спеціалістів готували і готують численні вузи; фінансово-кредитне забезпечення було кардинально різним; ленінська ідея кооперування розглядалася з позицій створення виробничих структур за типом колгоспів.

Треба однозначно визнати, що ліквідація великих колективних господарств та передача землі сільському населенню дрібними клаптиками стала вкрай негативним явищем з багатьох причин. Володіння дрібними земельними ділянками було характерним на початку формування суспільства і капіталістичних відносин за існування примітивних технологій обробітку землі. Нині селянин одержав у середньому від 4,3 до 1-2 га землі, а для ефективної праці йому потрібна новітня техніка: потужний трактор, комбайн, механізми для внесення добрив та догляду за рослинами, науково обґрунтовані сівозміни, хімікати для боротьби з хворобами рослин і багато інших технологічних складових вирощування рослин. З теорії і практики відомо, що економічно це не вигідно та й непосильно, а тому потрібна підтримка держави.

Цивілізована практика довела, що тільки великі господарства на селі можуть працювати ефективно. А розпорошуючи землю, ми повертаємося на століття назад. Сільське населення має багаторічні навички колективного, хоча й мало ефективного, господарювання, а тому поколінню, яке працювало в колективному господарстві, надзвичайно важко розпочинати індивідуальне господарювання. Розпочинаючи продаж землі, треба ще врахувати й світовий досвід, який свідчить, що у багатьох країнах відбувається процес реприватизації землі. У цьому випадку ринок землі слід будувати так, щоб держава

усвідомлювала майбутній процес витрачання бюджетних коштів на викуп землі у новостворених власників за значно вищими цінами.

Враховуючи те, що в країні розподіл земель уже відбувся, на державному рівні треба визнати, що концентрація в аграрному секторі економіки стане неминучою, як об'єктивний процес, особливо з часу введення ринку землі. Для уникнення будь-яких складних процесів у суспільстві, як це було в минулому, треба переглянути становище на селі, дати можливість селянам не втратити свої наділи, розпорядитися ними за власним бажанням, забезпечити ефективне ведення сільськогосподарського виробництва. З цією метою на державному і регіональному рівнях необхідно здійснити ряд заходів: по-перше, завчасно створити сприятливі умови для спрямування вітчизняного капіталу, без адміністративного втручання належною часткою безпосередньо в сільське господарство.

Практичне забезпечення фінансовими ресурсами сільського господарства слід будувати за теоріями Ф. Кене про “чистий продукт” і С. Подолинського про “додаточну вартість”, які довели, що вся енергія сонця, яка нагромаджується на Землі працею людей у вигляді абсолютної додаткової вартості, створюється саме в сільському господарстві. Тому в багатьох країнах сільське господарство ставало ресурсним донором для інших галузей економіки, зокрема і в колишньому Союзі.

За розрахунками, вартість, створена у сільському господарстві, але реалізована в інших галузях агропромислового комплексу, у 2002 р. виглядала так: виробництво продукції країни в діючих цінах становило 351,1 млрд грн, з яких від промисловості надійшло 169, агропромислового комплексу – 79,6, у тому числі сільського господарства – 21,7 (27,3%), харчової промисловості та переробки сільськогосподарської продукції – 38,7 (48,6%), торгівлі продовольчими товарами – 19,2 млрд грн (24,1%). Отже, понад двох третин доданої вартості (72,7%) реалізовано за межами сільського господарства, а при

врахуванні собівартості в сільському господарстві ці показники будуть ще більш різючими.

Тому не слід думати, що село, навіть при його істотному занепаді, не створює фінансових ресурсів. Проаналізуємо стан справ в Україні: якщо в 2000 р. у валовій продукції сільське господарство займало 21,8%, а промисловість 70,5% (наявна значна різниця), то у валовому прибутку вона становила відповідно 44,4 і 47,6%, тобто була майже рівнозначною. Відносне вирівнювання прибутків в сільському господарстві та промисловості пояснюється низькими податками в сільському господарстві, пов'язаними з виробництвом (2 проти 89,7% у промисловості) та низьким рівнем витрат на оплату праці – 13 проти 72,1% у промисловості. Аналогічним було становище в сільському господарстві в 2001 р., коли за випуском продукції галузь займала 18,9, а у валовому прибутку – 36,2%. Така структура доходів зберігалася і в наступних роках.

У даному разі має місце нереальна структура національної економіки щодо сільського господарства. Це призвело до викривлення економічного підґрунтя в орендних відносинах на селі: надзвичайно низький рівень плати за оренду та віртуальні методи розрахунку платежів; низька ефективність, а підчас і шкідливе використання орендованих земель. Адже в умовах виплати найманам працівникам належної заробітної плати доходи значно скоротяться, а тому на виробничі потреби коштів у всіх випадках не вистачатиме.

Значна частка фінансових ресурсів, які створюються в сільському господарстві, там і залишається, але не відомо, куди зникають ці прибутки (статистика відповіді не дає). Не надходять кошти і на інтенсифікацію виробництва. Спрямування одержаних прибутків на інвестиційну діяльність у галузі сільського господарства за 2000 р. має таку структуру: всі інвестиції в основний капітал галузей матеріального виробництва країни становлять 9,3 млрд грн, сільське господарство одержало близько 0,5 млрд грн, або 5,3%, хоча частка сільського господарства у валовому прибутку матеріального виробництва дорівнювала 44,4%. Отже, саме недосконалість структурних зрушень та

складнощі у реформуванні сільського господарства свідчать про прорахунки аграрної політики.

Наведені розрахунки показали, що мова має йти не про відсутність прибутків у сільському господарстві, а про їх нестачу. Тому необхідно дотримуватися кардинально нового, комплексного підходу до розв'язання проблеми. Концептуальний підхід передбачає, що формування фінансових ресурсів для сільського господарства має базуватися на паритеті доходів у самому агропромисловому комплексі.

Основний зміст викладених думок щодо фінансових ресурсів для сільського господарства в агропромисловому комплексі такий: не відкидати можливості залучення збільшення бюджетних коштів, кредитів вітчизняної банківської системи, кооперативних організацій і страхових компаній, зовнішніх кредитів та інвестицій, але звернути особливу увагу на внутрішні фінансові ресурси, які створюються в агропромисловому комплексі. З цією метою всі структури АПК – сільське господарство, переробна промисловість і торгівля продуктами кінцевого споживання мають розвиватися на основі інтеграції всіх сфер діяльності. Організаційно інтеграція галузей АПК передбачає наявність комплексної системи створення, розподілу, перерозподілу і використання виробничого потенціалу та фінансових ресурсів. Такий підхід необхідно використовувати з ряду причин:

· з підвищенням інтенсивних факторів в АПК частка чистої продукції II сфери скорочуватиметься, а I та III – зростати. Отже, матиме місце перетікання створеної доданої вартості в цих сферах. Але слід ураховувати, що машинобудування та виробництво інших засобів для сільського господарства (I сфера АПК) також перебувають у скрутному становищі. В бюджеті на 2004 р. з усіх коштів на розвиток реального виробництва в сільському господарстві було передбачено фінансування тільки розробки зразків техніки для сільського господарства, харчової та переробної промисловості (менше 0,4%);

· у перспективі аграрний сектор економіки може ефективно розвиватися лише на основі внутрігалузевої і міжгалузевої конкуренції, зростання капіталомісткості та підвищення продуктивності праці в трьох сферах АПК без особливої фінансової допомоги держави жодній сфері агропромислового комплексу. Нині в АПК сільське господарство, переробна промисловість і торгівля розвиваються відокремлено, але їх слід розглядати у тісній єдності технологічних і фінансових процесів. Лише за таких умов учасники виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, зберігання і реалізації залежатимуть один від одного (зацікавленість у зміцненні сировинної бази, тобто сільського господарства, розуміння рівня власного ризику за вкладені ресурси, реальне уявлення кожного щодо власних прибутків).

Інтегрований шлях розвитку АПК ефективний ще й з інших міркувань: не може розвиватися сільське господарство тільки фермерським шляхом; вимагає перегляду застосування орендних відносин, які не дають користі власникам земельних паїв та галузі в цілому.

Стратегічний напрям державної політики має передбачати розвиток великих фермерських, колективних, кооперативних й інших форм господарювання з площею землі не менше 1,5-2 тис. га на базі інтеграції приватної власності тих, хто володіє землею на відповідній території; середніх фермерських (селянських) господарств площею 80-150 га кожне; невеликих селянських господарств з присадибними ділянками, величезна кількість яких збережеться і ще тривалий час відіграватиме вагомий роль в економіці країни. Дрібні селянські господарства в Україні поступово будуть кооперуватися та інтегруватися з фірмами і компаніями в агропромисловому комплексі, але не на орендній, а пайовій основі володіння земельним капіталом, для чого потрібна виважена законодавча база. Саме така інтеграційна система, не схожа на іноземний досвід, забезпечить справедливий пайовий участь усіх власників земельних ділянок.

Така державна політика щодо сільськогосподарського виробництва, справедливе ставлення до селян мають стати пріоритетом не на словах, а на ділі, адже більшість сільськогосподарських підприємств, які одержують державну матеріальну і фінансову допомогу, не зацікавлена в інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Про переваги екстенсивного розвитку існує багато практичних свідчень на всій території України. Світовий і вітчизняний досвід стверджує, що прихильність до ведення дрібного господарства свідомо передбачає для всіх власників земельних паїв надію не на власну землю (в середньому 4,3 га), а заробіток в інших сферах діяльності.

Без взаємодопомоги на базі інтеграції, концентрації і кооперації сільськогосподарські товаровиробники позбавлені основного, заради чого вони одержували свої паї – отримання належних прибутків від кінцевого споживання виробленого ними продукту.

Сільськогосподарські інтегровані, а в ряді випадків і кооперовані підприємства із замкнутим циклом виробництва можуть створюватися комплексні або спеціалізовані на окремих видах продукції: зерно, олійні культури, цукор, технічні культури, овочі і фрукти, худоба, молоко, птиця, вовна. Ефективним стане кооперування з постачання сільському господарству добрив, пально-мастильних матеріалів, кормів, засобів захисту рослин, насіння, техніки, будівельних матеріалів тощо. Можливі й інші форми кооперування з надання сервісних послуг сільськогосподарським товаровиробникам. Таке кооперування практикується в багатьох країнах.

Основна умова створення сільськогосподарських кооперативів – рівноправна участь у них приватних і колективних, дрібних, середніх і великих сільськогосподарських товаровиробників. Саме у такій системі знайдуть належне місце господарі земельних паїв, одержуючи доходи від капіталу, яким є земля, а ті, хто вирішить не займатися виробництвом на землі, зможе реалізувати її за сформованими ринковими цінами. Бюджетне фінансування йтиме до кожного селянина до нього на відміну від теперішнього стану, коли кошти до нього не надходять, адже зараз державну допомогу отримують не дрібні

власники землі чи селянські господарства, а так звані сільськогосподарські підприємства чи орендарі, які взяли в оренду землю селян, одержують чималі доходи, а власникам цієї землі передають крихти у вигляді орендної плати. Пропонована концепція інтегрування в АПК забезпечить сільському населенню можливість позбутися тієї ізольованості виробничого і соціального розвитку, в якій воно перебуває до цього часу.

Організаційно сформована горизонтальна структура агропромислової кооперації та інтеграції може створювати виробничу, соціальну та інші інфраструктури в малих і середніх містах, містечках і селищах. В Україні безліч поселень можуть стати центрами, наприклад, волостей, які об'єктивно створюватимуться в адміністративних районах сільської місцевості. На рівні волостей можуть формуватися місцеві кооперативи на базі селянських господарств, якщо вони відповідатимуть певним вимогам діяльності сімейних фірм. Такі об'єднання і кооперативи, у свою чергу, матимуть юридичне право стати суб'єктами агропромислової кооперації. Повноправними суб'єктами інтеграції та кооперації можуть бути науково-дослідні інститути і дослідні господарства з елітного насінництва і племінного тваринництва. Сучасна практика показала, що кооперативні та інтеграційні процеси вже реально формуються в галузях птахівництва, молочного скотарства, овочівництва та інших.

В умовах кліматичних змін система аграрного виробництва на інтеграційній та кооперативній основі буде економічно привабливішою для залучення в цей сектор економіки інших фінансових ресурсів: кредитів вітчизняної банківської системи, коштів кооперативних організацій і страхових компаній; зовнішніх кредитів та інвестиції, підвищення ефективності бюджетного фінансування.

Аграрна наука повинна давати об'єктивні рекомендації державним структурам, навіть якщо вони не завжди зрозумілі окремим функціонерам.

Економічна наука працюватиме з оглядом на перспективні зміни в навколишньому середовищі. Нині вже досліджуються зміни клімату та його вплив на життєдіяльність людини. Необхідно наукові дослідження з

економічних проблем здійснювати з урахуванням кліматичних змін, які зумовлюють кардинальні зміни у сільськогосподарському виробництві, потребують нові сорти рослин і породи тварин. Значні зміни відбудуться в системі землеробства і тваринництва, переробці сільськогосподарської сировини, її зберіганні та реалізації; умовах проживання сільського населення і працюючих в агропромисловому комплексі. Відбудуться зміни теоретичних і практичних підходів щодо вивчення галузевої економіки та економіки в цілому.

13

ПУБЛІЦИСТИКА

13.1. Фундамент фінансової системи⁶¹

Обсяг **валового внутрішнього продукту (ВВП)**, як результат процесу рівноваги між виробничим потенціалом економіки і тиском сил попиту, перебуває під пильною увагою суспільства. Це яскраво підтверджують події навколо затвердження державного бюджету на поточний рік, що точаться з вересня минулого року. Чому бюджет не затверджено до цього часу? Зрозуміло, не через те, що його не правильно складено. Справа зовсім в іншому. Величина ВВП не забезпечує того попиту, який би задовольнив зростаючий апетит щодо перерозподілу через бюджет того мізерного продукту який ще створюється в країні. Законодавча влада навіть підштовхує уряд безпідставно збільшити величину ВВП, аби задовольнити великий попит на ще не вироблений продукт.

---

⁶¹ Закон і бізнес. – 1996. – 3 квітня. – С. 4.

Ясна річ, що в цьому випадку грошей для всіх не вистачить! Наука, освіта, охорона здоров'я, пенсіонери виявляться крайніми, їм мало що дістанеться. Ось чому навколо визначення величини ВВП та його динаміки постійно зростає напруга, яка останнім часом набула політичного забарвлення.

Більшість експертів і консультантів дотримується досить спрощеного підходу до планових розрахунків ВВП, відриваючись від показників виробництва і технічної озброєності Праці. На державному рівні все більше схиляються до простіших монетарних методів з використанням експертних оцінок індексів цін та змін, фізичного обсягу реального, виробництва.

Кожен експерт має свій погляд на напрямки дії тих або інших процесів в економіці і їхній вплив на кінцеву величину макроекономічних показників. Планова номінальна величина ВВП на 1996 рік склала, за розрахунками Європейського центру макроекономічного аналізу України, 8,1 квадрильйона крб., Міжнародного, валютного фонду – 7,1 квадрильйона крб., Міжвідомчої українсько-німецької робочої групи – 9,6 квадрильйона крб., Міністерства економіки (варіант) – 7,5-7,8 квадрильйона крб. Зараз важко знайти єдине найбільш правильне розв'язання цього питання.

У сучасних умовах складність визначення макроекономічних показників, у тому числі ВВП, полягає в існуванні безлічі невирішених проблем, які об'єктивно виникають у перехідний період до ринкових відносин. Це надзвичайно ускладнює завдання щодо прогнозування і планування на макроекономічному рівні.

Показник ВВП є новим для нашої економіки, для його розрахунків ще не вироблено методології і практики, бракує фахівців, оскільки у вузах раніше не вивчали макроекономіки. Не впроваджено системи національного рахівництва, не відпрацьовано економічну політику через відсутність стратегії розвитку суспільства, не сформовано належним чином механізму взаємодії усіх економічних установ у процесі розрахунку макроекономічних показників.

Із самої суті показника ВВП і який є концентрованим виразом діяльності усіх суб'єктів фінансових та не фінансових відносин, органів законодавчої і

виконавчої влад, впливає, що будь-які відхилення в їх діях (які в більшості випадків складні для прогнозування) впливають на зміни ВВП.

Скажімо, передбачалося, що законодавці приймуть до початку планового року низку законодавчих актів (у тому числі про банківську та податкову системи), які пожвавлять підприємництво та складуть правову основу для налагодження фінансових, соціальних та міжрегіональних відносин у суспільстві.

План на 1996 рік складено з урахуванням того, що ці закони будуть діяти з початку року, впливаючи на зростання виробництва, а відтак і на ВВП. Однак, хоч багато законів не прийнято, проте вимоги до зростання величини ВВП не зменшуються. Негативний вплив невирішеності окремих проблем має подвійну силу в умовах інфляційних процесів, коли вірогідніше визначати прогноз погоди, ніж величину ВВП у наступному році.

Отже, критика розробників прогнозів має враховувати наявність об'єктивних причин і спрямовуватися як на виправлення самого показника, так і на визначення фундаментальних основ його формування. В контексті викладеного можна визначити найважливіші напрямки поліпшення розвитку нашої економіки на макроекономічному рівні.

Передусім, необхідно запровадити в практику групування інституційних (господарських) одиниць, відповідно до того чи іншого типу їхньої економічної поведінки, за такими секторами: нефінансові корпорації, фінансові корпорації, урядові установи, домашні господарства.

Такі сектори економіки ще не набули свого "громадянства" ні в управлінні, ні в прогнозуванні, ні в обліку і статистиці. У цьому полягає основна складність розрахунку як фактичної, так і прогнозованої величини ВВП. У діючій системі сектор фінансових корпорацій (у тому числі його представник Національний банк та інші фінансові посередники) майже не бере участі у визначенні не тільки прогнозованих, а й фактичних макроекономічних показників.

Величина ВВП у нашій практиці розраховується на "валовій" основі, тобто з амортизацією.

Але зміст ВВП як доданої вартості не потребує урахування споживання основного капіталу, оскільки це не є елементом новоствореної вартості. Збільшуючи ВВП на величину амортизації, митим самим означаємо суми неплатежів в економіці. Доречно зауважити, що система національного рахівництва, яка затверджена ООН, передбачає включення амортизації до ВВП лише для спрощення самих розрахунків і не більше.

Дооцінка амортизаційних відрахувань на величину відновлюючої їх вартості штучно підвищує їх питому вагу у ВВП з 7 до 21 відсотка. Це ще більшою мірою погіршує розрахунки в економіці, оскільки на цю величину плануються доходи бюджету, здійснюється зайва кредитна грошова емісія.

Отже необхідно відмовитися від включення у ВВП амортизаційних відрахувань. На нашу думку, слід також відмовитися від урахування непрямих податків в структурі ВВП. У цьому випадку одержимо **чистий внутрішній продукт** (ЧВП), яким користуються в усьому світі.

Якщо з величини Чистої валової продукції виключимо чисті податки, сальдо факторних доходів та доходів від власності, одержаних від інших країн і переданих іншим країнам, то одержимо **національний дохід** (НД) у системі національного рахівництва.

Необхідність встановлення національного, доходу підтверджується цілим рядом об'єктивних причин. По-перше, непрямі податки не є доходами фірм і домашніх господарств, які прямо надходять до бюджету; по-друге, при розрахунках ефективності виробництва за кілька років підряд ми не одержимо реальної динаміки, оскільки непрямі податки (акцизи, ПДВ та ін.) щорічно міняються. По-третє, виконуючи свою розподільчу функцію: держава буде мати в цьому випадку справу тільки з величиною за рік, але без будь-якого нашарування зайвих кдмпонентів.

Необхідність очищення одного з найважливіших показників стану економіки викликана ще й тим, що ВВП служить основним вимірником величини членських внесків до міжнародних організацій, що їх членом стає Україна. Політики, які, не розібравшись в суті самого показника настирливо заохочують до

підвищення ВВП, при зменшенні виробництва, мають задуматися ось над чим. Міністерство статистики, під шум закликів до підвищення макроекономічних показників, оцінило ВВП за 1995 рік у сумі 5,3 квадрильйона крб., хоча експерти міжнародного валютного фонду схилилися до величини не вище 4,9-5,0 квадрильйона крб. Отже, платежі України до міжнародних організацій збільшуються безпідставно на 6-8 відсотків. Політика і економіка йдуть поруч, вони мають бути виваженими і узгодженими, виходячи із внутрішніх і зовнішніх національних інтересів.

13.2. Актуальные вопросы финансовой политики⁶²

Так сложилось, что летняя пора этого года в Украине насыщена юбилейными датами, Среди них – пятая годовщина распада СССР и провозглашение независимости Украины, третья годовщина начала всеобщего обновления наивысших органов власти в Украине, вторая годовщина после избрания Леонида Кучмы Президентом Украины. То есть эта пора года является своеобразным итоговым этапом на пути больших экономических испытаний, выпавших на долю Украины. Наиболее полное представление о состоянии экономики даёт главная смета страны, её бюджет. И газета “Закон и бизнес” уже на протяжении пяти лет, отслеживая главнейшие события общественного развития, особое внимание уделяет как раз бюджетной политике. В присланной в редакцию статье сделана попытка непредубеждённой оценки некоторых тенденций, которые обрисовались в этой сфере.

В последнее время всё более напряжённой становится проблема сбалансированности доходов и расходов бюджетов всех уровней. Бюджетный дефицит стал не просто реальностью, он превратился в угрозу экономической самостоятельности Украины. Поэтому выяснение главных причин этого явления – задача чрезвычайного государственного значения.

---

⁶² Закон и бизнес. – 1996. – 12 июня.

Существует целый ряд факторов, которые влияют и будут влиять в будущем на невыполнение доходов всех уровней управления, а именно: деформация структуры бюджетных поступлений; отсутствие кардинальных изменений в налогообложении; продолжение спада производства.

Что касается первой группы факторов, необходимо отметить, что начиная с 1995 года в структуре доходов государственного бюджета Украины произошли определённые сдвиги. В частности, снижен удельный вес налога на прибыль, налога на добавленную стоимость, акцизов, поступлений от внешнеэкономической деятельности и банковской системы. При этом выросли другие платежи, среди которых главное место занимают поступления в специализированные (целевые) фонды. Их численность сегодня перевалила за 10, в том числе: фонд ликвидации последствий Чернобыльской катастрофы, Пенсионный фонд, инновационный фонд, фонд развития топливно-энергетического комплекса, фонды содействия занятости населения, содействия конверсии, приватизации содействие производству, охране труда, финансирование посредников, срочные депозиты государственных целевых фондов, местных внебюджетных фондов. И хотя все они условно называются внебюджетными, как поступления в эти фонды, так и соответствующие расходы являются неотъемлемой составной бюджетной системы в целом. По итогам 1995 года только названные первые четыре фонда аккумулировали 25,1 процента от общих финансовых ресурсов страны. Понятно, что в этих условиях возможности бюджетного обеспечения других потребностей в целом уменьшаются.

Идея о включении почти всех фондов в бюджет предусматривала усиление контроля за использованием соответствующих средств. Но если в доходной части бюджета отражено поступление в каждый фонд, то в расходах – только те, которые связаны с ликвидацией последствий Чернобыльской катастрофы и пенсионным обеспечением. То есть определённая часть финансовых ресурсов используется без надлежащего государственного контроля.

Другой аспект бюджетной политики – необходимость кардинальных изменений в налогообложении. До настоящего времени в бюджетных поступлениях довольно незначительное место занимают такие потенциально весомые составляющие, как внешне-экономическая деятельность, приватизация государственного имущества, банковская система.

Прежде всего вызывает сомнение полнота привлечения в бюджет созданной добавочной стоимости, которая реализуется через внешнюю торговлю. При существенном росте импорта товаров и услуг часть поступлений в бюджет от внешнеэкономической деятельности в 1995 году продолжала оставаться на уровне чуть выше двух процентов. Одной из главнейших причин этого является большое число льгот по уплате налога на добавленную стоимость, акцизного сбора, ввозной (импортной) пошлины, других сборов для физических и юридических лиц. Недостаточно обоснованным представляется предоставление таких льгот государственной службе занятости, Национальному банку и его учреждениям, религиозным организациям, государственному фонду фундаментальных исследований, государственному и другим инновационным фондам, фондам культуры и национально-культурным обществам, общественным объединениям, архивным учреждениям, владельцам частных архивов. Отмена части льгот по импорту уже в первом квартале 1996 года позволила увеличить доходы от внешнеэкономической деятельности почти в два раза по сравнению с запланированными ранее.

На экспорт товаров и услуг налоги, пошлины и сборы в большинстве случаев отсутствуют. Отсутствуют также и соответствующие доходы бюджета. Ожидаемое поступление в бюджет средств от приватизации имущества государственных предприятий в 1995 году составляло около 90 трлн. крб., то есть почти в 10 раз меньше. В 1996 году положение несколько улучшилось, но в условиях значительного роста части частного сектора сохранение существующей практики налогообложения продолжает вести к снижению уровня сбора налогов и других поступлений.

Обращает на себя внимание отсутствие поступлений в бюджет сумм превышения доходов над расходами Национального банка Украины. НБУ объясняет это двумя причинами: **первая** – финансовый 1995 год в банковской системе завершился только в первом квартале 1996 года; **вторая** – Минфин обязан сначала рассчитаться за полученные кредиты, а уж затем будут осуществляться соответствующие платежи в бюджет. Понятно, что такой подход создает дополнительные сложности для реализации таких или иных программ. К этому необходимо добавить, что в первом квартале 1996 года необходимые средства в бюджет от НБУ так и не поступили.

Среди факторов, связанных со спадом производства, прежде всего необходимо отделить часть, связанную с промежуточным потреблением продукции. Рост стоимости сырья на себестоимость товаров и услуг и высокая их энерго- и металлоёмкость приводят к опережению в динамике изменений объёмов добавочной стоимости по сравнению с изменениями в объёмах производства. Это, в частности, явилось причиной того, что при сокращении объёмов производства за 1 квартал 1996 года по сравнению с 1 кварталом 1995 года в целом на 8-10%, объёмы добавочной стоимости сократились в среднем на 10-11%. Естественно, объёмы соответствующих налоговых поступлений в бюджет также сокращались более ускоренными темпами.

Отдельного разговора требует вопрос об эффективности расходования бюджетных средств, а также средств, направляемых на покрытие бюджетного дефицита. Уже стало понятным, что прямая финансовая поддержка убыточных предприятий причиняет национальной экономике значительный вред. Но и освобождение таких предприятий от обязательных платежей (или их отсрочка) не решает проблемы, так как поступление в бюджет автоматически уменьшается, а заработную плату в этом случае не с чего платить. При этом использование внутренних и внешних кредитов является несовершенным. Во-первых, имеет место превышение объёмов кредитов по сравнению с действительными потребностями. Во-вторых, часто привлекаются без

достаточного обслуживания кредиты коммерческих банков, которые значительно дороже, чем кредиты НБУ.

Несбалансированность доходов и расходов бюджетов всех уровней все чаще вынуждает правительство Украины привлекать для потребностей национальной экономики иностранные кредиты. Эта тема нуждается в специальном рассмотрении и можно только отметить, что все большая часть этих кредитов направляется на обслуживание обычного долга. Так, в первом квартале 1996 года погашены иностранные кредиты на сумму около 46 млн. долл. США, из которых погашение основного долга составляло почти 29 млн. долл. США, или более 64 процентов. В 1994 году эта часть составляла менее 23 процентов.

Таким образом, комплексный характер и взаимосвязанность факторов, усложняющих выполнение доходной части бюджетов всех уровней управления, требуют осуществления соответствующих мер, которые соответствовали бы системному и комплексному подходу. В их числе – упорядочение системы внебюджетных фондов в направлении их максимального сокращения и отдельного выделения не только в доходной, но и в расходной части бюджета. Особое внимание необходимо уделить также усилению контроля за целевым использованием кредитов Национального банка Украины, коммерческих банков и кредитов других государств, а также за осуществлением взвешенной процентной политики.

Неотложного решения требует проблема налогового давления на товаропроизводителей. Первоочередной задачей в этой отрасли должно стать стимулирование производства, то есть налоговая политика обязана выполнять преимущественно регулируемую, а не фискальную функцию. Помимо оживления производства в целом, это будет способствовать приостановке оттока капитала в неформальный сектор экономики. Составляющей частью первоочередных мер должны стать также сокращение финансирования убыточных предприятий, совершенствование порядка формирования себестоимости, а также цен на товары и услуги.

13.3. Головна причина – непрофесійність⁶³

Заявити, що величина валового внутрішнього продукту (ВВП) розрахована відповідно до вимог **системи національних рахунків (СНР)**, ще не означає правильно зробити такі розрахунки. Якщо ж до цієї проблеми підходити з аматорським розмахом, то з'являється безліч казусів, які нерідко набувають політичного забарвлення і вимагають чимало часу і зусиль фахівців. Так, наприклад, сталося з розрахунками величини ВВП на 1996 рік, коли розбіжність у його величині між офіційними документами уряду і розрахунками експертів законодавчої влади складав більше 2 квадрильйонів карбованців, що завдало немало неприємностей як з одного, так і з другого боку.

Перехід до ринкової економіки поряд з іншими перетвореннями вимагає прискорення введення у вітчизняну економічну практику виміру динаміки такої категорії, як валовий внутрішній продукт. Своєю чергою це вимагає переосмилення багатьох усталених уявлень про внутрішній зміст економічних процесів. Насамперед це стосується штучного поділу народного господарства на дві сфери: виробничу і невиробничу. Обчислювані донедавна такі показники, як сукупний суспільний продукт і національний доход відображали стан тільки виробничої частини економіки, відкидаючи тим самим його невиробничу частину, де також створюється добавлений продукт.

Складність тут досить суттєва, оскільки необхідно перейти на загальноприйнятту в міжнародній практиці систему обліку і статистики (або так звану систему національних рахунків СНР). Під час переходу до системи національних рахунків передусім усі резидентні інституціональні одиниці мають бути згруповані в обліку і звітності відповідно до своїх функцій. Це своєю чергою, уможлиблює розподілити економіку за секторами: нефінансові

⁶³ Закон і бізнес. – 1996. – 13 березня. – С. 4.

корпорації, сектор державного управління, приватні господарства, некомерційні організації. Реєстрація економічних операцій здійснюється у відповідних рахунках СНР, серед яких найважливіші рахунки товарів і послуг, виробництва, утворення доходу, розподілу і перерозподілу, доходу, використання доходу, нагромадження фінансового капіталу, рахунки інших країн. Така система економічного обороту має стати основою для розрахунків валового національного продукту.

У методологічному плані СНР, з одного боку, дає ключ до розуміння взаємозв'язків мікроекономіки і макроекономіки, а з іншого – створює тверду основу для оцінки прийнятих, управлінських рішень, окремих законодавчих актів з погляду їх впливу на крупномасштабні явища в їх взаємозв'язку. Проте більш-менш чіткої системи по вертикалі поки немає ні в статистиці, ні в бухгалтерському обліку в методології СНР. Чи багато спеціалістів, скажімо в регіонах, знають про сектори чи рахунки”?

Відсутність достатньо розробленої теорії і практики та бажання перескочити перехідний період породжує середовище для аматорського підходу до розрахунків макроекономічних показників і особливо їх прогнозування і планування.

Беручись за трактування їх показників, деякі промовці та автори нерідко просто плутають ці поняття. Не всі можуть більш-менш чітко пояснити різницю між; валовим національним продуктом (ВНП) і валовим внутрішнім продуктом (ВВП).

Адже лише спеціалістам відомо, що величина ВНП може бути одержана за умови збільшення ВВП на сальдо факторних доходів та доходів від інших країн і переданих іншим країнам. Це зовсім інше поняття, ніж сальдо експорту-імпорту. Однак, по-перше, у нас такий облік ще не налагоджено, по-друге, остання методологія СНР передбачає розрахунок валового національного доходу (ВНД), а не ВНП. Таким чином, в Україні, як і в інших країнах, розраховується ВВП і ВНД, але до їх повного освоєння і обчислення пройде чимало часу.

Прогнозування і планування в у мовах гіперінфляції такого агрегованого показника, як ВНП та й ще за відсутності законодавчої бази – це архіскладне завдання. Щоб довести, що величина національного ВВП, яка розрахована Міністерством економіки на, 1996 рік у сумі 7,1-7,5 квадрильйона крб. є істотною в останній інстанції, а прогнозована Верховною Радою в сумі 9,3 квадрильйона крб. не є такою, можна вибрати два шляхи. **Перший** – запросити міжнародних експертів для арбітражного вирішення. **Другий** – прийняти величину ВВП, розраховану Верховною Радою як вищим органом країни. Такі експерименти постійно проводять над народом і економікою нашої країни. Чому б не спробувати ще разок?

Міністерство економіки в міру свого становища уже протягом останніх трьох років перебуває під критичним впливом Міністерства фінансів і Національного банку, які стали проявляти більше відомчий, ніж державний підхід щодо величини ВВП. З одного боку, Міністерство фінансів постійно веде політику і закликає Мінекономіки на збільшення ВВП, оскільки це є джерело доходів до бюджету з іншого, Національний банк в 1994-1995 рр. дотримувався політики на зменшення ВВП, яка дає змогу за рахунок зменшення кредитної і грошової емісії досягати стримання інфляції. Зараз до цього підключилася Верховна Рада, яка, нехтуючи інтересами стримання інфляції, бажає поповнити (на папері) доходну частину бюджету, щоб задовольнити усі прийняті постанови.

Про результати боротьби за безпідставне збільшення або зменшення величини ВВП свідчить недалеко наше минуле. Внаслідок невваженої монетарної і фінансової політики щодо грошової маси, цін і курсу карбованця спад виробництва у 1994 році був найбільшим порівняно з чотирма кризовими роками (1991-1994), поглибилася платіжна криза. Сталося це через застосування вольових методів реалізації монетарної політики, коди уряд Ю. Зв'ягільського разом з Національним банком і Мінфіном прирекли в грудні 1993 р. Міністерство економіки довільно передбачити в плані на 1994 рік зростання цін не у 8-9 разів (що підтверджувалося розрахунками Мінекономіки і фактично підтвердилося), а всього у 4,3 рази. Це штучно знизило величину

номінального ВВП, спричинило скорочення кредитної і грошової емісії, припинення розрахунків між підприємствами, затримку виплати зарплати, катастрофічний (до 50%) спад виробництва. Адміністративна сверблячка продовжує підганяти деяких керівників, яким ніяк не збагнути, що об'єктивних законів не обдурити Чому не вчимося на власному досвіді?

Намагання підвести під бюджет величину макроекономічних показників має під собою ґрунт існуючої економічної політики щодо пріоритету в розробці бюджету над планом – спочатку розподілимо, а після цього подумаємо, як все це виробити.

Мабуть, багатьом відомо, що в бюджеті централізується трохи більше половини фінансових ресурсів у стабільних умовах розвитку економіки – не більше третини. Чи буде правильним будувати прогноз розвитку економіки тільки на такому хирлявому бюджеті. До речі, в сучасному бюджеті є лише кошти для незначної частини соціальних потреб і невиробничої сфери.

Мінфін не з доброї волі від Мінекономіки значної кількості архаїчних макроекономічних показників без фундаментальних обґрунтувань в економічному плані, посиляючись на використання зазначених у державі економічних і правових підойм та ресурсів для реалізації економічної політики Однак головна робота виконується після сформованого бюджету на основі недостатньо обґрунтованих економічних показників.

Тепер щодо правильності розрахунків окремих макроекономічних показників, зокрема валового внутрішнього продукту Наголошуємо, що ВВП – це знову створена вартість, або одержаний доход у виробничій і невиробничій сферах Отже, ця категорія залежить не від побажання будь-кого, а насамперед від величини, випуску товарів і надання послуг, ефективності економічної політики, наявності законодавчої бази та її дієвості, величини Інвестиції, зниження Інфляції, зняття податкового пресу тощо. На цих фундаментальних проблемах економіки має бути зосереджено роботу керівників Верховної Ради, не на сенсаційних заявах про уявні недорахування величини ВВП на фантастичні суми. Аналіз показав, що оголошене законодавчою владою

недоврахування ВВП на більш як 2 квадрильйона карбованців не що інше, як безпідставний облік одних і тих же складових валового внутрішнього доходу та некоректне трактування понять методики системи національних рахунків.

13.4. Дзеркало економіки⁶⁴

Наприкінці минулого року на олімпі законодавчої влади розгорнулися жваві дискусії щодо методологічних критеріїв економічних категорій. Особливо це стосується макроекономічних показників, за допомогою яких вимірюється рівень інфляції, безробіття, величина знову створеної доданої вартості. Вчені і практики ще до кінця не визначилися щодо їх обчислення та застосування.

Таємничість цих показників нерідко породжує приписування їм різноманітних надприродних особливостей, здатних щонайменше вивести економіку країни з глухого кута. На державному рівні панує макроекономічний фетишизм.

Найбільше дістається такому показнику як валовий внутрішній продукт (ВВП). Пристрасті, що розгорнулися навколо цього показника, набувають не тільки економічного, а й політичного відтінку. Про політичне забарвлення такої дискусії свідчить той факт, що вона розпочалася не на початку формування плану і бюджету, а в кінці року, коли треба було приймати бюджет. У результаті заблоковано прийняття важливих законодавчих документів, які визначають ефективне функціонування економіки країни – державного бюджету

і плану на 1996 рік.

Замість прийняття цих документів народу запропоновано дискусію про достовірність розрахунків як самого бюджету, так і макроекономічних показників, які складають його базу, ставляться під сумнів і обговорення цих

---

⁶⁴ Закон і бізнес. – 1996. – 6 березня. – С. 4.

документів на комісіях Верховної Ради, Кабінету Міністрів, робота фахівців міністерств економіки, фінансів, праці, Національного банку та інших відомств. Усі відчують пильний нагляд за точною арифметичною дією. Формується повна недовіра до вітчизняних фахівців, які, до речі, одержують ще й дуже низьку платню, з одного боку, а з іншого – все більшу залежність від думки різних консультантів з-за кордону.

Світова практика не може навести багато аналогів, коли вища законодавча влада, приймаючи важливі закони, проникає в методологічну глибину алгоритмів розрахункових економічних прогнозів, що межує, скажімо, з намаганням історика чи філолога проникнути у клітини живого організму. Однак якщо існує бажання, то усі виборці зобов'язані допомогти своїм обранцям у вирішенні цього нелегкого завдання.

Насамперед турбує реальний стан економіки, теорії і практики, її розвитку в ринкових умовах, завданнях і труднощах та їхнє вирішення вищими органами влади.

Так само як економіка в цілому перебуває в перехідному періоді, так і показники, що вимірюють її параметри, структуру і динаміку, проходять адаптацію до умов ринкової економіки. Розроблюються нові, раніше маловідомі, економічні категорії і показники, відбувається кардинальна зміна теоретичного осмислення методології і методики їх формування.

Кажуть, перехід на міжнародну систему обліку і статистики, впровадження прогнозування і планування, застосування економічних і правових методів державного регулювання економіки в умовах ринкової економіки в Україні поки що перебуває на рівні кам'яного віку. Складається враження; що це аж ніяк і нікого турбує.

Це стосується народних обранців вищого законодавчого органу. Вони не знайшли законодавчого органу. Вони не знайшли вагомшої можливості підвищити добробут своїх виборців аніж підвищення номінальної величини валового внутрішнього продукту в умовах спаду виробництва.

Закривши очі на те, що номінальна величина ВВП при спаді виробництва може збільшитися лише за рахунок галопуючого зростання споживчих цін, народні обранці з високих трибун закликають перевірити достовірність розрахунків, спрямовуючи свої зусилля на підвищення величини цього показника. Марнується багато часу на телебаченні, радіо, в пресі, на засіданнях відомств для обговорення величини валового внутрішнього продукту.

Що ж то за показники, навколо яких ведеться постійна і здебільшого сердита дискусія на різних рівнях управління, серед учених і практиків?

Із трьох найважливіших економічних показників – валовий внутрішній продукт (ВВП), індекс інфляції і безробіття, які найчастіше використовуються для аналізу і оцінки ефективної економічної політики, провідне місце належить ВВП. Цей показник одночасно характеризує і рівень виробництва; і рівень інфляції, і рівень безробіття. Крім того, в ньому балансуються доходи і витрати в економіці, які мають бути в кінцевому рахунку рівними. Вимір цих величин, закладених

у ВВП, здійснюється на основі національного рахівництва та статистичної звітності, що носить, відому назву – **система національних рахунків (СНР)**. Чи знають ті, хто прискіпливо стежив за розрахунками макроекономічних показників, як в країні впроваджується СНР? Можна сказати лише одне, що для цього потребується ще багато зусиль щодо розробки теоретичних і практичних положень, а після цього можна буде ставити питання про достовірність. На практиці треба подолати дуже багато труднощів.

Передусім за все треба зрозуміти одне – величина або рівень макроекономічних показників залежить не від того, як їх розраховують (хоча це також важливо), а прямо від ефективності економічної політики держави і її структурних підрозділів. Економічна політика являє собою не що інше, як державну діяльність органів законодавчої і виконавчої влад, які визначають цілі, завдання, пріоритети, методи і засоби їх досягнення в економіці.

Цілям, завданням та пріоритетам щодо економічного зростання, інфляції, платіжного і торговельного балансів, створення робочих місць, зайнятості, зовнішньоекономічної діяльності, вирішенню серійних завдань має відповідати цінова, фінансово-бюджетна, інвестиційна, грошово-кредитна, валютна, зовнішньоекономічна, антимонопольна, митна політика.

Стабільність економіки вимірюється знову ж таки показником валового внутрішнього продукту. Звідси виходить: яка буде економічна політика, така буде і стабільність економіки, а звідси і величина ВВП.

Якою ж була і є економічна політика? Вона вкрай не визначена, постійно змінюється і здебільшого не виважена через відсутність підтримки законодавчої влади. Цілі і пріоритети не завжди відповідають можливості забезпечення матеріальними, фінансовими і трудовими ресурсами, держава не проявляє заінтересованості у розвитку всіх форм власності, перетворенні їх у повноцінні елементи ринкової економіки.

Політика структурної перебудови, яка має передбачити збільшення внутрішнього виробництва на основі підвищення ефективності використання капіталу, праці та землі, може бути здійснена протягом значного проміжку часу. Чи знає населення країни, що він вимірюється 20-30 роками і що для цього робиться? Ні, не знає!

Вся невизначеність економічної політики поглиблюється ще й тим, що її формування зосереджено не в єдиному центрі, а розпорошено по державних відомствах, які між собою не узгоджують своїх дій.

У практичному плані це виявляється таким чином. За недостатньо обгрунтованої стратегії, відсутності ясних цілей розвитку економіки та законодавчого підґрунтя для створення стимулів щодо розгортання стабільної активності, підтримки підприємницького сектора, вкрай низького попиту і позиції від економістів вимагають розрахунків високої величини ВВП. Не маючи чіткої економічної політики на 1996 рік щодо цін, кредитів, податків, заробітної плати, антимонопольних законів, економісти пріючи видають

макроекономічні показники, які зразу ж перевіряються на предмет арифметики і статистики.

Отже, не на розрахунках величини макроекономічних показників зобов'язані зосереджувати увагу політики, а на формуванні економічної політики держави та її складових. Ясна річ, що ВВП – це новий, раніше не використовуваний у нашій практиці, показник. Для його розрахунків бракує кадрів, відсутня належна статистична звітність, методологія і методика.

Ось на чому слід зосередити увагу державних органів, ось що треба вивчати та перевіряти. Щось інше шукати – марнувати час.

13.5. Бюджет і соціальні проблеми⁶⁵

Обговорення державного бюджету, його формування і затвердження останніми роками мають здебільше політичний, ніж економічний характер. Окремі депутати висловлюють занепокоєння щодо недостатнього впливу фінансових важелів на матеріальне виробництво, хоча така позиція є недостатньо обґрунтованою.

Зв'язок, бюджету з матеріальним виробництвом має переважно однобічний характер. Якщо йдеться про доходи бюджету, то тут задіяно лише один, сектор економіки – нефінансовий, тобто сферу матеріального виробництва. До видаткової частини бюджету належать три сектори економіки – державне управління, домашні господарства і фінансовий, їхній обсяг у видатках державного бюджету становить 91-92 відсотки. Зокрема, для фінансування виробничої сфери 1990 року було передбачено лише 8,1 відсотка, а 1995 року – 8,9 відсотка усіх видатків бюджету.

---

⁶⁵ Закон і бізнес. – 1996. – 12 грудня. – С. 2.

З огляду на подальше скорочення фінансування державних капітальних вкладень та централізованого перерозподілу ВВП, можна стверджувати, що вплив бюджету на , матеріальне виробництво буде ще меншим.

Таким чином, необхідно докорінно переглянути всю бюджетну ідеологію. Якщо йдеться про доходи бюджетів, то тут перше місце має посісти питання про їх надходження передусім з нефінансового сектора економіки. Водночас поповнювати доходи бюджету повинні й інші джерела, зокрема, домашні господарства.

Коли ж питання стосується видатків бюджету, то слід прямо обговорити ефективність їхнього, використання в галузі державного управління, національної оборони, охорони громадського порядку, функціонування енергетичної системи, науки, здійснення соціального захисту населення, збереження довкілля. Це – основні й обов’язкові функції держави в умовах ринкової економіки. Держава несе відповідальність за збереження невід’ємного права людини на гідне життя. Ще один сектор економіки – фінансовий, також не бере участі у формуванні доходів бюджету. Отже, можемо констатувати, що бюджет за сучасних умов слугує не засобом стимулювання виробництва, а виконує лише роль розподілу і перерозподілу доданої вартості.

Маємо визнати, що доки держава займатиметься лише перерозподілом доходів, ринкова економіка постійно буде посилювати соціальну напругу, породжувати незадоволення широких верств населення. Це особливо стосується значної частини нашого суспільства – пенсіонерів. Чисельність працюючих у різних сферах господарської діяльності знижується, а пенсіонерів – зростає. Якщо у 1993 р. співвідношення чисельності пенсіонерів до працюючих у народному господарстві становило 64,7 відсотка, то 1995 року воно досягло 71,9 відсотка.

Законодавці не знайшли нічого кращого, як позбавити пенсіонерів безплатного проїзду у міському та приміському транспорті. Держава спочатку дозволила населенню будувати “курники”, стимулюючи його до обробітку непридатних земель навколо міст, а тепер саме вона й створює штучні

перепони на шляху до джерел існування. Маючи низькі пенсії та зарплати, міський люд годується з городів, розміщених навколо великих міст, і коли людей позбавити можливості до них доїхати, то загроза голоду стане неминучою.

В умовах кризи, коли економіка неспроможна забезпечити достатній рівень життя переважній більшості населення, необхідно рухатися іншим шляхом. Пенсіонерам, які ще можуть працювати, а таких чимало, необхідно надати можливість хоча б заробити собі, прожитковий мінімум. Невже вигідніше платити пенсіонерам низьку пенсію, але щоб вони не працювали, чи платити ту ж пенсію, і нехай працюють? У такому випадку знизиться соціальна напруга, підвищиться життєвий рівень населення, зменшаться видатки бюджету.

Особливо це стосується пенсіонерів, які могли б працювати ще протягом 5-10 років, але за однієї умови – створення сприятливих умов для влаштування на роботу. Це може бути одним із першочергових завдань місцевих органів управління. Фонд зайнятості має перетворитися із реєстратора безробітних на дієву організацію щодо створення конкретних робочих місць у сфері торгівлі, громадського харчування, надання послуг, консультацій, туризму тощо. Така організація робочих місць може мати як приватну, так і державну форму власності.

Окремі проблеми можна вирішити шляхом удосконалення системи оподаткування доходів фізичних осіб. Якщо проаналізувати проекти законів України “Про оподаткування прибутку підприємств” і “Про податок на доходи фізичних осіб”, побачимо, що об’єктом оподаткування для підприємств і фізичних осіб є прибуток, який визначається шляхом зменшення валового доходу на суму валових витрат. Але є суттєва різниця у визначенні суми валових витрат для підприємств і для фізичних осіб.

Якщо до складу витрат підприємств практично включаються суми будь-яких витрат виробництва, то для фізичних осіб встановлені істотні обмеження. За такого підходу у визначенні обсягу оподаткування домашні господарства пере-

бувають у нерівному становищі. Ця проблема має ще знайти наукове обґрунтування, але зрозуміло, що в будь-якому разі до витрат фізичних осіб слід віднести суму прожиткового мінімуму, який щорічно визначається урядом.

Реформування податкової системи має бути спрямовано на посилення мотивації до праці всього населення країни. Інакше працюючих буде ставати все менше, а їхній життєвий рівень – ще жалюгіднішим.

13.6. Запорука фінансової стабілізації⁶⁶

Відхід від багатьох догм, які тривалий час панували у нашому суспільстві і показали свою неієздатність, вимагає наукового і практичного вирішення багатьох проблем. Насамперед це стосується обґрунтування найважливіших макроекономічних тенденцій, визначення співвідношення між споживанням і нагромадженням, формування державного бюджету, здійснення грошово-кредитної політики тощо. Про те, як вирішуються і як повинні розв'язуватися ці питання в Україні наш оглядач, кандидат економічних наук Георгій Очкас веде розмову із завідувачем відділу Мінекономіки України, доктором економічних наук, професором Броніславом Панасюком.

- Броніславе Яковичу, які найголовніші труднощі виникають у формуванні державного бюджету?

- Передусім необхідно наголосити, що нинішній стан економічного розвитку України відображають два головні документи: Прогноз економічного і соціального розвитку на 1996 рік та Проект зведеного бюджету України на 1996 рік. Зрозуміло, що найважливіші макроекономічні показники можна одержати лише на підставі всебічного обґрунтування найбільш вірогідних напрямків суспільного розвитку. При цьому забезпечується єдність макро- та мікроекономічної, регіональної, внутрішньої та зовнішньої, середньо- та дов-

⁶⁶ Закон і бізнес. – 1995. – 13 вересня.

гострокової і короткострокової економічної політики. Тобто розробка економічних планів і прогнозів має передувати розробці державного бюджету. Насправді все відбувається навпаки. Звідси неузгодженість висновків і рішень, які приймаються.

- За сучасних умов бездефіцитний бюджет – фантазія чи реальність?

- З одного боку, високий бюджетний дефіцит свідчить про некерованість процесами фінансового регулювання. З іншого – заяви про можливість бездефіцитного бюджету у стані глибокої економічної кризи – безвідповідальні декларації. Проте існують і реальні шляхи зведення його до мінімуму. Відомо, що 30 серпня ц.р. Кабінет Міністрів розглянув проект Державного бюджету на 1996 рік з дефіцитом 15% до, ВВП. Після цього розпочато детальне обґрунтування шляхів його зменшення до 6%. Але ж такі розрахунки повинні були зробити раніше!

До цього часу фінанси держави і фінанси підприємств достатньою мірою не розмежовано. Нескінченні пільги і субсидії з бюджету стали звичним явищем.

Надходження до бюджету у вигляді податків і акцизів здійснюється не в повному обсязі, Це стосується насамперед сфери зовнішньоекономічної діяльності і банківської системи. Загалом за 7 місяців, цього року надійшло всього 41,5% від передбачених доходів бюджету, хоча ВВП вироблено майже на 100%.

Крім того, існує надмірне захоплення монетаристськими методами фінансової стабілізації. Мало уваги приділяється сприянню розвитку виробництва, інвестиціям, зростанню експорту. Не вирішивши цих питань, держава ніколи не буде мати повноцінного бюджету.

- Але ж розвиток виробництва не може здійснюватися в умовах надмірного податкового пригноблення.

- Наша податкова система постійно змінюється і цьому нема ні кінця, ні краю. Звичайно, сьогодні вона виконує переважно фіскальну функцію і таке економічне регулювання завдає тільки шкоду. Так, під час нарахування податку на добавлену вартість об'єктом оподаткування визначено оборот з реалізації.

При цьому розмір податку становить 28% і підприємства фактично не в змозі забезпечити не лише розширене, а навіть просте відтворення виробництва. Крім того, податкова система надзвичайно заплутана, що спричиняє безліч помилок під час обчислювання відповідних платежів.

У цій справі нема потреби шукати щось нове. Досить того, що напрацьовано іншими. Податки мусять виконувати стимулюючу функцію, бути зрозумілими кожному і мати чітку логіку застосування. Але такий підхід, здається, не всіх влаштовує.

- Наскільки ефективно використовуються інші важелі економічного регулювання?

- Сучасна криза – криза управління економікою. Держава практично втратила змогу директивного втручання в економіку, але водночас недостатньо використовує суто ринкові важелі (крім податків і бюджету) – можливість впливти на соціально-економічне становище за допомогою цінової політики, кредитів, тарифів, інвестицій, банківських процентів, цінних паперів, державних резервів, амортизаційних відрахувань, пільг, державних контрактів, субсидій, мита та інших засобів регулювання. При цьому зусилля повинні спрямовуватися на досягнення головної мети – створення сприятливих умов розвитку усіх сфер господарювання незалежно від форм власності. Фактично ж широко відкрито дорогу інфляційним процесам, головна увага зосереджувалася на грошово-кредитній емісії, відпуску цін, фінансовій підтримці збиткових підприємств, наданню різноманітних пільг. Окремі дії законодавчої і виконавчої влади інколи вражають своєю непослідовністю.

- Отже, введення нової грошової одиниці – гривні – само собою мало що дасть?

- Гривню необхідно вводити в обіг. Передусім буде зроблено ще один крок до ринкової економіки, що підвищить довіру до України світового співтовариства. Це має забезпечити приплив ефективних інвестицій, кредитів, розширення зовнішньої торгівлі. Необхідно відродити довіру до національної валюти з боку співвітчизників – гроші мають використовуватися для

заощаджень. Але гривня може стати конвертованою за певних умов. Найважливішими з них є: наявність стабілізаційного валютного фонду, стабілізація виробництва, позитивне сальдо торговельного балансу. Стабілізаційний фонд може бути створений за допомогою міжнародних кредитів. Але інші питання необхідно вирішувати за рахунок власних можливостей. Такі можливості ще поки не створено. Перш ніж запроваджувати нову валюту, необхідно здійснити інвестиції в трудові ресурси та навчання персоналу і новітні технології, залучити ефективний іноземний капітал. Це шлях важкий і довгий, але, правильний.

- Вирішення цих завдань якимось координується на державному рівні?

- Координацію дій у сучасних умовах порушено. Раніше цю функцію виконували державні плани економічного і соціального розвитку. Тепер ми від цього відмовилися, хоча у США, Японії та інших країнах вирішення найважливіших проблем і тепер здійснюється на плановій основі. Звичайно такі плани розробляються відповідно до методології і методики, що базуються на ринкових відносинах. В умовах України серцевиною економічного плану на рівні держави, регіону, галузі має стати така система регулювання економіки, яка включає цілі, пріоритети розвитку, а також економічні, правові і адміністративні важелі впливу. Головна мета державного регулювання – забезпечення переходу від хаотичних до регульованих економічних процесів. Загальну координацію у вирішенні комплексних завдань має здійснювати Міністерство економіки разом з міністерствами і відомствами, що формують цінову, фінансово-бюджетну, податкову, грошово-кредитну, зовнішньоекономічну та соціальну політику.

13.7. Регулююча функція держави⁶⁷

---

⁶⁷ Закон і бізнес. – 1995. – 29 листопада. – С. 2.

Відповіді на запитання про причини наших сучасних кризових явищ лежать на поверхні, але їх чомусь не помічають. Як сталося, що широкомасштабне ошукування переважної більшості Населення відбулося у гробовому мовчанні державних інституцій? Чому внутрішні законодавчі акти сприяли розвалу, а не зміцненню економіки? Таким прикладом є, зокрема, закон України “Про підприємство”, прийнятий у березні 1991 року. Цим законом дозволено було державним підприємствам самостійно приймати майже усі рішення, що призвело через неузгодженість дій до розладу економіки як цілісного організму. Якщо у першому випадку істотно зменшено попит, тобто перестала діяти одна складова закону ринкової економіки, то у другому випадку була створена ситуація, коли економіка неспроможна надати належну пропозицію, тобто перестала діяти інша найважливіша складова ринкової економіки.

Прикладів, які свідчать про руйнацію законів ринкової економіки, можна, навести дуже багато. Які ж головні причини того, що держава не в змозі протидіяти цьому?

На нашу думку, головна причина полягає у відсутності цілісної економічної політики невизначеності ролі держави у ринковій економіці. Держава і її інституції, не маючи чіткої концепції своєї ролі щодо інших інституційних одиниць, самоусунулися від впливу на економічні процеси у країні. Деякі доморощені макроекономісти з ухилом математично-монетаристського спрямування вважають, що держава не зобов’язана втручатися в економіку, їм вірять, продовжуючи лише спостереження за кризовими явищами, відмовившись від прогнозування, і планування на рівні держави.

Держава не тільки може, а й зобов’язана втручатися в справи країни, розвиток її економіки, екології, політики і таке інше. Особливо це стосується сучасного перехідного періоду, коли, механізми ринкових відносин щойно починають діяти.

Однак сучасне вульгарне тлумачення державного регулювання економіки настільки все плутало на усіх рівнях, що зараз важко знайти істину навіть фахівцю. Дехто пропонує перенести центр ваги державного регулювання з

макро- на мікрорівень, інші намагаються визначити, що держава може регулювати, а що ні, ще інші дотримуються чіткої, думки про те, що держава може регулювати лише діяльність державних підприємств. Це плутанина, і коли дотримуватися надалі таких думок, то ніколи не знайдемо істину. Це призводить до того, що на практиці намагаються регулювати не економічні процеси, а самі регулятори і ціни, кредити і т. д.

Хочеться запропонувати інший підхід до пояснення регулюючої функції держави. Він полягає у тому, що держава своєю регулюючою функцією створює сприятливі умови розвитку економіки в цілому, усіх інституційних одиниць різних форм власності під гаслом “не зашкодь”. Ми ж продовжуємо шкодити, невміло втручаючись не у ті сфери, що належить.

Правова система управління вимагає переходу від регламентації виробничо-господарської і фінансової діяльності юридичних і фізичних осіб до регулювання економічних процесів за допомогою економічних, правових і адміністративних важелів. Головна мета державного регулювання – це забезпечення переходу від хаотичних до регульованих економічних процесів. Однак при цьому слід чітко пам’ятати золоте правило: надмірне втручання держави в економіку, як правило, стає причиною спаду її ефективності. Крім того, здійснюючи регулювання економіки, важливо усвідомити, що більшість соціально-економічних процесів розпочинає формуватися заздалегідь, ще до того, коли з’являються їх перші відчутні наслідки. Цими процесами слід навчитися керувати, починаючи ще з того періоду, коли вони тільки зароджуються, Це дає змогу спрямувати їх в необхідному напрямку, підпорядкувати усе другорядне головній меті.

Управління складними процесами вимагав відпрацювання чутливого економічного механізму регулювання, спроможного активно впливати на соціально-економічні процеси. Тут слід врахувати, що держава і сфера функціонування суспільства мають бути чітко розмежовані. Зв’язок між ними має здійснюватися лише на економічній і правовій основі.

У своєму розпорядженні держава має цілий арсенал перевірених світовою і вітчизняною практикою економічних і правових важелів. Кожен з них має застосовуватися у відповідних; райках та обмеженнях: економічні – щоб не завдати шкоди вільному розвиткові господарських одиниць; правові – щоб створити правову, основу для вільного підприємництва; адміністративні – щоб не формувати командно-розподільчі процеси,

Економічні і правові важелі та методи мають використовуватися насамперед у таких сферах управління: Створення сприятливих умов розвитку господарських одиниць усіх форм власності, забезпечення ефективного функціонування ринкової інфраструктури, підтримка підприємництва і стимулювання ділової активності, зміцнення фінансово-кредитної системи, регулювання демографічних процесів, забезпечення обороноздатності та багато іншого.

Адміністративні важелі можуть застосовуватися у сферах, які не охоплюються ринком, але залежать від нього. Це, зокрема, боротьба з монополізмом, розв'язання проблем екології, використання корисних копалин, соціальні програми, захист національних інтересів у зовнішньоекономічній діяльності тощо.

Регулюючі дії держави за допомогою економічних і правових важелів – це спосіб досягнення певних цілей. Цілі визначаються для країни в цілому, окремих її регіонів, груп населення, виходячи з невідкладної необхідності задоволення потреб, з наявних ресурсів. До них не включаються постійні функції держави. Цілі й виділені в них пріоритети мають бути конкретними і кількісно визначені ми. Цілі і пріоритети складають основу об'єктів державного регулювання.

Таким, чином, державний регулюючий механізм можна визначити так: концентрація зусиль на формуванні економічної політики, визначення цілей і пріоритетів та методів застосування економічних, правових і адміністративних підойм. Ясна річ, що в цьому механізмові мають бути задіяні усі функціональні міністерства і відомства.

Це стосується Міністерства економіки з цінового і тарифного регулювання та державного контракту; Міністерства фінансів – з фінансово-бюджетного і податкового регулювання; Національного банку – з грошово-кредитного і валютного регулювання; Антимонопольного комітету – з регулювання діяльності підприємств монополістів; Міністерства зовнішньоекономічної діяльності – з питань застосування квот, ліцензій; Державного митного комітету з митного регулювання; Міністерства праці – з регулювання зайнятості, соціального захисту населення та інші.

Теорія і практика вимагають посилення координації роботи всіх органів, концентрації їх зусиль на вирішенні кардинальних проблем країни, забезпечення створення єдиного механізму державного регулювання економіки, включаючи регіони. Без такої координації і концентрації зусиль у сучасних умовах майже неможливо ефективно проводити радикальні економічні реформи перетворювати в реальність рішення законодавчої і виконавчої влади

Вміння ефективно використовувати економічні, правові і адміністративні підйоми – це мистецтво. Таким мистецтвом мають володіти спеціалісти, яких, на жаль поки катма, їх треба виховувати. Іншого шляху немає.

13.8. Назад (вперёд) к плану⁶⁸

В отличие от развитых стран рыночной экономики, таких как США и Япония, сегодня в Украине отсутствует экономическое планирование. Мы разрушили старую систему планирования и не создали новую. План отсутствует не только на уровне государства, но и на местах (в областях и районах). Ликвидированы как вертикальные, так и горизонтальные связи между экономическими службами. Убытки от этого больше, чем от разрыва

---

⁶⁸ City. – 1995. – 23 травня.

хозяйственных связей. Попытки Министерства экономики Украины возобновить эти связи остаются, к сожалению, безрезультатными. Такие связи по линии Минфина и Минстата пока ещё сохраняются.

Каждое функциональное министерство и ведомство без надлежащего согласования осуществляет свои, только им известные, методы реализации экономической политики государства. Важно то, что всё это делается под девизом борьбы против вредности планирования, централизации усилий.

Внедрение государственного регулирования экономики сдерживается в первую очередь отсутствием организационного механизма и его правового решения.

Ясно, что разрешение таких задач будет положено на государственные структуры, но единого центра ещё не определено. Номинально такую роль исполняет Министерство экономики.

Несогласованность действий этих органов исполнительной власти очевидна. Вот пример. Министерство экономики рассчитывает намеченную величину дополнительной стоимости в виде валового внутреннего продукта, прогнозирует для этого определенный объём производства продукции и предоставление услуг. Однако, такие важные экономические достижения этой дополнительной стоимости, такие как: кредит, процент на кредит, устанавливается Национальным банком без какого-либо согласования или уведомления Министерства экономики. Чтобы яснее было, то действия Минэкономики, Нацбанка и Минфина – лебедь, рак и щука, а воз – экономика.

Исполнять роль единого экономического центра может только Министерство экономики, перестроив соответственно свою внутреннюю структуру. Основу его функций и будет составлять методологическое и организационное обеспечение реализации экономической политики государства, изложенное в нормативных актах законодательных и исполнительных органов.

Сформированный механизм и методы его действия надлежащим образом утверждается законодательным органом и становится основой направления

действий министерств, ведомств, субъектов хозяйствования всех норм собственности в необходимое русло рыночной экономики.

Для этого необходимо решить следующее:

1. Принять Закон о планировании и Министерстве экономики, которое вместе с ответственностью должно получить достаточно полные права и возможности влияния на ход реализации экономических реформ исполнительной властью через все министерства, ведомства и регионы.

Закон должен предусмотреть, что важнейшие решения по вопросам экономики, государственного регулирования должны рассматриваться и утверждаться коллегией Минэкономики, членами которой будут руководители Минфина, Нацбанка, МВЗС, Минтруда, Антимонопольного комитета и др. Только в таких условиях может быть выработана экономическая политика страны, которую не сможет осуществить никакая другая отдельно взятая организация.

2. Восстановить методологическую и организационную подчинённость Министерству экономики экономических служб в республике Крым, областях, крупных городах, районах.

Чтобы не боялись слова “план”, хочется всех заверить, в нем нет ничего общего с ранее существовавшим директивным планом. Его структура изменилась коренным образом, а внутреннее содержание отвечает потребностям рыночной экономики. Если на уровне институциональных единиц будут разрабатываться бизнес планы, то на уровне страны и регионов – планы-прогнозы, в которых будет отмечено три группы вопросов: характеристика экономической конъюнктуры, экономическая политика, государственное регулирование экономики. Такие планы будут широко освещаться в прессе, чтобы все заинтересованные стороны видели действие исполнительной власти и соответственно строили свои рыночные отношения.

13.9. Україна: уроки монетаризму⁶⁹

Система вільного ринку формується під впливом макроекономічних поглядів двох концепцій – кейнсіанської теорії і монетаризму.

Кейнсіанська теорія дотримується поглядів, згідно з якими коливання сукупних затрат впливають насамперед на виробництво і зайнятість, а не на ціни. Тому кейнсіанці вважають, що рівень виробництва, зайнятості, доходів і цін формується на основі підвищення попиту, інвестицій, зростання експорту і державних витрат. Чотири цих головних чинники є об'єктами державної економічної політики і перебувають під впливом держави. Особливість цієї теорії полягає в тому, що, згідно з нею, ринок сам по собі не може, забезпечити повної економічної стабільності, а тому держава може і зобов'язана виконувати відповідну активну роль, у стабілізації економіки і пом'якшенні економічних спадів і злетів.

Монетаризм дотримується протилежних поглядів. Концепція монетаристів зводиться до того, що, по-перше, система вільного ринку забезпечує високий ступінь макроекономічної стабільності на основі конкуренції за умови, що держава не втручається у функціонування економіки; по-друге, коливання сукупних затрат впливає на ціни продукції і ресурсів, а не на рівень виробництва і зайнятості. Монетаристи вважають, що втручання держави у визначення, мінімальних ставок заробітної плати, у підтримання цін на сільськогосподарську продукцію, у законодавство про монополії, фінансово-бюджетну і грошово-кредитну системи і т. ін. посилює негнучкість цін і заробітної плати. Отже, держава, втручаючись в економічні процеси, всупереч своїм добрим намірам підриває спроможність вільного ринку забезпечити макроекономічну стабільність.

Монетарна і кейнсіанська концепції мають багато позитивного, але, як свідчить практика, монетарна система найбільш сприятлива для використання в

---

⁶⁹ Закон і бізнес. – 1995. – 30 вересня. – С. 4.

умовах розвинутого ринку, де буде діяти цивілізована конкуренція, а кейнсіанська – у період його становлення.

Кейнсіанська концепція зайнятості і стабілізації домінувала в повоєнний період в індустріальних країнах Європи із зруйнованою економікою, а в США вона дістала поширення після “великої депресії” 30-х років. В останні десятиліття, коли економіка стабілізувалася, а ринок діяв під впливом об’єктивних законів, у США все більше схилилися до монетаризму. В Японії з повоєнного періоду і до сьогодні простежується кейнсіанський підхід до управління економікою, що не завадило їй вийти на індустріальний олімп і стати супердержавою, створивши за порівняно короткий час величезну матеріально-технічну міць. зважаючи на те, що японська економіка розвивається на основі політики зростання інвестицій, підвищення попиту на базі підвищення продуктивності праці і якості продукції, а також постійного розширення експорту товарів і капіталу, не важко зробити висновок про схильність цієї країни до кейнсіанської концепції економічної стабілізації. Напевне, не сприйняття монетаристської концепції МВФ стало однією з причин того, що Японія і Китай не скористалися кредитами МВФ, а зосередили свої зусилля на мобілізації внутрішніх ресурсів і, про що свідчать факти, досягти значних результатів.

Річ у тім, що МВФ дотримується монетарної концепції, що не може влаштувати окремі держави. Для країн, які стають членами цієї організації і хочуть користуватися її кредитами, зокрема для України, визначені вимоги: лібералізація цін, обмеження – дефіциту державного бюджету, соціальний захист незаможних прошарків населення, прискорення приватизації, розвиток приватного сектора. Виконавши згадані умови МВФ, Україна може розраховувати на одержання від різних міжнародних організацій кредитів на загальну суму близько 5 млрд дол. США. Однак, якщо порівняти ці кредити з коштами, які ФРН виділила для нових земель (колишньої НДР) за 1991-1994 рр. (близько 450 млрд дол. США), то стане ясно, що отримані Україною кредити не

врятовують, нашу економіку, натомість нам слід більшу увагу звертати на мобілізацію внутрішніх резервів.

Якщо проаналізувати дії законодавчої і виконавчої влад в останній період, то можна зробити висновок, що під впливом цілого ряду чинників в Україні взято курс на застосування в економічній політиці монетарної концепції. Всі програми, які розроблялися і розробляються, стосуються виключно реформування і використання бюджетно-фінансової і грошово-кредитної систем, формування ринкової інфраструктури.

Головна увага законодавчої і виконавчої влад зосереджена переважно на державному бюджеті. Під впливом монетаристських поглядів віри в їхню магічну силу в Україні розпочато практику, за якої економічний план країни з 1995 року розробляється, виходячи з можливостей державного бюджету. Цим нібито підтверджується політика подальшої підтримки усіх підприємств за рахунок субсидій із бюджету. Разом з іншими суперечностями і непогодженостями така практика для безпосередніх виконавців у Мінекономіки і Мінфіні створює замкнене коло, що знижує якість роботи. Крім того, не врахована та особливість бюджету, що він є лише частиною фінансових ресурсів усіх секторів економіки країни, централізованих державою, а також те, що бюджет і кредитно-касовий план розробляються на основі ВВП, який можна визначити тільки за допомогою глибоких прогнозних розрахунків щодо економічного плану держави. Вимоги владних монетаристів були зведені до примітивного, без методики і знань, спрощеного розрахунку найважливіших макроекономічних показників, які вкрай необхідні для формування бюджету і кредитно-грошової емісії.

Логічним результатом цього стало стрімке зростання дефіциту бюджету до 12% ВВП в 1994 р., небувалий спад виробництва, інші кризові явища.

Некерована лібералізація зумовила лише величезну додаткову грошову емісію, не справивши в цьому разі стимулюючого впливу на зростання виробництва товарів і послуг. Незважаючи на те, що вже намітилося зниження

інфляції в 1995р. (I кв. – 90%, II кв. – 25%), її рівень продовжує залишатися загрозово високим.

Політика насильницького монетарному створила надзвичайну ситуацію в економіці України: більшість суб'єктів ухиляються-від сплат податків і комунальних платежів, доходи в бюджет; зменшуються, значна частина до-бавленої вартості перетікає в тіньову економіку, інвестиції скорочуються і біль-шість підприємств – сподіваються лише на субсидії з бюджету. Держава посилює “фіскальну податкову політику, підтримуючи збиткові підприємства. Економіка позбавлена стимулів і ефективного розвитку-така ціна експериментів в Україні.

Доки ще не пізно і ми ще не потрапили остаточно у боргову залежність, треба детально вивчити економічну кон'юнктуру, визначити основні проблеми і пріоритети розвитку, розробити національну програму¹ виходу з кризи, яка поєднувала б позитивні сторони як монетарної, так, і кейнсіанської концепції, ліквідовуючи розрив між макро- і мікроекономікою.

13.10. Новый налоговый кодекс – шаг назад в развитии экономики⁷⁰

В Украине впервые в кризисный период ставиться задача – сформировать новую налоговую систему на база принятия Налогового кодекса. Задержка с принятием новой налоговой системы объясняется, по мнению учёных, несовершенством проектов законодательных документов. Потому, что предлагаемая налоговая система не апробирована, и еще никто не знает, как она будет действовать. Однако обсуждение этой системы в парламенте предполагает, что работать она будет так же, так и нынешняя,

---

⁷⁰ Фермерське господарство. – 2003. – Лютий. – № 5. – С. 11.

поскольку строится на старых началах – уменьшаются нормативы одних налогов за счёт введения новых.

Какие ошибки допускают лица, работающие над Налоговым кодексом? С этим вопросом мы обратились к Брониславу Яковлевичу Панасюку, профессору, доктору экономических наук, академику УААН:

1. Что берётся за основу при создании Налогового кодекса?

- Чтобы достичь какого-то желаемого результата, за основу нужно брать интересы людей и их основные потребности: жильё, пищу, одежду, отдых, свободу. Это возможно на основе справедливого распределения создаваемого продукта между предприятиями, рыночной экономикой и государством. Следовательно, налоговая система должна строиться так, чтобы имелись возможности для равномерного обогащения нации в целом и каждого предпринимателя в отдельности. А объектами налогообложения могут быть доход, имущество и земля. Причем сумма налога должна равняться стоимости предоставленных государством благ и услуг.

2. В какой мере соответствовала украинская система налогообложения этому принципу?

- До последнего времени украинская система налогообложения ни одному из этих принципов не отвечала в полной мере из-за своей запутанности в большом количестве налогов и их высоких ставках, а также в том, что она продолжает выполнять лишь фискальные функции, которые существовали при административно-командном управлении. Складывается впечатление, что государство пытается присвоить себе все доходы населения. Это подтверждается тем, что большая часть прибыли предприятий, особенно частного сектора, выдавливается из них в виде налогов. Большая часть заработка физических лиц также направляется в бюджет. Таким образом, государство, создавая налоговую полицию и вводя новые способы высвечивания теневой прибыли, превращается в полицейскую ищейку.

3. И к чему это может привести?

- Процессы, исходящие в нашей стране, ускоряют приближение закономерного явления перехода от неравномерного распределения доходов к деспотизму и далее – к гибели государства. Так как у богатых людей излишки вызывают жажду власти, и они, как показывает современная практика, достигают её, используя всё для дальнейшей наживы и построения тоталитарной власти. Частный же интерес, провоцируя “утечку” богатства из страны отмежевывается от интересов общества снижением качества законов и, в конце концов, разрушением государства.

4. Следовательно, налоги – один из основных инструментов, который мог бы обеспечить эффективное регулирование экономики, заботу о каждом гражданине нашей страны?

- Совершенно верно! Однако, государство, собирая достаточно высокие налоги через несовершенную систему, постоянно снижает заботу о каждом гражданине, почти не обеспечивает охрану общественного порядка, не удовлетворяет потребностей в охране общественного порядка, здравоохранении, науке, образовании. Высокие налоги и низкое качество услуг, предоставляемых государством, вызывают раздражение у большинства граждан и они уклоняются от их уплаты, в результате более половины национальной экономики работает в “тени”, а наполнение бюджета всё более сокращается.

5. Стоит ли народным избранникам задуматься над смыслом существования такого налога, как стоящий поперёк горла НДС?

- Действительно, на каком основании наша страна принимает такие налоги, которые платятся не государству, а, наоборот – государством! И платятся не товаропроизводителю, как принято во всём мире, а торговым посредникам, ставящим государство на колени. Дело с применением НДС зашло в тупик, и возникшие проблемы не в состоянии урегулировать даже судебные органы. Предприятия, как плательщики и получатели НДС, днем и ночью думают, как уплатить меньше этого налога, а получить больше в виде его возврата, и поэтому создают множество подставных фирм. Только в Киеве по одному и

тому же адресу регистрируются 4700 предприятий, что говорит о том, что произвол в уплате НДС и других налогов дошёл до крайнего предела.

6. Насколько НДС угнетает собственного сельхозпроизводителя?

- В развитии налоговой системы за последние 10 лет ничего не изменилось к лучшему. Однако наибольшее давление в экономике приходится на НДС. Его удельный вес во всех доходах бюджета вырос с 21,8 процента в 1993 году до 27,6 процента в 2002-2003 годах, а доля налога на прибыль снизилась, так как возросло количество убыточных предприятий. Особенно от этой убогой системы налогообложения страдают предприятия агропромышленного и топливно-энергетического комплексов. Парадокс возникает в том, что НДС угнетает товаропроизводителей, так как если их продукция идёт на экспорт, то они платят в бюджет НДС, а возмещение этого же НДС из бюджета идёт организациям-посредникам. В мировой практике аналогов такого убожества налоговой сферы в отношениях государства и товаропроизводителя просто не существует.

7. Можно говорить о том, что НДС является причиной выкачивания огромных средств из отечественной экономики?

- Только у украинской зерновой ассоциации, объединяющей 80 процентов наших экспортеров зерна, образовалась огромная задолженность государства по возврату НДС за объёмы экспорта зерна. Налоговые органы не торопились возвращать им этот долг государства из-за разночтения некоторых законов в отношении возврата НДС. Но, когда собрали урожай 2002 года, экспортёры зерна объявили, что снизят цену для его производителей на 20 процентов, что соответствует сумме возврата НДС. Как следствие – круг замыкается, производство несёт убытки и замедляет своё развитие. Идёт торг экспортеров с налоговиками, шантажируются сельхозпроизводители, а в целом проигрывает государство и общество. Однако налоговые органы были вынуждены начать возврат сумм НДС, но до погашения всего долга ещё далеко...

8. Какие ещё просчёты допущены в создании Налогового кодекса?

- В проекте Налогового кодекса Украины определены суммы, которые не включаются в состав валовых затрат, поскольку не связаны с хозяйственной деятельностью. Однако предложения правительства в отношении некоторых составляющих валовых затрат депутатами не учитываются. Ставится под сомнение предложение не включать в состав валовых затрат затраты налогоплательщика на горюче-смазочные материалы, техническое обслуживание и ремонт. Не учитывается также предложение правительства о том, чтобы в затраты налогоплательщиков включить расходы на содержание и эксплуатацию медицинских пунктов. Во всём этом прослеживается ориентация Налогового кодекса Украины не на решение безотлагательных потребностей общества, а на интересы отдельных групп и лиц, которые хотят получать сверхприбыли, перекладывая большинство затрат на все общество.

9. Что нового предполагается в ведении бухгалтерского учёта?

- Особую обеспокоенность вызывает тот факт, что Кодекс налогов предполагает формирование параллельного бухучёта в налоговой системе. Законодатели вносят множество новшеств, идущих вразрез с международными и отечественными нормативами. Кабинет Министров Украины утвердил программу реформирования бухгалтерского учёта с применением международных стандартов. Ведение же параллельного бухгалтерского учёта в налоговой системе разрушает учёт в национальной экономике.

10. Какие ваши пожелание разработчикам этого проекта?

- В правительственных программах и партийных документах постоянно звучат призывы развивать среднее и малое предпринимательство, которым способны заниматься 50-60 процентов населения Украины, в том числе и фермерство. Однако самое главное сейчас – это принятие закона для защиты предпринимателей от произвола бюрократии, а также освобождение от налогов каждого среднего и малого предприятия на 1-2 года. Только такие подходы могут обеспечить эффективную борьбу с теневой экономикой и организацией фиктивных фирм, а также наполнение бюджета.

13.11. Троянський кінь⁷¹

Дещо з приводу адміністративно-територіальної реформи

На українське село після аграрних перетворень насувається ще один потужний руйнівний коток – адміністративно-територіальна реформа. Свого часу тоталітарна система укрупнювала території, але визнаймо, не для економії коштів, бо це абсурд, а щоб усе тримати під контролем. Важко повірити, що український народ шляхом помаранчевої революції надавав владу саме тим людям, які здатні зразу ж затіяти нову адміністративно-територіальну реформу. Отож виникає запитання: для чого такий поспіх? Чи це не троянський кінь, який створить додаткові труднощі в державі?

Отже, повторюю, в усі часи реформи територій влада використовувала для власних цілей, а не в інтересах населення. Згадаймо, низка пертурбацій із територіальним устроєм розпочалася зразу ж після 1917 року, коли стало зрозуміло, що за царизму на місцях було більше прав, ніж цього бажала нова влада. Тому протягом 1922-1925 років в Україні і було здійснено перехід від чотириступеневої (центр – губернія – повіт – волость) до триступеневої (центр – округ – район) системи управління. Замість 102 повітів в Україні з'явилися 53 округи, замість 1989 волостей – 706 районів. Укрупнення тривало й надалі, відтак 1930 року були ліквідовані округи, управління перевели на двоступеневу

---

⁷¹ Сільські вісті. – 2005. – 9 серпня.

систему (центр – 18 крупних міст і райони). Невдовзі стало ясно, що перегнули з централізацією палицю, тож через два роки утворили області й відновили триступеневу систему управління. Якщо врахувати села і селища, які мають певні повноваження у сфері державного управління, то в Україні нині діє чотириступеневий адміністративно-територіальний устрій (центр – область – район – село, селище).

Реформаторські викрутаси адміністративно-територіального устрою в першій половині ХХ століття досить повчальні для сучасної практики. Тодішній адміністративний поділ територій служив посиленню централізованого управління, а потреби населення при цьому не враховувалися. Територіальні формування, які склалися століттями, директивно укрупнювалися і розукрупнювалися, що призводило до занепаду багатьох центрів культури та економіки, втрати історичних цінностей. Значна частина населення виявилась штучно відірваною від нових центрів культури і економіки, соціальної і виробничої інфраструктури.

Із занепадом сотень міст і містечок особливо ускладнювалося життя в сільській місцевості. Укрупнення волостей і створення великих районів призвело до того, що вся економічна і соціальна інфраструктура, починаючи з лікарень й закінчуючи базарами, віддалилась від сільських жителів часом на 60-70 кілометрів.

Нині Україна з околиці Росії перетворилась на незалежну державу. Здавалося б, настали часи відродження цінного з історичного минулого і вдосконалення поділу територій відповідно до етнічно-історичної доцільності. На черзі, зокрема, визначення статусу в адміністративно-територіальній системі таких міст, як Кривий Ріг, Маріуполь, Біла Церква, вирішення проблем малих міст і містечок, розкиданих по всій країні, тощо. Зважаючи на це, нова влада, як і в часи тоталітаризму, хоче перейти від чотириступеневої до триступеневої (регіон – район – громада) системи управління.

Тим часом при розгляді теоретико-практичних обґрунтувань проекту територіального устрою України складається враження, що й самі автори далеко не впевнені в позитивних результатах втілення в життя своїх досліджень, тому й заявляють: “Очевидно, що реформування адміністративно-територіального устрою повинно базуватися на певних принципах, які сприяють поліпшенню стандартів життя, наближають надання певних послуг населенню, сприяють розвитку місцевого самоврядування”. Зверніть увагу: очевидно. Навіщо таке застереження, якщо, як вважають автори реформи, йдеться про всенародне благо?

Хтось придумав, що в адміністративному районі повинно бути не менше 70 тисяч мешканців. Таким чином, у малозаселених місцях скорочується кількість районів, а це віддаляє жителів сіл від районних центрів часом аж на 100 кілометрів. Автори заспокоюють: більше послуг населенню надаватиметься у громадах. Але це не привід для розширення чи звуження районів. Не граймося у шагрєневу шкіру, бо це дорого обійдеться селянам. Скажімо, у Вінницькій області зникають Липовецький та ще сім районів, у Київській – Макарівський, Згурівський, Яготинський та ще п’ять. У цілому реформатори пропонують зменшити в Україні кількість сільських районів з 490 до 328 – на третину.

Однак вирівнювання адміністративних районів відповідно до кількості населення на конкретний період не може вважатися об’єктивним, оскільки ця кількість постійно змінюється. За сприятливих умов населення може збільшитись, і тоді доведеться розширювати межі такого району за рахунок інших, де чисельність жителів зменшується. Тож прив’язування територіального поділу до кількості населення необґрунтоване.

Як виглядатиме на практиці надумане формування громад, можна простежити на прикладі Київської та Вінницької областей. Хмільницький район Вінницької області, в якому не менше 70 тисяч жителів, мають поділити на так звані громади. Візьмімо Лознянську. До неї пропонується включити села Лозна, Кустівці, Великий Острожок, Крижанівка і Вишенька. Хоча жителі цих сіл із власної нелегкої практики знають, що історично їхні населені пункти, якщо

мати на увазі соціально-економічні зносини, у цьому плані практично несумісні. Насамперед – через відсутність не тільки шляхів з твердим покриттям, а й ґрунтових. Між селами – тільки польові дороги, які більшу частину року мало придатні навіть для гужового транспорту.

Щоб потрапити з Лозни, центру громади, у підлеглі йому Великий Острожок або Вишеньку, треба добиратися, накидаючи круг, спершу до Уланова, що поза громадою, а звідти вже дорогою з твердим покриттям у названі села. Та, схоже, такі “дрібниці” не цікавлять авторів проекту територіального устрою. Крім того, Крижанівка має інтенсивніший зв’язок із селами Козятинського району і Козятином, ніж із Хмільником, а Кустівці – з селами Калинівського району і Калинівкою. Сама ж Лозна, як центр цієї штучної громади, споконвічно тяжіє до Уланова, куди прокладена асфальтована дорога, що виводить на центральну трасу Вінниця – Хмельницький – Житомир – Київ.

Таким чином села, які пропонується включити в нове утворення – громаду, майже не мають спільних інтересів. Створена громада навіть не відповідає поняттю “поселення”, визначеному проектом Закону України “Про територіальний устрій України”: “Поселення – це компактно заселене місце постійного проживання людей, що склалося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності”. Історичні традиції і практика господарської діяльності руйнуються вщент. В проекті пишеться про одне, а на практиці формується інше. Громада, яка за новими нормами має налічувати не менш як 5000 жителів, – формування нетривке. При зменшенні населення виникне потреба знову переглядати кількість сіл, що входять до неї. До того ж норма чисельності населення громади – надумана, оскільки вона може бути різною, залежно від цілей і інтересів жителів окремих сіл.

У багатьох випадках громади створюються штучно. В них здебільшого відсутні внутрішні інфраструктури, історично не склалися відносини між мешканцями, майже відсутні виробничі і соціальні відносини. Потрібно радитися з місцевим населенням, з усіма, хто буде жити і працювати у цій

громаді, щоб створювати їм найкращі умови проживання, іншого люди не сприймуть.

Невже розробники подібних пропозицій щодо створення громад не усвідомлюють, що прокласти шляхи з твердим покриттям між п'ятьма селами при теперішній бідності сільських регіонів неможливо навіть теоретично? На кого і на що все це розраховано? Уряд повинен зрозуміти, що запропонований проект реформи територіального устрою приречений на провал.

Тепер щодо структури адміністративно-територіального устрою в цілому. Автори лукавлять, заявляючи, що при тоталітарному режимі територіальний устрій “характеризується високим ступенем централізації влади по лінії уряд – область – район – сільрада”. Взамін вони пропонують так звану триступеневу систему: “регіон – район – громада”. Мовляв, регіон – це області і АРК; район – це теперішній адміністративний район; громада – це поселення (села) разом із прилеглими територіями. А де центральний уряд в пропонованій системі? Якщо врахувати реально існуючий уряд, якого автори чомусь не враховують, то маємо ту ж саму чотириступеневу систему – уряд – регіон – район – громада. Тобто розробники не пропонують нічого нового.

На сторінках “Сільських вістей” свого часу наголошувалося, що адміністративно-територіальний поділ на рівні районів має залишатися в тому вигляді, який історично і етнічно склався, і лише там, де це беззаперечно доцільно, можливе укрупнення або розукрупнення. В той же час у складі районів слід би виділити менші за розмірами територіальні формування – наприклад, на базі колишніх волостей. Не відкидаймо свою історію як непотріб. У цьому разі райони будуть і надалі залишатися адміністративними центрами, а функції волостей доцільно зосередити на вирішенні економічних, соціально-культурних, правових та інших проблем, виходячи з потреб жителів навколишніх поселень.

Центри для волостей не треба штучно видумувати або шукати, ними можуть стати містечка, селища і села, які в минулому вже були такими центрами або природно утворилися згодом. Народ до них звикне швидше, наші пращури їх

обирали виважено. І останнє – організація волостей має здійснюватися виключно на основі волевиявлення населення.

Волості стали б центрами розвитку переробної промисловості, обслуговування аграрного сектору економіки, культури, освіти, охорони здоров'я, ринкової інфраструктури, правового, фінансово-кредитного і технологічного обслуговування ділового життя. На рівні волості краще вирішувати проблеми національних формувань.

Віками сформований територіальний поділ країни являє собою своєрідний живий організм нації, і до нього слід ставитися бережно.

Виноска. У багатьох випадках громади створюються штучно. В них здебільшого відсутні внутрішні інфраструктури, історично не склалися відносини між мешканцями, майже відсутні виробничі і соціальні відносини. Потрібно радитися з місцевим населенням, з усіма, хто буде жити і працювати у цій громаді, щоб створювати їм найкращі умови проживання, іншого люди не сприймуть.

**Броніслав ПАНАСЮК,
професор, доктор економічних наук,
академік УААН**

Село в тупику. Що далі?⁷²

В українському селі і сільськогосподарському виробництві відбуваються тривожні зміни. Фінансове становище – катастрофічне, галузева й управлінська структури зруйновані. Селян дограбовують монополісти, диктуючи низькі ціни на зерно, м'ясо, молоко та іншу продукцію. Село заведено в такий безнадійний тупик, що його вже неможливо врятувати за рахунок так званого паритету цін чи бюджетних коштів.

Нині пропонується багато шляхів виходу з кризи. Зокрема, це та ж бюджетна підтримка сільського господарства, особливо його прогресивних і конкурентоспроможних підгалузей; підвищення цін на сільськогосподарську продукцію; включення вартості землі у собівартість продукції з наступним зростанням цін на неї і одержанням віртуального прибутку; здешевлення кредитів за рахунок бюджету. Втілення більшості таких підходів з ряду причин украй небезпечне. Але є й інші варіанти.

Розрахунки засвідчують, що саме в агропромисловому комплексі зосереджені значні фінансові ресурси, які, на жаль, нерівномірно розподіляються між його галузями. В найгіршому становищі – сільське господарство як сировинна галузь. У минулі два роки найпривабливішими для іноземних та вітчизняних інвесторів були харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів – 15-20% загального обсягу інвестування;

---

⁷² Сільські вісті. – 2006. – 5 січня.

оптова торгівля та посередництво у торгівлі — 14,7%; в той час як машинобудування — лише 9%, транспорт та зв'язок — 7,8%. Проблему залучення значних додаткових коштів для сільського господарства і села, поряд із державною фінансовою допомогою і кредитами, найбільш спроможні вирішити внутрішні ресурси. Але для цього належить створити сприятливі умови, щоб і іноземний, і вітчизняний капітал спрямовувалися не взагалі в аграрний сектор, а в його сировинну галузь — сільське господарство.

Забезпечення фінансовими ресурсами сільського господарства має ґрунтуватися на теорії Ф. Кене про “чистий продукт” і С. Подолинського про “додаткову вартість”, які довели, що вся енергія сонця, яка нагромаджується на Землі завдяки праці у вигляді абсолютної додаткової вартості, створюється саме в сільському господарстві. Додана ж вартість, однак, реалізується приблизно в такій пропорції: сільське господарство — 15-18%, переробна промисловість — 25-32%, торгівля — 50-60%. Отже, держава, фінансуючи сировинні галузі села, фінансово забезпечує лише невелику частку створеної там доданої вартості.

Глибока аграрна криза спонукає до кардинального повороту в організації агропромислового виробництва, спрямованого на інтеграцію та кооперацію основних галузей АПК. Звичайно, це не подобається тим, хто монополює володіє переробною, а особливо торговельною сферами. Але саме такий підхід відповідає загальнодержавним інтересам, бо тільки він порятує село.

Науково обґрунтовані структурні зрушення доцільно формувати на таких фундаментальних принципах. Насамперед необхідно визначитися з категоріями: “земля — об'єкт господарювання” і “земля — об'єкт капіталу”. З точки зору науки, історичної та вітчизняної практики, а також міжнародних стандартів, доцільно надати перевагу категорії “земля — об'єкт господарювання”.

Треба визнати, що ліквідація крупних колективних господарств та передача землі сільському населенню дрібними клаптиками (паями) призвели до ряду вкрай негативних явищ. Та хоча й відбувся розподіл земель, але в кінцевому

підсумку в тій чи іншій формі відбувається і відбуватиметься їх концентрація. Тому, аби не допустити будь-яких ускладнень у суспільстві, слід зробити все можливе, щоб селяни не втратили землю й одержували від неї достойні доходи або розпоряджалися нею за власним бажанням. Це вимагає, аби на державному і регіональному рівнях було здійснено ряд заходів, спрямованих на створення комплексної системи розподілу, перерозподілу і використання виробничого потенціалу та фінансових ресурсів у агропромисловому комплексі.

Суть інтегрування і кооперування в АПК полягає в тому, що основою цього процесу має стати формування агропромислових підприємств і об'єднань на базі сільськогосподарських колективних, фермерських, селянських та інших господарств, переробних підприємств у харчовій і легкій промисловості, а також торговельних підприємств у сфері торгівлі сировиною та товарами кінцевого споживання. Повноправними суб'єктами кооперації та інтеграції можуть ставати науково-дослідні інститути і дослідні господарства з елітного насінництва і племінного тваринництва.

У цьому разі з'являються чотири реальних джерела фінансових ресурсів: внутрішні фінансові ресурси АПК та інвестиції; кредитні ресурси вітчизняної банківської системи, кооперативних організацій і страхових компаній; державне бюджетне фінансування; зовнішні кредити та інвестиції.

Інтегрування та кооперування дасть змогу виробникам узяти участь в усіх ланках руху їхньої продукції: виробництво – збирання – зберігання – переробка – транспортування – торгівля – споживання. Формування інтегрованих агропромислових підприємств і об'єднань у сільській місцевості мають підтримати місцеві органи самоврядування, які отримуватимуть реальну ренту як основне джерело поповнення своїх бюджетів.

Дрібні селянські господарства поступово кооперуватимуться та інтегруватимуться з фірмами і компаніями в агропромисловому комплексі, але не на орендній, а на дольовій основі – своїм земельним капіталом, на який одержуватимуть частину створеної вартості. Саме в такій інтеграційній системі, яка не схожа на іноземний досвід, може проявитися ефективність справедливої

дольової участі всіх власників земельних ділянок. У цьому випадку на порядку денному постане потреба перегляду застосування нинішніх орендних відносин, які не дають користі ні власникам земельних паїв, ні сільському господарству в цілому.

Промислові переробні підприємства – цукрові заводи, а також фабрики, які виробляють харчові продукти із застосуванням цукру, заводи з переробки молока і виробництва різноманітних молочних продуктів, м'яса і м'ясопродуктів, зерна і хлібобулочних виробів, підприємства з виробництва товарів легкої промисловості з сировини сільського господарства, різноманітні підсобні підприємства стануть суб'єктами інтегрування в АПК, звісно, за винятком тих, що діють у великих містах, куди поставлятиметься не сировина для переробки, а готова продукція з неї.

Організації, які торгують сільськогосподарською сировиною, продуктами глибокої переробки, постачальницькі організації і заклади громадського харчування в сільській місцевості можуть добровільно інтегруватися на дольовій основі в агропромисловий комплекс. В разі їхньої відмови необхідні торговельні організації створюються агропромисловими підприємствами і об'єднаннями заново.

Сільськогосподарські інтегровані підприємства та кооперативи із замкнутим циклом виробництва можуть створюватись як комплексні, так і спеціалізовані з окремих видів продукції – зерно, олійні та технічні культури, цукор, овочі і фрукти, худоба, молоко, птиця, вовна.

Новітня буржуазія уже розпочала інтеграцію в агропромисловому комплексі, але здійснює її так, що з неї випадають селянин, соціальна інфраструктура і місцева влада.

Ефективна інтеграція агропромислових підприємств і об'єднань з підприємствами постачання добрив, пально-мастильних матеріалів, кормів, засобів захисту рослин, насіння, техніки, будівельних матеріалів тощо зробить неможливим необґрунтоване завищення цін як на сільськогосподарську, так і на промислову продукцію для потреб сільгоспвиробників. З'являться й

ефективні форми інтегрування та кооперування з надання сервісних послуг в АПК. Організаційно сформована горизонтальна структура агропромислової кооперації та інтеграції зможе розміщувати свою виробничу, соціальну та іншу інфраструктуру в малих і середніх містах, містечках і селищах. Тільки інтеграція та кооперація сільськогосподарського виробництва з переробною промисловістю і торгівлею зможе забезпечити мобілізацію внутрішніх ресурсів для сировинної галузі та створення робочих місць, особливо в сільській місцевості. Лише на такій основі відродиться село.

ЗМІСТ

1. За рентабельність кожної ферми .....
2. Рентабельность производства молока
и пути её повышения .....
3. Закупочные цены и специализация .....
4. Некоторые проблемы развития
методологии планирования .....
5. Державне регулювання економіки .....
6. Макроекономіка: диспропорції та їх причини .....
7. Концептуальні основи економічного
прогнозування і планування .....
8. Криза платежів: шляхи її подолання .....
9. Необхідність структурних змін в АПК .....
10. Ресурси для структурних змін
у сільському господарстві .....
11. Михайло Зубець і аграрна наука України .....
12. Обґрунтування напрямів розвитку
агропромислового комплексу .....
13. Публіцистика .....
- 13.1. Фундамент фінансової системи .....
- 13.2. Актуальные вопросы финансовой политики ..
- 13.3. Головна причина – непрофесійність .....
- 13.4. Дзеркало економіки .....
- 13.5. Бюджет і соціальні проблеми .....
- 13.6. Запорука фінансової стабілізації .....
- 13.7. Регулююча функція держави .....
- 13.8. Назад (вперёд) к плану .....
- 13.9. Україна: уроки монетаризму .....

13.10. Новый налоговый кодекс – шаг назад

в развитии экономики .....

13.11. Троянський кінь .....

Село в тупику. Що далі? .....

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ПАНАСЮК Броніслав Якович

ВИБРАНІ ТВОРИ

Том другий

Редактор *О.М. Шевчук*
Технічний редактор *С.М. Старощук*
Комп'ютерна верстка *В.А. Веретьохіна*
Коректор *І.А. Пономарьова*

Підписано до друку 14. 09. 2007 р.

Формат 60 × 84 1/16.

Папір офс. Гарнітура “Таймс”. Друк офс.

Ум. друк. арк. 14,65. Обл.-вид. арк. 15,75.

Наклад 200 прим. Зам. № 7-70.